

ІЗ КРИНИЦІ ПЕЧАЛІ

1996 р.

ІЗ КРИНИЦІ ПЕЧАЛІ

2000-й К

ЗБІРНИК СПОГАДІВ ТА ДОКУМЕНТІВ

Четверта сесія листопада

Серія книг

«РЕАБІЛІТОВАНІ ІСТОРІЄЮ»

Випуск 3

*Пам'яті жертв голодомору
Політичних репресій*

м. Рівне

Видавництво «Азалія»

Рівненської організації

Спілки письменників України

1996

Друкується за ухвалою Редакційної колегії з підготовки та випуску серії книг «Реабілітовані історією» по Рівненській області (голова редакції Іван Демянюк).

Третій випуск збірника «Із криниці печалі» містить матеріали, які свідчать про масові репресії на Рівненщині переважно у 1944-1953 рр., зокрема про депортацію населення області у віддалені райони колишнього Союзу і «розкуркулювання». Публікуються досі не відомі архівні документи, які розкривають антигуманну сутність тоталітарного режиму.

Редакційно-видавнича група:

Велесик Петро, Дем'янчук Григорій, Шморган Євген (керівник групи), Ящук Володимир.

Художник Олексій *Литвин*.

Технічний редактор Поліна *Рачук*.

Відповідальна за випуск Галина *Волкова*.

ПРИСУД: НА СПЕЦПОСЕЛЕННЯ

Депортація населення з Рівненщини у 1944-1953 рр.

На долю населення Західної України, в тому числі Рівненської області, у другій половині 40-х і на початку 50-х рр. ХХ століття випало стільки мученицьких смертей, найжахливіших репресій, страждань, що їх не зазнав, мабуть, ні один з країв Європи. Ще в 1939-1941 рр., приєднавши ці землі до СРСР, сталінські партійно-енкавдистські чиновники почали тут свої «соціалістичні перетворення», які полягали передусім в насадженні тоталітарних владних структур, ліквідації приватної власності, націоналізації промисловості та колективізації сільського господарства; все це мало кінцеву мету — руйнацію національної свідомості населення. Процес радянзації новонадбаної території, який міг відбуватися тільки насильницьким методом, продовжився зразу ж після того, як з краю були вигнані німецько-фашистські окупанти.

Суспільно-політична обстановка за час війни тут значно змінилася. Навчене гірким досвідом життя за «перших совєтів» (1939-1941 рр.), коли частину «нових громадян СРСР» було депортовано у Сибір та Казахстан, арештовано і розстріляно в перші дні війни тисячі селян, робітників, інтелігентів, населення вчинило заходам влади свідомий і надзвичайно сильний опір, що базувався на тодішній збройній силі українського народу — УПА. Хоча всіма розумілося, що, увійшовши в склад тоталітарної держави, Західна Україна була приречена стати такою ж радянською, як і вся Україна, і іншої форми існування для неї нова влада не передбачала, рух опору тривав цілих вісім років. Це пояснюється тим, що він мав міцну соціально-політичну базу, зокрема в середовищі селян та інтелігенції, і соціально-психологічне джерело — ідеал самостійності України, яким пройнялася більшість населення західноукраїнських земель у 20-30-і рр. та в часи німецько-фашистської окупації.

Більшовицькі «культуртрегери» чудово усвідомлювали, що поки існує ця база, то існуватиме і рух опору; не ліквідувавши її, не можна було знищити УПА, а, отже, встановити лад, оснований на тотальній

залежності людини від держави. Тому «встановлення і зміцнення радянської влади» відбувалося в таких основних напрямках:

1. Ліквідація приватної власності на землю і колективізація села.
2. Збройна боротьба проти УПА.
3. Депортація сімей, члени яких перебували в УПА.
4. Ліквідація господарств, які визначалися куркульськими, і така ж депортація «куркульських» родин.
5. Зселення з хуторів, які вважалися пристановищем УПА.
6. Організоване переселення в Західну Україну людей з Росії, східних областей України для створення бази підтримки дій НКВС і більшовицької влади.

Що насправді творилося на наших землях за офіційною вивіскою «соціалістичних перетворень», за що і як депортувалися (виселялися) тисячі родин у далекі сибірські краї, якими методами впроваджувався новий лад, зокрема у наших селах, і якими здирствами і звірствами це супроводжувалося — ось зміст нашої публікації, основним джерелом якої стали документи обласного державного архіву.

Тут слід обов'язково зазначити таку характерну особливість усього того, що діялося в той час: прикриття карально-репресивної діяльності і чиновничого злочинства офіційною фразеологією про «організаційно-масову», «агітаційно-політичну роботу» партійних та радянських органів, колективізацію як запоруку щасливого та можливого життя, «турботу про людей-трудівників».

На VI сесії обласної ради 12 липня 1947 р. в доповіді говорилося: «Что нужно делать? Исполкомам райсоветов и сельисполкомам депутатов трудящихся коренным образом перестроить организационно-массовую работу на селе, обратив особое внимание на проведение политико-воспитательной работы (среди) крестьян и особенно молодежи путем проведения через районные клубы, избы-читальни лекций, бссед, общих собраний, на собраниях проводить читку и изучение основного закона СССР — Сталинской конституции, конституции УССР, проводить читку и изучение важнейших законов советского правительства об охране прав граждан, частной собственности, представление им льгот и т. д.» (тут і далі документи, їх заголовки і цитати з них подаємо мовою оригіналів, тобто російською; це зайвий раз свідчить про повну зросійщеність і вищого, і місцевого партійно-радянського начальства).

Отже, «права людини», «охорона приватної власності» і т. д. Чого були варті ці фрази, читач довідається з тих архівних документів, які нижче публікуються. Уявімо собі ситуацію: селянина, батька, сина чи дочку якого запроторили у тюрму за участь чи співчуття, до-

помогу УПА, а господарство конфіскували, заганяють у клуб чи хату-читальню і «проводять лекцію про найдемократичнішу у світі сталінську конституцію». Ось така була «масово-політична робота», яка здійснювалася (і то силоміць) як ширма; партпаратникам було відомо про нульову ефективність цих «лекцій», «бесід» і тому вся надія на виховання «нової людини-громадянина СРСР» покладалася на страх, що сіявся карально-репресивною системою. Скажімо, в атмосфері страху, тотального стеження за «добровільним волесвіявленням» відбувалися вибори 1946 року у Верховну Раду СРСР. Готуючи ці вибори, Рівненський обком компартії склав «План-календарь организационно-массовой и агитационно-пропагандистской работы». В одному з пунктів цього плану було записано, який найефективніший захід слід використати: «Не позже 15-го января 1946 года закрепить за каждым избирательным участком одного оперативного работника РО НКВД или РО НКГБ, подчинив ему всю оперативную работу войсковых гарнизонов или истребительных групп на территории каждого сельсовета».

У надзвичайно складних умовах відбувалася колективізація — позбавлення права на приватне володіння землею. Влада поводи́ла себе вкрай лицемірно, вдавалася до обману сільського населення. Знаючи, що невдовзі буде створювати колгоспи і залишить на прожиття тільки мізерні «присадибні ділянки», вона в 1939-1940-х рр. передала селянам Рівненщини 105197 гектарів орної землі. Це повторилося і після війни (скажімо, в Костопільському районі було роздано 2414 гектари землі, Сарненському — 1925, Корецькому — 1711, Острожецькому — 1057 і т. д.). Не довго раділи селяни. Адже землю роздали для того, щоб незабаром забрати. У колгоспи, звичайно, заганяли силою, з великою потугою організовуючи на місцях «ініціативні групи» з «бідняків та середняків». Зустрівши повсюдний опір першим спробам колективізації і постійно відчуваючи всезростаючий пресинг центральних органів, партійці районного рангу були змушені подавати «вгору» фіктивні рапорти про зростання кількості колгоспів та їх членів. Можна навести такий приклад. 13 листопада 1947 р. організували колгосп «Перемога» у с. Боремель Демидівського району. В обласні органи повідомлялося, що його членами стали 104 господарства. А насправді заяви написали тільки 17 селян. Зрозуміло, що мала кількість колгоспів, їх аморфний стан вище начальство пояснювало не тим, що люди не хочуть колективізуватись, а неспроможністю місцевих партійців. Секретар обкому компартії І. Журавель у статті в газеті «Червоний прапор» (16.III.1947 р.) писав: «Лише політичною безпорадністю районних керівників, нерозумінням всієї

важливості переходу на шлях колективного господарювання можна пояснити той факт, що колгоспи Володимирецького та й деяких інших районів не ростуть, працюють погано, неорганізовано, що ініціативні групи, утворені ще в минулому році, ніяк не можуть дочекатись, поки їм допоможуть організувати колгоспи. Відсутня будь-яка робота серед селян в питанні колгоспного будівництва з боку районних партійних організацій Млинівського району (секретар райкому КП(б)У тов. Рудік), Здолбунівського (тов. Поляков), Острозького (тов. Сербін), Червоноармійського (тов. Сень), Тучинського (тов. Пивоваров). Саме тому в цих районах не організовуються сільськогосподарські артілі». В редакційній статті «Непослабно керувати колгоспним рухом, любовно рости молоді артілі» ("Червоний прапор", 21 березня 1947 р.) розвал ініціативних груп по створенню колгоспів теж пояснювався «бюрократичним ставленням, нерозумінням завдань сьогоднішнього дня».

Скільки лицемірства, байдужості до людських доль в отій чиновницькій «любові», у залізні лабета якої потрапило сільське населення. Про вкрай тяжке становище людей, злочинства влади свідчать листи-скарги, листи-прохання до вождів у Москву та Київ. Люди, доведені до відчаю, сподівалися, що до їх благань там прислухаються, що винуваті у їхніх бідах тільки місцеві керівники. Більшість листів затримувалася працівниками НКВС, МДБ, які через своїх співробітників контролювали поштовий зв'язок. Замість «вождів» їм відповідали керівники місцевих органів, здебільшого не задовольняючи прохань. Тому-то й ці листи, як і відповіді збереглися в обласному архіві. Не можна без душевного хвилювання читати прохання до «головнокомандуючого Сталіна», «Великого вождя Йосипа Віссаріоновича», «великого начальства Микити Сергійовича Хрущова», «голови президії Верховної Ради СРСР тов. М. І. Калініна», «товариша Ворошилова» та ін. Люди просили повернути їх з районів депортації, а також із місць «трудової слави», куди вони були заслані у формі «мобілізації робочої сили» як різновиду примусового виселення молодого і працездатного населення. 1944-1953-і роки характерні великою кількістю скарг на незаконну конфіскацію земельних ділянок, будинків, безпідставне «розкуркулення» і т. д.

Справжньою трагедією для населення стало його виселення цілими родинами (депортація) у «віддалені райони» колишнього СРСР — Сибір, Казахстан, Далський Схід. Ми вже говорили, що метою депортації було позбавлення УПА соціальної бази і проведення колективізації шляхом терору і нагнітання страху.

Виселення розпочалося зразу ж після приходу радянської армії. У Москві та Києві органами НКВС були задумані широкомасштабні операції, спрямовані як проти ОУН-УПА, так і місцевого населення. 31 березня 1944 р. було «спущене» відповідне розпорядження «народного комісара внутрішніх справ СРСР — генерального комісара державної безпеки» Л. Берії № 7129. 5 квітня 1944 р. нарком внутрішніх справ УРСР затвердив розроблену на його основі цілком секретну «Інструкцію о порядке ссылки членов семей оуновцев и активных повстанцев в отдаленные районы Союза ССР». 7 квітня 1944 р. народному комісару внутрішніх справ, начальникам УНКВС Красноярського краю, Омської, Новосибірської, Іркутської областей надійшла ще одна і теж цілком секретна директивна вказівка НКВС СРСР. 15 квітня 1944 р. нарком внутрішніх справ УРСР затвердив директивний документ під назвою «Інструкція-указання о порядке производства выселения семей активных участников ОУН и УПА», який був підготовлений у Рівному, де розташувався «Штаб по боротьбі з ОУН та УПА» на чолі з наркомом внутрішніх справ УРСР Рясним. Були встановлені категорії родин, які підлягали виселенню, детально, до дрібниць регламентовані його способи та методи включно з конвоюванням, транспортуванням і конфіскацією майна, що проводилась у відповідності з указом НКВС № 001552 ще від 10 грудня 1940 року. У «віддалених районах» за «хозяйственное, трудовое и агентурно-оперативное обслуживание» відповідали відділи спецпоселень НКВС.

Винайдено відповідну енкаведистську термінологію («бандити», «бандитська сім'я», «бандпособницька сім'я», «націоналісти») для того, щоб «охопити» репресіями не тільки родини тих, хто належав до УПА, але й інтелігентів, священнослужителів та інших осіб, які не брали участі у збройній боротьбі УПА, але, за логікою карально-репресивних органів, могли її підтримувати, утруднювати колективізацію та втовкмачування у свідомість населення догматів офіційної ідеології.

Отже, новопризначена місцева влада та місцеві каральні органи керувалися спущеними згори вказівками вищих партійно-радянських та каральних інстанцій. Вражаючою ілюстрацією до енкаведистської «Інструкції» 1944 року є розповідь Ганни Черниш з м. Костополя:

«21 вересня 1944 року, на другу Пречисту, наїхало в село багато енкаведистів. Страшно гавкали собаки... Ми ще спали. Мама встала, вийшла надвір. Коли це з'являються кати на подвір'я... Зайшли в хату і сказали мамі збиратися на висилку в Сибір. Я як зараз бачу

цей жах. Мама плакала, не знаючи що робити: чи нас, малих, одягати, чи щось їсти приготувати, щоб узяти з собою. А більшовицькі бандити вже вивели коня, запрягли, схопили нас, голих-босих і, посадивши на віз, повезли в Остріг, а звідти — у Здолбунів на станцію.

Коли потяг рушив у далекую дорогу, був страшний крик, сльози і лемент... Братик Миколка народився у вагоні в Омську. Нас виселили в Іркутську область. Там з голоду загинула сестричка Оля, а потім і братик Миколка» («Волинь», 9 червня 1995 р.).

Цю родину з вагітною матір'ю і трьома дітьми виселили через те, що батько перебував у лавах УПА; у 1944 р. він був засуджений на 20 років, запроторений до Норільська і родина більше не побачила його.

Багато подібних розповідей можна почути в усіх наших селах.

На місцях знаходилися виконавці запланованого злочинства, які не знали почуття жалю і для яких, по суті, не існувало ніякого закону. Вони рекрутувалися з демобілізованих для цієї мети військовослужбовців, здебільшого росіян, надсилалися з Росії та східних областей України. Як свідчать документи, всі секретарі обкомів, райкомів, голови райвиконкомів, переважна частина секретарів первинних партійних організацій були «прийшли», направлені в область республіканськими і центральними службами партії, одержавши попередній інструктаж в органах НКВС. Вони, як правило, не знали української мови та місцевих умов, ніщо їх не пов'язувало з тутешнім населенням і тому вони поводили себе як розбійники-яничари з партійно-радянськими мандатами. Час від часу їх повчали: верхні — нижчих, а нижчі — ще нижчих. Ось що говориться в рішенні N 4 облради від 12 травня 1947 року: «Райисполкомы и сельсоветы забывают главную особенность западных областей, заключающуюся в том, что население этих областей не прошло тех этапов классовой борьбы, которые прошли трудящиеся Украины, не прошло той суровой школы и политического воспитания, которую прошли трудящиеся УССР в борьбе против капиталистов, помещиков и кулаков в годы Октябрьской революции и гражданской войны, в годы Сталинских пятилеток, в период индустриализации и коллективизации сельского хозяйства». Цю «школу» населення Західної України «пройшло» прискореними темпами і «навчання» у ній виявилось ще жорстокішим, ніж у Східній Україні в роки сталінських п'ятирічок. Отже, райкоми партії, райвиконкоми та сільвиконкоми нічого не забували, тим більше, що серед керівників були й ті, хто брав участь в організації репресій, голодомору в Східній Україні в 30-і роки.

Для виселення родин райкоми партії та райвиконкоми посилали у

села військові підрозділи НКВС-МДБ, а також своїх «уповноважених», які в цих акціях виконували роль цивільних, «законних» екскурторів. Ось приклад. 21 жовтня 1947 р. для виселення людей з Корецького району, крім значної військової сили, було мобілізовано 70 уповноважених, які передусім пильнували за майном виселенців. «Обласний» уповноважений повідомляв своєму начальству: «Вилучення конфіскованого майна у виселених господарствах по селах району проводилось відповідальними уповноваженими райкому КП(б)У і райвиконкому, які були закріплені за кожним господарством, з участю радянсько-партійного активу». «Високої честі» удостоївся господар с. Головніці Павло Чудак — його виганяв з рідної хати сам секретар райкому партії І. Д. Кавун. У той трагічний для багатьох селян області ранок у селах Рівненського району екскурціями під охороною військових займалися 23 уповноважених: у Новому Дворі — другий секретар райкому партії т. Безверхий, Карпилівці — заступник директора МТС т. Федотчев, Шпакові — голова планової комісії т. Наконечний, Плосці — завідуючий відділом культосвітньої роботи т. Мішанчук, Білій Криниці — інструктор відділу райкому партії т. Пантелєєв, Глинках — завідуючий відділом соцзабезпечення т. Смагін та ін.

Таке творилося всюди і, як бачимо, у відповідності з інструкціями вищестоящих органів та з виявом самодіяльності військовиків НКВС-МДБ і місцевих начальників.

Періодично на перевірку виконання рішень вищестоящих органів про виселення (депортацію) населення у райони відряджалися представники обкому партії та облвиконкому — численна армія обласних начальників різного рангу. Серед них траплялися окремі по-своєму чесні люди, які знаходили порушення встановленої «законності» з боку багатьох місцевих «керівників та уповноважених». Власне, саме з їхніх актів перевірки, доповідних записок довідуємося про такі факти злочинної діяльності, які цілком відповідали духу розроблених і надісланих на місця інструкцій, але деякими наївними перевіряючими вважалися за відступи від «закону» про «права людини», навіть від «сталінської конституції». Правдою є також і те, що жоден перевіряючий ніде навіть не згадав про незаконно (навіть з точки зору тодішніх інструкцій) виселену родину. Тут усе, виявляється, було стовідсотково «законним».

В актах уповноважених обласного партрадактиву, які перевіряли виконання постанови Ради Міністрів УРСР та ЦК КП(б)У, виконкому облради й обкому КП(б)У про «стан збереження і реалізації» майна, вилученого у виселених господарствах, зафіксовано, що згідно з

даними районних відділів МДБ станом на квітень 1948 р. вислено родин «бандпособників» і націоналістів по районах:

Здолбунівському — 224, Рокитнівському — 173, Клеванському — 84, Олександрійському — 88, Сарненському — 211, Межиріцькому — 100, Демидівському — 82, Дубровицькому — 132, Корецькому — 79, Деражненському — 155, Рівненському — 170, Острівському — 141, Висоцькому — 143, Тучинському — 132, Степанському — 80, Козинському — 91. Виселення відбувалося за списками, складеними у районних відділах НКВС і МДБ. Ухвали на виселення приймалися так званими Особливими нарадами НКВС (позасудовими органами) здебільшого «заднім числом», коли приречені на депортацію були вже у «віддалених районах», про що свідчать архівно-облікові справи, заведені на спецпоселенців в обласному управлінні внутрішніх справ.

Тільки 21.X.1947 р. з Деражненського району вивезли 24 родини. Це переважно були бідняцькі господарства. Скажімо, родина Мельник Тетяни Талимонівни (с. Збуж) не мала ні свого будинку, ні плуга, ні борони, ні свині — тільки одну корову. Такими ж «багатіями» були Мельник Євдокія Матвіївна, Ткачук Домна Харитонівна (Збуж), Крук Віра Сергіївна, Гриб Павло Данилович, Корейко Ганна Омелянівна (Злазне), Глинчук Антон Ярославович, Глинчук Марія Климівна (Жобрин), Корнійчук Приська Трохимівна (В. Стидин), Забейда Устина Павлівна (Постійно), Мельник Ганна Максимівна (Бичаль) та багато інших. Про заможність приречених на спецпоселення свідчать і такі цифри: у 16 господарствах с. Забороль Олександрійського району (уповноважений т. Дробященко) конфісковано 16 хат, 11 хлівів, 6 клунь, 6 коней, 3 лошади, 3 корови, 5 телят, 3 свині, 20 курей, 15 поросят.

Як бути із «законно» залишеним виселенцями майном, визначали секретні постанови Ради Міністрів Української РСР і ЦК КП(б)У від 15 жовтня 1947 року та від 12 листопада 1947 року «Об использовании рабочего и продуктивного скота и другого имущества, оставленного после выселения семей националистов и бандитов», «О реализации конфискованного скота и имущества» та продубльовані секретні постанови в областях та районах.

Як свідчить «Ведомость реализации рабочего и продуктивного скота, поступившего от выселенных за пределы Ровенской области семей националистов и бандитов», складена у жовтні 1947 р., в області було взято на облік коней — 2121 голів, великої рогатої худоби — 4191, свиней — 3101; житлових будівель — 2879, господарських приміщень — 4003, плугів — 757 штук, борін — 750, молотарок кінних — 151; усього зерна — 380641 кг.

Будівлі, сільгосптехніка і реманент, худоба, продукти та речі домашнього побуту мали віддаватися колгоспам, «земельним громадам», сім'ям «стрибків», «сільського активу та бідноти», підсобним господарствам, МТС, райспоживспілкам і т. д. У кращих будинках найчастіше розташовували сільради, клуби, поселялися призначені начальники; у гірших — хати-читальні та ін.

Але ця сувора регламентація часто порушувалась уже під час опису і реквізиції майна, значна частина якого розкрадалася усякими оперативниками, уповноваженими, йшла на поліпшення матеріального стану та харчового раціону місцевих керівників. Про це неспростовно свідчать публіковані нами архівні матеріали. Додамо ще такі відомості, теж почерпнуті з доповідних записок. У Демидівському районі до квітня 1948 р. взагалі «не було прийнято заходів, щоб уповноважені відвітувалися за майно». В Клеванському районі не було ніяких актів на 20 виселених господарств, у Деражненському через «безвідповідальне ставлення до дорученої роботи уповноважених РК КП(б)У і райвиконкому» на той же час не було оформлено актами вилучення майна з 37 господарств. Присвоювали конфісковане майно голови Червоноармійського та Рівненського райвиконкомів тт. Андрійчук і Єнішев. Голова Острозького райвиконкому т. Якимов забрав собі у господарстві виселеного селянина Пантюшка (с. Михалківці) 22 рамкових вулики з бджолосім'ями і 50 кілограмів меду. Оперуповноважений районного відділу МДБ т. Роговський (Рафалівка) зразу ж після реквізиції привіз собі додому чимало картоплі та дві вівці. З документу, названого «Сведения о поступлении и реализации с/х продуктов по з/конторе Ровенского РПС от репрессированных хозяйств по состоянию на 17 апреля 1948 г.» довідуємося, що конфісковану картоплю було виділено для працівників облвиконкому, обкому КП(б)У, міськкому і т. д. А в Острозькому районі «учет (реквізованого майна) как таковой в райфинотделе совершенно отсутствует. В большинстве не было оправдательных документов на сохранность имущества, а по таким с/советам как Бочаница, Почапки, Хоров совершенно отсутствовали». Про факти масового розкрадання конфіскованого майна свідчать, зокрема, й опубліковані нижче, не згадані у нашій статті архівні документи.

Для виселеного (депортованого) населення на місцях спецпоселень був створений режим, нічим не кращий-від концтабірного. Люди помирили з голоду, але повернутися додому не могли. Був прийнятий указ «Про відповідальність колишніх спецпоселенців за самочинне повернення у місце, звідки вони були виселені». Скажімо, Устину Степанівну Мельничук (с. Бабин Гошанського району) «спецпосели-

ли» у Пермській області. У 1948 році не витерпіла страждань — втекла. Була засуджена на п'ять років виправно-трудогих таборів. Подібна доля спіткала Ніну Михайлівну Гринчук (Лежняк) із с. Подольяни Гошанського району, яка за втечу із спецпоселення була засуджена до трьох років ув'язнення, а потім знову направлена на спецпоселення у Пермську область.

Повернення спецпоселенців у рідні краї розпочалося лише в другій половині 50-х років.

Другою масово-репресивною акцією, яка завершувалася виселенням (депортацією), було «розкуркулювання», як найтісніше пов'язане з так званими «бандпособницькими сім'ями». Тут є один момент, який варто підкреслити: в принципі «розкуркулюванню» підлягали всі, хто вступав до колгоспу — чи то бідний, чи заможний, бо ж однаково позбавлявся усього, крім невеличкої «присадибної ділянки» землі та можливості утримувати в господарстві суворо обмежену кількість домашніх тварин і птиці.

Протягом тривалого періоду, ще з царських часів, а потім і в двадцятиліття польського режиму частина селян своєю дивогідною працьовитістю змогла придбати більшу, ніж в інших, частку землі, краще розбудуватися, купити якусь найнеобхіднішу сільгосптехніку і, звичайно, витрачаючи усі свої сили на працю, краще жити. «Серед убогих поліських сіл куркульські кубла виділяються особливо рельєфно, — писав один із журналістів газети «Червоний прапор» у статті «Вовча згряя» (25 липня 1947 р.). — Чорні, кривобокі хатки, обшарпані повітки бідноти і раптом, мов острів, — добротний хутір дуки. Куркульський будинок критий бляхою, в дворі величезна клуня, стайні, повітки, сад. Широке подвір'я обнесено високим парканом. Важкі ворота замкнено на три засови. Навколо садиби десятки гектарів родючої землі". Звісно, автор «згустив» фарби, щоб викликати невдоволення і гнів бідніших, але навіть не обмовився, що все це — результат особистої мозольної праці і то не одного покоління власників, а, навпаки, розбуджував заздрість бідніших, називаючи цих господарів «експлуататорами» і «кровопивцями». Таких селян новостворена влада виділила як дрібних капіталістів у сільському господарстві й, отже, за традицією початку колективізації в імперській державі вони підлягали ліквідації «як клас». У Західній Україні «розкуркулення» стало не тільки методом загання селян у колгоспну кошару, а й формою боротьби з УПА, ліквідації її соціальної бази, звичайно ж з допомогою депортації.

Колективізація і розкуркулювання тривали кілька років — з 1947

по 1952. У першій половині 1947 року в районах розпочалося складання «списків куркульських господарств». У відповідності з постановою Ради Міністрів УРСР від 21 червня 1947 року N 975 віднесення того чи іншого господарства до категорії «куркульських» мало розпочинатися на засіданнях сільвиконкомів, на яких і приймалися відповідні рішення, що затверджувалися на засіданнях райвиконкомів. Більшість сільвиконкомів не могла цього зробити і тоді включалися райкоми та райвиконкоми із своїми зграями уповноважених. Були розроблені критерії, за якими господарства відносились до «куркульських». У постанові N 614 облвиконкому від 1 липня 1947 р. підставою визначати господарство «куркульським» було 8 факторів: використання найманих робітників; використання сезонних найманих робітників; використання праці інших селян на певних умовах; наявність доходів від млина, крупорушки та інших підприємств; наявність доходів від «прихованої оренди»; скуповування урожаю садів та їх переробка; скуповування з метою перепродажу і торгівлі. Вимагалось, щоб на господарства були складені «характеристики» на спеціально віддрукованих бланках, у яких обов'язково мали заповнюватись такі розділи: склад родини; площа землі; кількість худоби; наявність підприємств та промислів; наявність сільгоспмашин; використання найманої праці; інші ознаки нетрудових доходів; окремі особливості даного господарства (за період німецької окупації та після звільнення).

Місцева влада (райкоми партії, райвиконкоми) з участю обласних уповноважених особливо запопадливо взялися за складання «списків куркульських господарств». Станом на 11 серпня 1947 р. в ці списки було внесено по області 1952 господарства. Однак за кілька місяців перед тим уповноважені Ради Міністрів УРСР перевіряли, як усе це відбувається в Червоноармійському районі на Рівненщині, і 21 червня того ж року вийшла постанова «О правильности определения кулацких хозяйств по Червоноармейскому району». В серпні обком партії та облвиконком змушені були перевірити хід виконання цієї постанови. З 1952 «куркульських господарств» мало не половина була виключена із списку як такі, що не відповідали встановленим «критеріям», про що облвиконком інформував заступника голови Ради Міністрів УРСР т. Корнійця. В тому ж Червоноармійському районі «в процессе проверки обнаружено: из представленных уполномоченными РК КП(б)У и райисполкома 253 хозяйства на совещании уполномоченных при райисполкоме от 17.VII.1947 года (протокол не оформлен) признано и утверждено 149 хозяйств как кулацкие». Були наведені факти, які свідчили: при зарахуванні господарств до «кур-

кульських» порушувались навіть ті «законні» критерії, що були встановлені Радою Міністрів УРСР. У своїй доповідній записці «обласний» перевіряючий занотував ці факти, зокрема такі: «... Состав семьи (Герасима Григоровича Пасічника, с. Гаї Лев'ятинські — ред.) имеет 11 человек, из них 8 трудоспособных, в период Отечественной войны с немецкими оккупантами 4 сына находились в Советской Армии, из которых сын Григорий, мобилизованный в 1941 году, погиб на фронте безвести, сын Николай в настоящее время находится в Советской Армии, и двое сыновей в настоящее время демобилизованы и находятся дома. Пасечник имеет хозяйство: земли — 14 га, одна лошадь, две коровы, молодняка — 2 головы, 9 овец и 4 свиньи... Уполномоченный по селу Гаи Левятинские заведующий отделом РК КП(б)У тов. Музыка подделал подпись председателя и секретаря сельского совета в характеристиках: Пасечника Герасима Григорьевича, Куц Евгении, Варфолок Домны...»

Ще більше недоліків було виявлено тоді у Гошанському районі. Тут особливо хотіли відзначитися і спочатку записали в «куркульські» аж 314 господарств. 10 липня 1947 року 90 з них були виключені як середняцькі, 14 серпня виконком знову переглянув списки і ще виключив 65 господарств; отже, залишилось у списку 159. Але 20 серпня приїхали перевіряючі з облвиконкому і в списках залишили 95 господарств. Скажімо, господарство Трифона Степановича Хомича із с. Горбаків було віднесено до «куркульських» за одним лише критерієм — у нього була молотарка, яку він використовував тільки у своєму господарстві. У селі Коростятин Тучинського району станом на 22 серпня 1947 р. в списку господарств для обкладання податком в індивідуальному порядку було внесено господарство Невірківця Андрія на тій підставі, що мав млина і молотарку (виявилось, що він цього не мав). У с. Річиця цього району те ж сталося з Гордійчуком Іваном Опанасовичем на тій підставі, що в нього працювали дві його невістки... У с. Кустин Олександрійського району було визнано куркульським господарство Тимощука Миколи Васильовича (сім'я 4 душі, з них троє непрацездатних, син інвалід Вітчизняної війни III групи; землі — 6 га, в т. ч. 4,95 га ріллі, 1 кінь, одна корова, 4 свині) за ознакою «робить дівчина з Брянська» (знаємо ж, скільки тоді людей з Росії, Східної України рятувалися від голоду в Західній Україні, шукаючи заробітку чи прохаючи милостиню).

І таке творилося тоді по всіх районах. Рішення райвиконкомів то приймались, то відмінялись. Один з уповноважених, який перевіряв Олександрійський район, доповідав: «В связи с тем, что председатели сельских советов и уполномоченные райисполкома и РК КП(б)У не-

достаточно серьезно отнеслись к такому важному делу как оформление материала и подбор кулацких хозяйств на селах, тем самым допустили грубейшие ошибки в этой работе».

Незважаючи на ці «перевірки», списки «куркульських» господарств щорічно — з 1947 по 1950 рік поновлювались, розширювались, що викликало зливу скарг і в московські, і в київські, і в місцеві органи влади. І це слід розуміти так. По-перше, «куркульські» господарства обкладалися податками у так званому «індивідуальному порядку», що означало: тільки господар виконає встановлену норму податку, йому дають нове «зобов'язання». Таке знищення господарств за допомогою податків було передбачене різними постановами, зокрема Ради Міністрів від 3 червня 1947 р. та від 21 червня 1947 р. «О налоговом обложении кулацких хозяйств на территории Львовской, Станиславской, Дрогобычской, Тернопольской, Ровенской, Волынской и Черновицкой областей УССР», а в нашій області таємними постановами виконкому облради № 612 від 1 липня 1947 р. «О порядке заготовок сельскохозяйственных продуктов у кулацких хозяйствах Ровенской области» і № 614 від 1 липня 1947 р. «О налоговом обложении кулацких хозяйств по Ровенской области».

По-друге, внесення у «списки куркульських господарств», як і несплата податків, ставало початком різних репресій, у тому числі виселення. Тому-то, як свідчать архівні документи, багато селян з такою впертістю відстоювали перед райвиконкомами статус середняцького чи бідняцького господарства.

У 1950 році розпочалася велика кампанія по виключенню з колгоспів «бандпособницьких» родин. Станом на 20 червня 1950 р. було виключено: у Зарічненському районі — 55 родин, Клеванському — 50, Дубровицькому — 75, Дубенському — 39, Володимирецькому — 31, Гошанському — 29, Соснівському — 25, Демидівському — 28, Рокитнівському — 29, Млинівському — 33, Рафалівському — 27, Корсцькому — 36, Здолбунівському — 19 і т. д.

Райвиконкоми зверталися до облвиконкому з проханням затвердити їхні рішення на ізоляцію і вивезення «бандпособницьких господарств» за межі України. І такі рішення, звичайно, затверджувались оперативно. «Куркулів», хоч вони і вступали в колгоспи, незабаром все-таки робили «ворогами колгоспного ладу», шкідниками; проти них розпочалась шалена кампанія в пресі. У газеті «Червоний прапор» (1 червня 1947 р.) був надрукований «лист» із села Любиковичі Сарненського району під назвою «Ворога викрито». В листі, сфабрикованому спецслужбами, повідомлялось: «При відновленні нашої артілі куркулі Петро Свиридон, Прокіп Гомонець, Семен Скиба

заякували селян, які пішли в колгосп... Тепер Свиридон «зрозумів», що колгоспний лад принесе йому щастя і можливість усім селянам. Він сам подав заяву до артїлі. Почав виступати на зборах, кулаком в груди себе бив і «розкаювався», розпинався за колгосп. Люди повірили. Так вдалося Свиридонові пробратися до правління колгоспу. Його метою було в перші дні завдати удару колгоспові, домогтися, щоб артїлі розвалилися. Використовуючи свою лисячу хитрість, Свиридон навмисне гальмував сівбу, за його розпорядженням несвоечасно і неякісно оброблено ґрунт. Він зволював з усупільненням худоби..., звивав навколо себе «куркульське кубло».

Незабаром розпочалася кампанія за виключення «куркулів» з колгоспів та їх «ізоляцію». Та ж газета «Червоний прапор» (2 вересня 1947 р.) закликала: «Стас дивним той факт, що слідчі органи (прокурор тов. Олексєнко і нарсуддя тов. Бондаренко) проявляють до цих куркулів жалісливість і лібералізм».

Станом на 21 липня 1949 р. в усіх 30 районах було записане як куркульське 321 господарство; переховувалося 75 господарів, засуджено — 146. Станом на 20 лютого 1950 р. в області, як подає інформація для інспектора ЦК КП(б)У, підписана заступником голови облвиконкому, було вже 393 господарства із статусом «куркульське»; засуджено голів «куркульських» родин — 202, переховувалося — 78; із загальної кількості членів родин переховувалося 249 осіб. Переважна більшість «куркульських» родин одержувала один присуд: на спецпоселення. Майно, звісно, конфісковувалось.

Кількість вивезених (депортованих) з Рівненщини членів родин учасників УПА, «куркулів» та інших націоналістів за 1944-1952 рр. становила (за проведеними підрахунками) 26131 особу.

Документи і цитати з них, які публікуються нижче, взяті переважно з фонду р-204 (облвиконком) Рівненського обласного державного архіву і зберігаються в справах під назвами «Документи о состоянии учета и реализации конфискованного имущества высланных с пределов Ровенской области «бандитских семейств» (томи 1, 2, 3; 1947-1948 рр.), «Списки кулацких хозяйств Ровенской области» (томи 1, 2, 3; 1948-1950 рр.).

3 «ІНСТРУКЦІЇ ПРО ПОРЯДОК ВИСЕЛЕННЯ ЧЛЕНІВ СІМЕЙ ОУНІВЦІВ І АКТИВНИХ ПОВСТАНЦІВ У ВІДДАЛЕНІ РАЙОНИ СОЮЗУ РСР»

На основани распоряжения Народного Комиссара внутренних дел — Генерального Комиссара Государственной безопасности тов. Берия от 31 марта 1944 года N 7129 устанавливается следующий порядок ссылки в отдаленные районы Союза членов семей оуновцев и активных повстанцев.

Раздел I

Ссылке подлежат все совершеннолетние члены семей оуновцев и активных повстанцев, как арестованных, так и убитых при столкновении, а их имущество подлежит конфискации в соответствии с приказом НКВД СССР N 001552 от 10 декабря 1940 года.

Кроме этой категории, подлежат также ссылке семьи актива и руководящего состава ОУН-УПА, скрывающихся и находящихся в данное время на нелегальном положении, как-то: коменданты, помощники комендантов и сотрудники «СБ»; районные и надрайонные проводники ОУН; сотенные; станичные; коменданты ОУН; куренные; господарчие; шефы и референты связи; активные участники банд.

Несовершеннолетние члены семей следуют вместе со своими родными. Имущество ссыльных подлежит конфискации.

Ссылку производить в отдаленные районы Красноярского края, Омской, Новосибирской и Иркутской областей.

Раздел 3

Для выселения членов семей оуновцев и активных повстанцев в каждый район выделяется группа оперативных работников, которая совместно с представителем местных органов власти (исполкома) является в дом (квартиру) ссылаемых, объявляет членам семьи решение о ссылке и предлагает собрать вещи, которые им разрешается брать с собой; производит опись имущества, подлежащего конфискации, и передает это имущество по акту представителю местных органов власти и под конвоем направляет всех членов семьи, подлежащих ссылке, вместе с вещами на намеченную железнодорожную станцию для погрузки в вагоны.

Раздел 4

Сыльным разрешается брать с собой:

а) одежду; белье, обувь, постельные принадлежности;

- б) посуду столовую, чайную, кухонную (ложки, ножи, вилки, ведра и т. д.);
- в) мелкий хозяйственный инвентарь, бытовой инструмент и орудия мелкого кустарного или ремесленного производства (топор, пила, лопата, грабли, вилы, молоток, швейная машинка и т. д.);
- г) продовольствие из расчета не менее месячного запаса на семью (разрешать брать продукты неограниченно);
- д) сундук или ящик для упаковки вещей.

Общий вес указанных вещей не должен превышать 500 кг на каждую семью...

Раздел 5

Конфискации подлежат все принадлежащие ссыльным постройки, сельскохозяйственный инвентарь (за исключением разрешенного к вывозу мелкого инвентаря) и домашний скот.

Вопрос о дальнейшем использовании конфискованного имущества сосланных решается Совнаркомом УССР или областным исполкомом.

Раздел 6

Все взрослые (начиная с 16 лет) ссылаемые члены семей оуновцев и повстанцев должны быть взяты на учет 1-м спецотделом соответствующего управления НКВД-НКГБ по карточкам N 1.

Начальник 1-го спецотдела НКВД УССР (СМИРНОВ).

Інструкцію затверджено наркомом внутрішніх справ УРСР.

З «ІНСТРУКЦІЇ І ВКАЗІВОК ПРО ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ ВИСЕЛЕННЯ СІМЕЙ АКТИВНИХ УЧАСНИКІВ ОУН І УПА», ПІДГОТОВЛЕНИХ В м. РІВНОМУ ШТАБОМ ПО БОРОТЬБІ З ОУН ТА УПА НА ЧОЛІ З НАРКОМОМ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УРСР тов. РЯСНИМ

1. По получении РО НКВД-НКГБ распоряжения о производстве выселения районные отделы НКВД-НКГБ выделяют на каждые населенные пункты, в которых находятся семьи, подлежащие выселению, — одного или нескольких оперативных работников, которым вручаются списки лиц, подлежащих выселению.

2. Командование соответствующих частей войск выделяет необходимое количество бойцов и офицеров, предназначенных для проведения операции по выселению, для каждого населенного пункта в отдельности...

4. Накануне выселения командный состав войсковых групп тщательно инструктирует бойцов о их задачах.

5. За день до выселения райисполком дает распоряжение сельским советам о доставке в определенное место населенного пункта, в котором будет проводиться операция, к 8.00 час. утра подвода в количестве, обеспечивающем перевозку груза и детей выселяемых до железнодорожной станции.

6. В день выселения опергруппа РО НКВД-НКГБ, совместно с войсковой группой, в населенный пункт прибывает не позднее 5-6 часов утра.

Командование войсковой группы выставляет охранные посты (оцепление) вокруг населенного пункта и внутри его, исходя из задачи не допустить никаких эксцессов, а тем более нападения со стороны банд. Для отражения возможного нападения банды войсковой командир обязан иметь у себя резерв.

Часть бойцов выделяется для выставления часовых у каждой хаты выселяемых.

Во время операции, вплоть до ее окончания, оцеплению никого не выпускать из населенного пункта и не впускать в него. Всех подозрительных задерживать.

7. По прибытии в населенный пункт, одновременно с выставлением вышеуказанных постов, оперработники (можно использовать и офицеров) являются в дома выселяемых, проверяют по списку лиц, подлежащих выселению, делают соответствующие отметки, производят тщательный обыск всего дома и личный обыск выселяемых и объявляют последним, что они по такой-то причине подлежат выселению, и о том, что они могут взять с собой. Дают им три часа на приготовление к отправке.

Одновременно с этим оперработник совместно с представителем райисполкома или сельского совета составляют опись имущества, подлежащего конфискации.

9. Грузные подводы концентрировать в одном месте на выходе из населенного пункта и после того, как все будут в сборе, отправить на железнодорожные станции в сопровождении всей войсковой группы и оперработников.

Командиру войсковой группы особо тщательно и продуманно организовать продвижение обоза с выселяемыми в целях недопущения на-

падения банд. В направлениях возможного нападения со стороны банд выставляют засады на время прохода обоза.

**З ПОСТАНОВИ N ПБ-148/14 е РАДИ МІНІСТРІВ УРСР
І ЦК КП(б)У
ВІД 15 ЖОВТНЯ 1947 р. «ПРО ПОРЯДОК
ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ ТА МАЙНА,
ЗАЛИШЕНИХ ПІСЛЯ ВИСЕЛЕННЯ СІМЕЙ
НАЦІОНАЛІСТІВ І БАНДИТІВ»**

Совет Министров Украинской ССР и Центральный Комитет КП(б)У Украины постановляют:

1. Обязать облисполкомы и обкомы КП(б)У обеспечить должный учет, охрану и правильное использование имущества, оставяемого после выселения.

2. Облисполкомам и обкомам КП(б)У выделить работников из областного и районного актива для проведения точного учета имущества.

5. Все имущество, указанное в акте, должно быть оценено.

6. Райисполкомы и райкомы КП(б)У при рассмотрении актов должны представить облисполкому и обкому КП(б)У свои предложения о конкретном использовании имущества.

9. Установить, что реализация имущества должна быть проведена не позднее 10-дневного срока с момента составления акта-описи.

**ЗАЯВА ГОЛОВІ ОБЛВИКОНКОМУ
(КОПІЯ ОБЛАСНОМУ ПРОКУРОРУ)
ДАНИЛЮК МАРІЇ ЯКІВНИ, ЯКА ПРОЖИВАЄ
У с. МОРОЗІВКА
КОРЕЦЬКОГО РАЙОНУ**

Восени 1945 року до мене з'явився Джунжовой (правильно Чинчевой — ред.)... і під приводом нібито я не здала поставки забрав у мене корову, порося і 2 овечки. Я звернулась до голови райвиконкому Гажали і за його розпорядженням мені були повернуті корова і порося, овечок мені не повернули. Тоді я звернулась до прокурора

Корецького району, який розпорядився повернути мені і овечки, але пшова райвиконкому овсчок мені не повернув, кажучи, що овечки вже з'їдені.

Через місяць той самий Джунжовой з'явився до мене в супроводі якоїсь жінки... і двох бійців, які за розпорядженням Джунжового пішли в мою комору і забрали моє плаття.

Після того через два тижні з'явились до мене Охремчук, Хомич і Передсейчук і забрали у мене дві качки і годинник-будильник.

На самому початку січня з'явився до мене Охремчук і забрав у мене 5-пудового кабана.

Куди я не зверталася з питанням про повернення мені мого майна, нічого не можу добитись. Прокурор Корецького району співчутливо до мене ставиться, але його розпорядження до виконання не приводяться.

Моя родина складається з мене, моєї дочки Софії 9 років і чоловіка Андрія Васильовича Данилюка, інваліда Вітчизняної війни I-ої групи, який зовсім втратив зір і зараз перебуває в Одесі в госпіталі.

У відповідності з постановою Ради Народних Комісарів СРСР і Центрального Комітету ВКП(б) ст. 8 п. «в» я звільнена від держпоставок, але незалежно від цього мною цілком виконано держпоставки.

13 лютого 1946 р. (Підпис).

З АКТУ, ПІДПИСАНОГО УПОВНОВАЖЕНИМ ОБЛВИКОНКОМУ

20 лютого 1946 р.

Чинчевой А. — старший групи... Вышеуказанные товарищи были посланы райкомом КП(б)У и райисполкомом в Морозовский сельсовет для проведения политмассовой работы среди населения по исполнению обязательных поставок государству, как-то мяса, хлеба и денег.

З ДОПОВІДНОЇ ЗАПИСКИ ПО ЗДОЛБУНІВСЬКОМУ РАЙОНУ

...Имеется случай, когда уполномоченный РК КП(б)У тов. Лукьянов незаконно взял в гражданки с. Здолбица Солтыс Марии Трофимовны одну корову и одного кабана.

З ДОПОВІДНОЇ ЗАПИСКИ ПО ЧЕРВОНОАРМІЙСЬКОМУ РАЙОНУ

...Председатель райисполкома тов. Андрийчук взял в личное пользование две никеллированные кровати, четыре мягких стула, один мягкий диван, один шкаф и две картины.

31.III.1948 р.

З ПОСТАНОВИ ВИКОНКОМУ ОБЛАСНОЇ РАДИ ДЕПУТАТІВ ТРУДЯЩИХ І ОБКОМУ КП(б)У

Пункт 2

Учитывая, что в большинстве своем продуктивный и рабочий скот (реквизованный у выселенных господарств — ред.) должен быть передан колхозам, а вновь организованные колхозы не в состоянии сейчас принять нужный им скот, обязать райисполкомы и РК КП(б)У передать во временное пользование под охранные расписки рабочий и продуктивный скот районным организациям, подсобным хозяйствам и отдельным лицам с условием, что этот скот будет сохранен и впоследствии возвращен колхозам.

25.XI.1947 р.

З ДОПОВІДНОЇ ЗАПИСКИ ПО ДЕМИДІВСЬКОМУ РАЙОНУ

...Проверкой установлено, что со стороны исполкома райсовета ... не было принято мер, чтобы уполномоченные отчитались за имущество.

13.IV.1947 р.

**3 «ПОСТАНОВИ ВИКОНКОМУ САРНЕНСЬКОЇ
РАЙРАДИ ДЕПУТАТІВ ТРУДЯЩИХ І БЮРО РК КП(б)У
ВІД 31 ЖОВТНЯ 1947 р. «ПРО МАЙНО ГОСПОДАРСТВ
ВИСЕЛЕНИХ БАНДИТСЬКИХ СІМЕЙ
ПО САРНЕНСЬКОМУ РАЙОНУ»**

Проверкой материалов, представленных уполномоченными райкома и райисполкома, установлено, что после выселения бандитских семей из 11 населенных пунктов учтено и принято следующее количество скота и имущества: стросний: жилых — 179 (...), хозстросний — 304;

скот: всего 298 голов..., в том числе: коров — 169, волов — 25, телят — 73, молодняка — 31; лошадей всего — 113, свиней всего — 170, овец всего — 76, ульев всего — 53, птицы всего — 286;

зерна всего — 9,3 тонны, картофеля — 100,9 тонны, сена — 103,7 тонны, соломы — 12562 тонны; овощей свежих — 2,8 тонны, соленых — 4,3 тонны;

сельскохозяйственный инвентарь: плуги — 49, бороны — 70, возы — 55, соломорезки — 2, молотилки руч. — 1, сортировок — 2...

Принять к сведению заявления тт. Шморгуна и Ефимчука о том, что для полного упорядочения в учете имущества бандитских семейств и в целях дополнительного выявления не взятого на учет имущества созданы специальные бригады.

**ВІДОМОСТІ ПРО НАДХОДЖЕННЯ
І РЕАЛІЗАЦІЮ С/Г ПРОДУКТІВ ПО ЗАГОТКОНТОРІ
РІВНЕНСЬКОЇ РАЙСПОЖИВСПІЛКИ
ВІД РЕПРЕСОВАНИХ ГОСПОДАРСТВ СТАНОМ НА
17 КВІТНЯ 1948 р.**

Поступило: картофеля 39617 кг.

Реализовано на основании распоряжения райкома, райисполкома, горкома и облпотребсоюза:

сотрудникам облисполкома	500 кг
« обкома КП(б)У	1650
« горкома КП(б)У	5000

« облечсанупра	1700
« книгокультторга	300
колхозу им. 8-го Марта	5500
спиртзаводу	21467
Всего	36117 кг

Директор закупкоптори (підпис).

З ПОЯСНЮВАЛЬНОЇ ЗАПИСКИ ДИРЕКТОРА ОСТРОЗЬКОГО РАЙХАРЧОПРОМКОМБІНАТУ

К 30-й годовщине Великой Октябрьской революции комбинатом по распоряжению зав. торготделом т. Розенберг Р. Г., председателя райисполкома т. Якимова, зав. райфинотделом т. Каушмян было продано совпартактиву колбасу из убитого (конфіскованого — ред.) скота в количестве 92 кг (дев'яносто два кг) по цене 13 руб. за кг.

9.IV.1948 р.

З ДОПОВІДНОЇ ЗАПИСКИ ПРО ПЕРЕВІРКУ В ОСТРОЗЬКОМУ РАЙОНІ

Учет как таковой в райфинотделе, а также райисполкоме совершенно отсутствует. В большинстве не было оправдательных документов на сохранность имущества (конфіскованого — ред.), а по таким с/советам, как Бочаница, Почапки, Хоров совершенно отсутствовали.

20.IV.1948 р.

З ПОЯСНЮВАЛЬНОЇ ЗАПИСКИ ЗАВІДУЮЧОГО РАЙСОЦЗАБЕЗОМ КВАСОВА МИКОЛИ ІЛЛІЧА

Глубокой осенью 1947 года по Острожскому району производилось репрессирование бандитских семей. Из изъятого имущества, т. е. скота, через райисполком мне было обещано, что инвалидам Отечественной войны и семьям погибших воинов будет выделено скота, телок

и свиней 10-15 голов. Мною собраны заявления от остронуждающихся пенсионеров и переданы в райисполком.

В назначенный день получения скота никому из пенсионеров ничего не дали. Я поехал в заготскот, где лично видел, что жена прокурора Дикого Беловодская брала большую свинью весом 5-6 пудов и два малых поросенка, с ней была неизвестная мне женщина...

Підпис. 10.IV.1948 р.

3 ДОПОВІДНОЇ ЗАПИСКИ ПО РОКИТНІВСЬКОМУ РАЙОНУ

Акты описей (реквизованого майна) составлялись уполномоченными лицами крайне небрежно, допущено ряд случаев зачеркивания описанного и занесенного в акты имущества... Есть ряд актов описей имущества, в которых произведены вытирания целого ряда имуществ...

9.IV.1948 р.

АКТ

опроса гр-ки села Сновидовичи Ражик Мотрены Талимоновны
по делу реализации имущества, изъятого
из бандитского хозяйства
Ражик Малании

Я сама лично своей подводой завезла осенью 1947 года из двора Ражик Маланы одну подводу картошки, вес приблизительно 2-х метров (два) на квартиру председателя колхоза им. Хрущева т. Трофимчук...

...Отвезла ее к председателю во двор и ссыпала в сарай. Федорович Ганна говорила мне, что у выявленных ямах Ражик Маланы была выкопана из ямы одна бочка жита, которую забрали, кто — не знает и увезли, но только не в с/совет.

11.IV.1948 г.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА УПОВНОВАЖЕНОМУ ОБКМУ КП(б)У т. ТКАЧУ

Дана в том, что... в селянки села Рокитно Рокитновского района Оксенчук Федоры было описано все имущество, включая ее сына (так в оригиналі — ред.), который живет на месте и вывозит не подлежал. Его матери Оксенчук Федоре принадлежало: корова одна, бычок один и поросенок один. Картофеля 500 к-гр. Из принадлежащего имущества Оксенчук Федоры изъято: корова одна, бычок один, картофеля 500 кг еще не поступило.

Майор Смирнов. 6.11.1947 г.

З ДОПОВІДНОЇ ЗАПИСКИ ПРО РЕАЛІЗАЦІЮ МАЙНА ВИСЕЛЕНИХ ГОСПОДАРСТВ КОРЕЦЬКОГО РАЙОНУ

Изъятие конфискованного имущества у выселенных хозяйств по селам района проводилось 21 октября 1947 г. ответственными уполномоченными райкома КП(б)У и райисполкома, которые были закреплены за каждым хозяйством, с участием советско-партийного актива. Выселение и конфискация производились по 13 сельсоветам в 79 хозяйствах.

...Уполномоченный Хомич вместе с понятым Ткаченко конфисковал в хозяйстве Джус Трофима Михайловича одного кабана весом около 12 пудов, этот кабан в акт описи имущества не записан и неизвестно, куда девался.

...Уполномоченный Каневский Д. П. из конфискованных продуктов в хозяйстве Хруницкого М. с. Н. Корец не сдал меда 50 кг, яблок 105 кг, картофеля 1000 кг и репака 24 кг.

...Уполномоченный Приймак конфисковал в хозяйстве Бобровского с. Головницы кровать и взял ее себе, оставил в деле расписку.

...Уполномоченным Плотницким изъято в хозяйстве Кибита с. Козак 5 кагатов сахарной свеклы, 2 кагата овощей, 60 снопов проса и 2 копы пшеницы (околооченной) и у хозяйства Гдин изъято 60 снопов гречихи. Указанное количество ценностей на ответственном хранении Плотницкого, которых в настоящее время в наличии нет.

...Уполномоченная Сидоренко Таиса изъяла в хозяйстве Пясецкой Анастасии 4 овцы, 8 кг проса, 36 кг луку, 16 кг соленых огурцов, 40 кг сахарной свеклы, 1 стол, 2 скамейки, бочек 6 шт., посуды кухонной 8 шт., оправдательных документов о сдаче указанного имущества в деле нет.

1947 р.

АКТ

опроса гр-на Федоровича Николая,
бывшего заместителя председателя

Сновидовичского с/совета по делу реализации с/х продуктов
из имущества бандитского хозяйства Гришковец Палажки

В беседе т. Федорович заявил, что из описанного имущества я лично взял один мешок жита (60 кг), который хранится у меня до настоящего времени.

Кроме этого, мне известно, что бывший уполномоченный МВД т. Мелещенко взял до 40 кг ржи. Остальное количество зерна и картофеля описаны по акту, на пункт с/совета не вывозилось и было председателем с/совета т. Тит роздано разным лицам, некоторых я знаю, как, например, секретарь т. Балатов брал картофель ночью из ямы, о чем мне говорила жена финагента т. Федоровича Григория Ивановича. Об этих операциях должен знать уполномоченный Рокитновского МГБ т. Карпов, который ее забрал для выселения. Имевшееся описанное сено 3 т. сдано на пункт с/совета, не свозилось, а было забрано (бывшим) секретарем т. Балатовым для своей коровы. У грки Гришковец имелся кабан до 4 пудов, которого после выселения (так в оригинале — ред.) было зарезано, но кем, точно не знаю, в этом деле (знает) участвовал т. Мовленовский Николай (зав. клубом).

О чем и подписуюсь

ФЕДОРОВИЧ.

11.IV.1948 года.

НЕ ПОДЛЕЖИТ ОГЛАШЕНИЮ

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

исполкома Ровенского облсовета депутатов трудящихся
N 612 1 июля 1947 года «О порядке заготовок
сельскохозяйственных продуктов у кулацких хозяйств
Ровенской области»

В соответствии постановления N 958 Совета Министров УССР от 3 июля 1947 г. исполком облсовета депутатов трудящихся постановляет:

1. Начиная с 1947 г. кулацкие хозяйства во всех районах Ровенской

области привлекать к обязательным поставкам сельскохозяйственных продуктов государству с увеличением норм по зерну, картофелю, овощам, селу, мясу и молоку — на 50% и по шерсти на 100% по сравнению с нормами сдачи, установленными для крестьянских хозяйств данного района.

2. Установленные для трудовых крестьянских хозяйств предельные сроки сдачи сельскохозяйственных продуктов государству сократить для кулацких хозяйств: по зерну, картофелю, овощам и селу — на один месяц; по мясу и шерсти — на два месяца; по молоку — на три месяца.

3. Отменить предоставление каких бы то ни было льгот кулацким хозяйствам по поставкам государству сельскохозяйственных продуктов.

4. Установить, что вручение кулацким хозяйствам обязательств по поставкам сельскохозяйственных продуктов государству по нормам и срокам, предусмотренным настоящим постановлением, производится Уполномоченными Министерства заготовок СССР по районам совместно с сельскими советами по спискам, составляемым сельскими советами и утвержденными райисполкомами.

5. Обязать райисполкомы принять меры к пресечению фиктивного раздела кулацкими хозяйствами земли, скота и другого имущества, привлекая виновных к уголовной ответственности как за утайку объектов обложения натуральными поставками и налогами.

6...

7. Имея в виду, что ряд кулацких хозяйств пытаются сейчас ликвидировать свое хозяйство и переселяют на жительство в города и районные центры, — обязать облуправление МВД, исполкомы горрайсоветов депутатов трудящихся воспрещать поселение и не производить прописку кулацких хозяйств в городах и районных центрах.

И. о. председателя исполкома облсовета депутатов трудящихся
В. ВОЗНЮК (підпис)

Секретарь исполкома облсовета депутатов трудящихся
Н. ДМИТРИШИН (підпис).

ПОСТАНОВЛЕНИЕ N 614

исполкома Ровенского областного совета депутатов трудящихся
от 1 июля 1947 г.

«О налоговом обложении кулацких хозяйств по Ровенской области»

В соответствии с постановлением Совета Министров УССР от 21

июня 1947 года N 957 «О налоговом обложении кулацких хозяйств на территории Львовской, Станиславской, Дрогобичской, Тернопольской, Ровенской, Волынской и Черновицкой областей УССР» исполком Ровенского облсовета депутатов трудящихся

постановляет:

1. Установить в Ровенской области индивидуальное обложение кулацких хозяйств сельскохозяйственным налогом путем установления надбавок к облагаемым доходам от всех источников.

Указанные надбавки устанавливаются в следующих размерах:

при доходе до 10000 рублей на хозяйство — 50 процентов;

при доходе свыше 10000 рублей до 15000 рублей на х-во — 75 процентов;

при доходе свыше 15000 рублей на хозяйство — 100 процентов.

2. Установить, что к кулацким хозяйствам относятся хозяйства, которые в период немецкой оккупации и после освобождения села от немецкой оккупации:

а) использовали постоянных наемных рабочих в сельском хозяйстве или промысле, за исключением случаев найма одного подсобного рабочего в кузнечном промысле и в кустарном производстве колес;

б) применяли систематически в сельском хозяйстве или промысле труд сезонных наемных рабочих;

в) систематически использовали труд других крестьян в виде отработки взамен предоставления им на кабальных условиях рабочего скота, семян, продуктов или сельскохозяйственных машин;

г) систематически получали доходы от использования в других хозяйствах сложных сельскохозяйственных машин за денежную или натуральную плату;

д) имели систематические доходы от мельницы, маслобойки, крупорушки, картофельной, плодовой или овощной сушилки, терочного или другого предприятия, а также от сдачи указанных выше предприятий в аренду;

е) имели доходы от скрытой аренды земли на кабальных условиях;

ж) имели доходы от скупки на корню урожая садов или виноградников с целью торговли либо промышленной переработки;

з) занимались скупкой с целью перепродажи, торговлей или ростовщичеством.

3. Установить, что списки кулацких хозяйств составляются сельсоветами и утверждаются райисполкомами.

При наличии в кулацких хозяйствах членов семьи, являющихся орденоносцами, офицерами Советской Армии или инвалидами Отс-

чественной войны — пенсионерами вопрос о привлечении таких хозяйств к обложению сельскохозяйственным налогом в порядке, установленном настоящим постановлением, решается в каждом отдельном случае облисполкомом.

4. Установить, что кулацким хозяйствам льготы по налоговому обложению не предоставляются.

5. Обязать председателей исполкомов райсовета установить строгий контроль за правильным составлением списков, своевременным взысканием налога и применением мер принудительного взыскания к кулацким хозяйствам.

6...

7. Командировать во все районы ответственных работников из числа обловосактива для проведения в жизнь этого постановления.

И. о. председателя исполкома облсовета депутатов трудящихся
ВОЗНЮК (підпис).

Секретарь исполкома облсовета депутатов трудящихся
ДМИТРИШИН (підпис).

З ДОПОВІДІ НА VI СЕСІЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ ДЕПУТАТІВ ТРУДЯЩИХ 12 ЛИПНЯ 1947 р.

Что нужно делать?

I). Исполкомам райсоветов и сельисполкомам депутатов трудящихся коренным образом перестроить организационно-массовую работу на селе, обратив особое внимание на проведение политико-воспитательной работы (среди) крестьян и особенно молодежи путем проведения через районные клубы, избы-читальни лекций, бесед, общих собраний, на собраниях проводить читку и изучение основного закона СССР — Сталинской конституции, конституции УССР, проводить читку и изучение важнейших законов советского правительства об охране прав граждан, частной собственности, представления им льгот и т.д.

II). Исполкомам райсоветов и сельисполкомам депутатов трудящихся в целях укрепления с/исполкомов как органов власти на селе на протяжении июля месяца 47 г. пересмотреть составы сельисполкомов и там, где сельсоветы засорены кулаками и их прислужниками на основании ст. 123 конституции УССР немедленно организовать отзыв самими избирателями лиц, не заслуживающих доверия.

**З «ДОПОВІДНОЇ ЗАПИСКИ ПРО ОФОРМЛЕННЯ
КУРКУЛЬСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ
У ЗДОЛБУНІВСЬКОМУ РАЙОНІ»
ГОЛОВІ ОБЛВИКОНКОМУ ОБЛРАДИ ДЕПУТАТІВ
ТРУДЯЩИХ т. ДОДЮ Ф. Л.**

На основани Вашого распоряження мне было поручено произвести проверку учета кулацких хозяйств в Здолбуновском районе. Ознакомившись с материалами исполкома райсовета депутатов трудящихся по оформлению кулацких хозяйств, отмечаю:

1. На основании постановления Совета Министров УССР от 21/VI.1947 г. № 975 и постановления исполкома облсовета от 1/VI.47 г. № 614 отнесение того или иного хозяйства к категории кулацких хозяйств должно было сопровождаться обсуждением этих хозяйств на исполкомах сельских Советов депутатов трудящихся с привлечением сельского актива и бедняцких групп.

Такое обсуждение в Здолбуновском районе не производилось и по данному вопросу не было вынесено ни одного постановления сельсовета.

Постановления исполкома райсовета об отнесении того или иного хозяйства к категории выносились на основании представленных характеристик за подписями председателя и секретаря сельсовета.

**З ДОПОВІДНОЇ ЗАПИСКИ «ПРО ПОРУШЕННЯ
СОЦЗАКОННОСТІ В КЛЕСІВСЬКОМУ РАЙОНІ»
СЕКРЕТАРЮ ОБКОМУ ПАРТІЇ т. БЕГМІ І ГОЛОВІ
ОБЛВИКОНКОМУ т. ВАСИЛЬКІВСЬКОМУ**

...Руководство района стало на путь изъятия хлеба в отдельных селах, применяли это огульно в массовом порядке. Производили изъятие хлеба у крестьян — у тех, кто выполнил и не выполнил без разбора, у семей **посеннослужащих** и престарелых...

Методы работы по заготовкам были установлены такие. Выезжает группа партсоактива в село. Группой обычно руководит один из секретарей райкома партии или предисполкома. С группой выезжает также воинская часть. По приезду в село воинская часть окружает село с целью охраны от нападения от бандитов, а партсоактив ведет

работу по заготовкам. Вызывают сдатчиков в сельсовет и предлагают доставить хлеб в назначенное место в том же селе. Собрав известное количество хлеба, собирают подводы, грузят этот хлеб и направляют в райцентр на пункт «Заготзерно». На сданный хлеб этого села выписывается на пункте «Заготзерно» общая квитанция, вручается пред. сельсовета, а также и деньги и на этом процесс заготовки заканчивается.

В октябре месяце в с. Теодоровка несмотря на то, что план хлебосдачи по этому селу был в основном выполнен, по указанию т. Сеня было произведено изъятие хлеба в хозяйствах независимо от выполнения этими хозяйствами заготовок, т. Сень дал указание произвести изъятие хлеба, обнаруженного в хозяйстве. Так же было сделано по селам Виры и Селище.

По этим селам (Виры, Теодоровка, Ясногорка и Клесов — ред.) врученные обязательства изменялись, т. е. первичное начисление поставок после выполнения их снова увеличивалось на 100% и снова предъявлялось сдатчику о их выполнении. При чем это делалось без ведома райуполнаркомзага, а лицами из партсовстактива во время пребывания их в селах.

Кроме этого, имеют место явления, носящие характер мародерства. Как правило, весь актив, выезжающий на села по хлебозаготовкам, питается за счет крестьян и бесплатно. По приезде в село изымается скот и др. продукты у крестьян, из которых приготавливается пища для всей группы. Отдельные лица, не удовлетворенные этим, самовольно забирают у крестьян продукты — хлеб, яйца, масло и т. д. Так, например, в с. Вирах в семье военнослужащего гр. Шило тт. Поповым (предсельпо с. Клесов), Дурицким (секретарь райкома ЛКСМУ), Андриенко (директор промкомбината) зашли в дом и забрали кувшин масла, гражданка Шило увидела это, бежала за ними по улице, плакала и просила возвратить, они предложили ей вернуться и масло не отдали.

В с. Чудель для питания актива была изъята свинья, часть мяса была роздана активу там же, а часть по указанию т. Корсуна была доставлена в Клесов для секретарей райкома и Корсуна.

10.Х.44 г. т. Сень, будучи в с. Теодоровка, к нему была направлена гр. Тишкова для объяснения, почему она не выполнила план хлебопоставки. Когда она ответила, что не выполнила — несомлочен хлеб, т. Сень ударил два раза плеткой и посадил в кладовую сельсовета, где она просидела около часа.

Підпис: «Прокурор Ровенської області (Комолов)».

З ПОВІДОМЛЕННЯ ВИКОНКОМУ ОБЛРАДИ ЗАСТУПНИКУ ГОЛОВИ РАДИ МІНІСТРІВ УРСР КОРНІЙЦЮ

8.VIII.1947 р. •

Виконком облради депутатів трудящих з 13-го серпня по 1 вересня 1947 р. провів загальну перевірку по всіх районах області списків куркульських господарств, затверджених виконкомом райрад депутатів трудящих.

По стану на 11 серпня 1947 року виконкомом райрад було занесено в списки куркульських господарств 1952. Внаслідок проведеної перевірки з того числа було відхилено 837 господарств як невірні віднесені до куркульських господарств, що складас 42,3%.

Залишено в списках куркульських господарств всього 1115, з яких потребують додаткової перевірки 351 господарство.

Майже всі без винятку виконкоми допустили грубе порушення закону про затвердження куркульських господарств і занесли в списки велику кількість середняцьких господарств.

ЗАЯВА ДО ОБЛВИКОНКОМУ ЖИТЕЛЯ СЕЛА ПОЛЯНИ БЕРЕЗНІВСЬКОГО РАЙОНУ П. П. ЗАЙЦЯ

Постановлением Березновского райсовета депутатов трудящихся мое х-во признано кулацким и выписано обязательство на хлеб как кулацкому х-ву. В действительности мое хозяйство не является кулацким, т. к. у меня на одиннадцать душ семьи имеется 6,10 га земли, из которой 4,50 га пахотной, наемной рабочей силы я в своем х-ве не имел никогда.

Меня посчитано кулаком за то, что я имел ветряную мельницу, которая принадлежала 2-м хозяевам — мне и гр-ке с. Поляны Гречке Анастасии, в настоящее время я мельницу сдал в райпромкомбинат. Исходя из вышеизложенного, прошу пересмотреть решение Березновского райсовета и исключить мое хозяйство из кулацкого списка.

1.X.1947 р.

(Підпис).

СКАРГА

Никончука Василя Денисовича, жителя села Залав'є
Острозецького району

Моя семья состоит из 4-х душ. Я инвалид 2 группы, калека на правую руку, жена имеет 47 лет, дочь рождения 1929 года, мать нетрудоспособная — 78 лет. Имущество мое следующее: дом, сарай и клуня, одна корова, с/хоз. инвентаря не имею. Земли пахотной 7,15 га и сенокоса 0,75 га. Наемного труда никогда я не применял... Никаких нетрудовых доходов не имею и никогда не имел.

2 моих сына Никончук Василий и Никончук Илларион взяты в Советскую Армию в 1944 г., участники Отечественной войны, из них сын Василий на фронте тяжело ранен и 25.III.45 г. умер от ран в Латвийской ССР, второй сын Илларион пропал без вести.

Острозецкий райисполком... признал мое хозяйство кулацким без всяких оснований, а в связи с этим упоминзаг Острозецкого района назначил мне повышенную норму госпоставок на 1947 год в количестве 5293 кг зерновых, картофеля 1475 кг, овощей 295 кг, сена 495 кг и пр. Такого количества продуктов выполнить я не в состоянии, поскольку мое хозяйство середняцкое.

1947.

(Підпис).

ПОСТАНОВА

виконкому Острозецької райради депутатів трудящих
від 22 липня 1947 р.

Гр-н с. Ярославичі Ціхоцький Порфирій Сергійович нагороджений орденом Слави III ступеня, медаллю «За отвагу», медаллю «За победу над Германией» та медаллю за перемогу над Японією — господарка складається з 4,70 га орної землі, двох коней, крупорушка, молотилка з приводом і по всіх об'єктивних обставинах підлягає до куркульського господарства.

Просити виконком обласної Ради депутатів трудящих затвердити господарство Ціхоцького П. С. куркульським господарством.

З ДОПОВІДНОЇ ЗАПИСКИ ПО МЕЖИРІЦЬКОМУ РАЙОНУ

Х-во Довгалюка Івана Наумовича (с. Липки), семья 4 человека. Он до 4 июля 1947 г. работал в райотделе колхозного строительства техником. Сын находится в армии, другой на работах. Земли пахотной 4,29 га, сада 0,20 га, луга 0,29 га, 1 лошадь, 1 поросся, 1 свинья. Имеется молотарка (малая), веялка, соломорезка, жорна (кустарные), доходов от использования которых не имеет. Отнесен к кулацким хозяйствам по признаку наличия в х-ве работницы с Брянской области, которой с июля м-ца с. г. в хозяйстве нет.

Х-во Невирковца Івана Васильевича (с. Липки). Семья 5 человек, из которых один нетрудоспособный, земли пахотной 7,50 га, лугу 1,50 га, одна лошадь, 1 корова, 4 овцы, 5 ульев, молотилка (неисправная с 1944 г.) и веялка. В 1944 г. пострадал от стихийного бедствия (погорел от грома — повитка, хлев и свиньи).

В 1944-1945 гг. находился в Советской Армии.

Отнесен к кулацким х-вам по признаку наличия в х-ве переселенки из Польши, которой 60 лет (больная).

21.VIII.1947 р.

СКАРГА

селянина Никитюка Мақара Павловича з Березного
завідуючому сільгоспвідділом обкому КП(б)У

На ваше письмо, посланное т. Ковтуну о проверке моего х-ва, определенного Березновским исполкомом кулацким х-вом, никакой проверки не было. Перед вечером 8 августа 1947 г. я солил огурцы на дворе, пришли ко мне тов. Ковтун и председатель исполкома т. Серeda. Пришли, посидели во дворе, посмотрели мой дом всередине, какие комнаты, сказали разберемся и ушли. После ихнего прихода никакой проверки больше не было, и меня во втором решении исполкома оставили кулаком, на каком основании — для меня неизвестно. В решении исполкома от 25.VIII.47 г. указывают, что я во время немецкой оккупации работал старшим огородником в экономии Зурно, фактически я нигде не работал, был дома на х-ве, на что есть подписи крестьян, которые во время окку-

пации работали в экономии Зурно. Пишут, что использовал наемный труд в 46-47 гг. Шнайдер Марии Аврамовны и Пастушок Марии, которые у меня и не работали. Шнайдер Мария Аврамовна — дочка моей сестры, весной еще 1947 г. вышла замуж и работать постоянно никак не могла при всем моем желании. Пастушок Мария — родственница моей незаконной жены Пастушок Евы, постоянно никогда не работала ни в 1946 г., ни в 47 г. А если приходила помочь на день-два, так за это я с сыном косили ей сено, жали просо, молотили жито, т. к. у нее нет мужа и с 4 детьми ей тяжело прожить. Общими силами мы помогали друг другу в жизни.

Прошу Вашего вмешательства прислать комиссию из Ровного для проверки моего хозяйства как кулацкого, так как местная комиссия у меня ничего не проверила, так как меня не было дома, написала в своем заключении то, что сказал т. Серeda.

На другой день после прихода тт. Ковтуна и Середы ко мне я пошел в райком партии узнать о результатах. В кабинете т. Гринько были товарищи Гринько, Серeda, Ковтун, Караван. Я обратился к т. Ковтуну о результатах, он мне ничего не ответил, а сразу повернулся ко мне т. Серeda и сказал: «Что ты пришел? Кулак! Бандит! Я сказал тебе, что будешь кулаком, вот и есть ты кулак и ничто тебе не поможет. Сказал, что тебя разгромлю и разгромлю». Вот ответы местной власти на мою жалобу о несправильном определении меня кулаком.

18.X.1947 р

(Підпис).

З АВТОБІОГРАФІЇ СЕЛЯНИНА НИКИТЮКА М. П.

Я, селянин с. Березно Березнівського р-ну Никитюк Макар Павлович, народився 13 травня 1889 р. в сім'ї селянина-середняка. Батьки були неписьменні, з 7 років пішов пасти товар, вчиться не було змоги і я старався пасти товар і ходив до школи, вчився в школі лише 3 роки... В 1927 р. купив у Березно кусок землі і почав господарювати і в 1930 р. заклав будову хати, яку будував до 1943 р. За роботами не мав ніколи вільної години. Коли переселився в нову хату, померла жінка в 1943 р. Після смерті жінки взяв на своє господарство дочку моєї сестри, дівчина була молода, не могла проводити господарства і покинула в 1943 р. Німецькі

окупанти спалили в 1943 р. хату селянки Пастушок Єви, а я прийняв її як квартирнтку. До сьогоднішнього часу я виконую її роботу в полі, а вона мої вдома... Під час німецької окупації ніде не працював, не хотів служити окупантам і вони забрали на роботи мого сина Тихона 1923 р. народження, котрого заарештували за те, що він був членом ВЛКСМ, вивезли в 1943 р. і до цього часу невідомо, де поділи. В 1945 р. поступив працювати в райспоживспілці городником із метою бути корисним державі і працювати вдома... Тепер замість того, щоб навчили, як треба працювати, щоб більше давати користь, так мене ще й карають, не знаю навіть за що, коли за все своє життя не мав світлої години від постійної праці... Син Володимир, 1924 р. народження, також загинув у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками 19 квітня 1945 р.

(Підпис).

І ДОПОВІДНОЇ ЗАПИСКИ ПО ГОЦАНСЬКОМУ РАЙОНУ

...По селу Коростятин при включенні в список хозяйств для обложения в индивидуальном порядке внесено х-во Нещирковца Андрея, но фактически он не имеет ни мельницы, ни молотарки... По селу Речица основанием для привлечения в индивидуальном порядке к обложению послужило в х-ве Гордейчука Ивана Афанасьевича, что у него работали две его невестки...

22.VIII.1947 р.

З ДОПОВІДНОЇ ЗАПИСКИ ПО ЧЕРВНОАРМІЙСЬКОМУ РАЙОНУ

...Уполномоченный по селу Гаи-Левятинские зав. отдслом РК КП(б)У тов. Музыка подделал подпись председателя и секретаря сельского совета в характеристиках (господарств як куркульських — ред.) Пасечник Герасима Григорьевича, Куц Евгении, Варфолоюк Домны.

23.VIII.1947 р.

ВИПИСКА

з протоколу N 11 засідання виконкому
Дубровицької райради
депутатів трудящих від 17 червня 1950 року

Заслушав інформацію и. о. председателя райисполкома тов. Карезина о результатах проведения собрания по колхозам в районе по организационно-хозяйственному, политическому укреплению колхозов, исполком райсовета депутатов трудящихся

постановляет:

1. Утвердить представленные списки колхозами на изоляцию и вывоз бандпособных хозяйств из колхозов р-на. Список предлагается на двух листах.
2. Просить облисполком утвердить наше решение на изоляцию и вывоз бандпособных хозяйств из р-на за пределы Украинской ССР.

И. о. председателя исполкома райсовета
депутатов трудящихся (Карезин)

Секретарь (Кондратенко).

СПИСОК

бандпособнических хозяйств по Дубровицкому району,
исключенных из колхозов общими собраниями колхозников
с просьбой изоляции и вывоза их за пределы
Украинской ССР

С/рада	Колгосп	Кількість г-в
Бережниця	«Комінтерн»	13
Трипутни	«Нове життя»	7
Залужжя	ім. Шевченка	4
Зульня	ім. 8 Марта	5
Селець	ім. Сталина	5
Берестя	ім. Ворошилова	4
Осова	ім. Будьонного	16
Бережки	ім. Тимошенка	3
Ясенець	ім. РСЧА	4

Орв'яниця	ім. Леніна	7
Дубровиця	ім. Сталіна	
(міськрада)	«Перемога»	7

СПИСОК

господарств, виключених з колгоспів як «бандпособницькі»,
станом на 20 червня 1950 р. по районах області

Район	Кількість виключених
Степанський	2
Мізоцький	1
Здолбунівський	19
Острожецький	1
Корецький	36
Деражненський	5
Тучинський	23
Соснівський	25
Гошанський	29
Олександрійський	3
Вербський	5
Козинський	14
Межиріцький	17
Сарненський	9
Червоноармійський	1
Володимирецький	31
Демидівський	28
Рокитнівський	29
Клеванський	50
Дубнівський	39
Зарічненський	55
Костопільський	14
Дубровицький	75
Млинівський	33
Клесівський	1
Висоцький	1
Рафалівський	27
Везьковський	
Рівненський	
Патроявський	
Гощанський	39

ДОВІДКА

про результати проведених зборів у колгоспах
Дубровицького району

1. Всего исключено из колхозов	115
2. Снято председателсй колхозов	2
а) членов правлений	2
б) бригадиров	5
в) счетоводов	3
Причини снятия:	
а) кулаки	
б) бывшие бандиты и их пособники	
в) бездельники	

Начальник Дубровицького райвідділу МДБ майор Тютюшник.

17 червня 1950 р.

ПОСТАНОВА

виконкому Козинської райради депутатів трудящих
та бюро райкому КП(б)У

3 серпня 1949 р.

Слухали: Розгляд списків куркульських господарств по Козинському району по стану на 1 серпня 1949 р.

ПОСТАНОВИЛИ:

а) по району куркульськими затвердити 38 господарств (зведений список додається).

б) рахувати ліквідованими 33 господарства, будівлі і майно яких встановленим законом порядком райфінвідділом конфісковано й реалізовано.

в) рахувати встановленим, що з числа куркульських 3 господарства є членами колгоспів.

Зобов'язати правління колгоспів поставити на розгляд загальних зборів питання про виключення куркульських господарств з складу членів колгоспів.

г) встановити, що на 1949 рік підлягають оподаткуванню індивідуальним порядком ще не ліквідованих 2 куркульських господарства.

Голова райвиконкому Арсф'єв.

Секретар РК КП(б)У Харченко.

3 «ХАРАКТЕРИСТИКИ»

господарства гр-на Цимбалюка Макара Павловича,
с. Томахів Гощанського району

Склад родини

Голова двору — 1866 р. народження;

жінка — 1866 р. н.;

син — Тихін, 1887 р. н., невістка Катерина, 1889 р. н., внук Федір Тихонович, 1923 р. н., засуджений на 10 років; внучка Ольга, 1930 р. н., внучка Ярина, 1932 р. н.

Площа землі

Рілля — 5 га, город — 0,50 га, сад — 0,3 га.

Кількість худоби

1 кінь, 1 лоша, 1 корова.

Наявність підприємств і промислів

Вітровий млин, потужність 1,5 тонни на добу.

Застосування найманої праці

Наймає сезонну робочу силу — бідняків — на період уборки урожаю.

Інші ознаки нетрудових доходів, що можуть бути за підставу для індивідуального оподаткування сільгоспподатком

Має великі прибутки від перемелу зерна.

Інші особливості даного господарства

За період німецької окупації сумлінно виконував усі накази: віддавав хліб, платив податки; тепер шороку недовиконус державних поставок і грошових платежів.

Голова с/ради

Секретар (підписи).

СКАРГА

жительки с. Жадківка Корецького району

Дуюнович Харитини Іванівни

в «обласний комітет депутатів трудящих»

(так в оригіналі)

Навесні 1947 р. в нашому селі організувався колгосп і було про-

ведено обмірювання землі у масив колгоспу, в тому числі і моя земля, 0,80 га, ввійшла у колгоспний масив. Узамін мені обіцяли дати іншу ділянку, але не дали. Через деякий час колгосп нам оголосив, що інших ділянок вам не дамо, можете сіяти на своїй ділянці землі, де я і посіяла на 0,80 га ячмінь, ріпак, овес і картоплю. В даний час колгосп приступив до збирання мого посіву і мені нічого не дає. Крім цього, зобов'язання для здачі хлібозаготівлі я одержала на цю землю. Питається, де ж я візьму виконати зобов'язання, якщо мій посів забрав колгосп, навіть насіння не повернув. Я сама дружина і мати двох загиблих фронтівців, залишилася з 4-ма малолітніми дітьми. Прошу облвиконком розглянути мою скаргу і дати ваше рішення, бо я залишилася без хліба.

24.VII.1947 р. (Підпис).

З ЛИСТІВ ТА ПРОХАНЬ ДО «ВИЩОГО НАЧАЛЬСТВА»

Просьба до УССР Никиты Сергеевича Хрушова

Просим, чтобы пустили Яруту Андрея Марковича из г. Челябинска. Просим, пустите его хотя на севбу. Бо земли есть 10 гектаров, семья 12 особ, троих працездатных. Просим вас, большого начальства, бедные сироты, не оставьте нашей просьбы, пустите его на севбу.

(3 листа жительки с. В. Ценшевичі Володимирецького району Ярути Хіони Давидівни). 10.IX.1944 р.

Прохання до М. С. Хрушова

Просим т. Сергея Никитича (так в оригіналі) рассмотреть наше личное дело и по своей возможности переместить нас с тяжелого нам климата на старое место.

(3 листа жителя с. Горбакова Гошанського району Матвійчука Степана Кириловича, родина якого була виселена в Іркутську область).

21.XI.1944 р.

«В ответ на Ваше заявление, адресованное ЦК КП(б)У, Ровенский исполком облсовета депутатов трудящихся сообщает, что согласно Закона ваша семья переселению не подлежит, так как ваш внук Каленюк Филипп Артемович был участник банд группы «УПА».

(З відповіді С. К. Матвійчуку).

Маршалу Советского Союза тов. И. В. Сталину
(прохання від гр. Максимець Марії Федорівни, 58 літ,
з Острога, вул. Бельмаж, № 31)

11 июня 1944 г. райвоенком Острожского района мобилизовал на работы в Донбасс единственную мою родную дочь Максимец Марию Ивановну, родив. в 1922 г.

...Моя дочь от рождения больна на сердце, лечилась и требует ныне постоянного лечения и ухода за собою посторонней особы и ответственного питания, иначе грозит ей гибель.

В августе 1944 г. райисполком опять мобилизовал на работы моего мужа Максимца Ивана Афанасьевича...

7 вересня 1944 р. (Підпис).

В ответ на Ваше заявление, адресованное ЦК КП(б)У, Ровенский исполком облсовета депутатов трудящихся сообщает, что Ваша просьба о вызове Вашей дочери из г. Константиновки, Донбасс удовлетворена быть не может, так как она мобилизована на работу.
(З відповіді Рівненського облвиконкому).

З довідки облвиконкому для інспектора ЦК КП(б)У

20 лютого 1950 р.

1. Количество кулацких хозяйств	393
2. Общее количество членов семейств в этих хозяйствах	1654
3. Трудоспособных членов семейств	912
в т. ч. мужчин	470
женщин	442
4. Из общего количества глав семейств:	
а) осуждено	202
б) скрываются	78
в) находятся по месту жительства	113
5. Из общего количества членов семейств (без главы семьи):	
а) осуждено	27
б) скрываются	249
в) в Советской Армии	6
г) находятся по месту жительства	975
6. Количество хозяйств, в которых в настоящее время не проживает ни один член семьи	86

Підготував Григорій ДЕМ'ЯНЧУК.

ВОЛОШКИ МОЄЇ ЮНОСТІ

Зовуть мене Гуц Марія Трохимівна. Народилася 23 червня 1932 року в с. Мізоч Мізоцького району на Рівненщині.

Старенька наша хатина стояла на краю села. В цій хатині народився і ріс серед п'яти братів і сестер мій тато. З ранку до пізнього вечора важко працювали мої батьки: купляли землю, збивалися на господарство. Виникла необхідність будувати нову хату, бо ми, діти, підростали, а жила з нами ще й бабуся, татова мама, та мамин племінник-сирота. Не дуже нагодованим, не дуже зодягненим, нам проте було радісно, особливо у святкові та недільні дні. Всією сім'єю ми йшли до церкви, всі в сорочках, вишитих маминими руками. Я часто оглядалася на усміхнені обличчя батьків — батьки мені здавалися найкращими в світі. А після служби Божої тато заволав нас до лавки, ми сідали за столики і виникали перед нами блюдечка з морозивом...

Завдяки працюючим рукам і розумним головам моїх батьків, наше господарство розвивалося добре. Наші ниви — а нажили ми вже аж сім гектарів поля — щедро врожаїлися. Особливо в пам'ятку квітне конюшинна смужка з червоними маками, синіми волошками, білими ромашками, жовтими зірочками та бузковими дзвіночками, і на всьому виблискують у променях ранкового сонця краплини роси. Я найбільше любила це поле. Любила його ранкову свіжість і прохолоду, вечірню теплоту і втому, любила тут плести волошкові віночки, любила просто бігати по ньому, розставивши руки, мов крила. Любила приносити додому запашні букети польових квітів.

Можливо, моя дитяча душа відчувала, що дуже скоро я назавжди розпрощаюсь і з дитинством, і з полями рідної землі. Вони тільки будуть снитися мені на чужині. Через багато років, коли мені виповниться 55, мій молодший брат подарує мені картину нашого поля, власноручно намальовану, з усіма квітами, краплинами роси і, навіть, із бедриком на травинці. Далеко від рідної землі я відкрию посылкову скриньку і не зможу стримати сліз...

Була вже в нас худоба і коні, а поруч із старою хатиною вросла нова, збудована у 1937 році — простора, чотирьохкімнатна, з підлогою, високою стелею та великими вікнами. На жаль, пожити в ній довго не довелося.

Зовсім не пам'ятаю, як ми в нову хату перебиралися, але з нею пов'язано так багато споминів! Тут із допомогою тата та братів я

навчилася виводити перші літери і складати перші слова. Тут прочитала першу книжку «Качурик». Тут під ласкавим поглядом Тараса Шевченка (портрет поста висів на стіні) я вивчила першого іршика, якого пам'ятаю й досі:

*Я мале дівчатко, сьомий рочок маю,
Але про Тараса вже багато знаю.
Нині нам про нього мамочка казали,
Рушничком новеньким ми портрет прибрали.
Принесли ми жмільку рути та барвінку —
Наш Кобзар коханий достойний пошани.
Він — дитя з-під стріхи, він — в селянській свиті,
А придбав нам слави, як ніхто на світі.
А та наша слава не вмре, не згине,
Наш Тарас Шевченко — сонце України!*

Тут була влаштована наша перша новорічна ялинка, для якої ми, з допомогою і під керівництвом тата, самі виготовляли прикраси. А мама, клопочучи біля печі чи прядучи, поглядала на нас і раділа, аж сяjala.

У свій час тато навчався в учительській школі в Крем'янці, але через матеріальну скруту закінчити її не зміг. А під час лікбезу сходилися до нашої хати жінки та дівчата і тато навчав їх грамоти. Я також крутилася біля них — мені було смішно, що я, маленька, легко виводжу літери, а дорослі жінки не вміють цього робити. Тато пригортав мене, казав: «Учися, доню, станеш вчителькою і будеш сама навчати діточок, щоб у нашого народу було менше темних та неосвічених». Довгими зимовими вечорами в нас збиралися ближні і дальні сусіди. Приходили з якимось рукоділлям. А тато і старший брат по черзі читали вголос Лепкого «Мотрю», «Батурина», «Полтаву» а то «Кобзаря», «Біблію» та інші книги. У нас була хороша бібліотека, але брали книги і в інших людей. Ще зовсім маленькою дівчинкою я прочитала «Марію» Уласа Самчука. Біля цього прізвища у нас точилося багато розмов — адже автор з сусіднього Дерманя!

15 березня 1944 року більшовики арештували мого батька Гуца Трохима Яковича, 1901 року народження. Переступаючи востаннє поріг рідної хати, тато сказав до нас, до дітей: «Я нічого не зробив, за що б вам довелося червоніти. Хочу, щоб і за ваші вчинки було не соромно».

У нас почалися нескінченні обшуки. Переверталосся все в хаті, в хлівах, на підвір'ї. В перші ж дні були забрані книги, підшивки

дитячого журналу «Орленя», підшивка якоїсь газети та радіоприймач, про існування якого я навіть не знала. Іноді ври-
валися підвипилі військові, кричали, погрожували і навіть
стріляли в хаті. Мама носила хабарі слідчим та прокурорам, які
обіцяли допомогти. До речі, дома в одного з них побачила свої
меблі, конфісковані в нас недавно. А невдовзі прийшла група
військових, сказали нам, щоб ми вибиралися з хати, що можемо
взяти з собою тільки дещо з особистих речей. Забрали в нас
коней, корів, свиней, овечок. Опломбували клуню, в якій була
кінна молотарка, віялка, млинок для очищення зерна. Там же
стояла кінна косарка та зберігалось ще немолочене збіжжя.
Нам заборонили навіть заходити на подвір'я. В хаті зробили
лікарню, а з нашого господарства — якесь підсобне господарст-
во. Я не все тоді усвідомлювала, але добре зрозуміла, що від
нас забрали все, що з таким трудом наживали мої батьки. І ста-
ло страшно.

Пішли ми жити до маминих батьків. Їх маленька хатина стояла
поруч з нашою — вони купили її в 1931 році, переїхавши з Де-
рманя в Мізоч, щоб бути ближче до єдиної доньки, яка залиши-
лася живою з десяти їхніх дітей. Напевно, за те, що прихистили
нас, у маминих батьків совсти теж вигребли все під мітлу. Стало
нам жити дуже тяжко.

Після арешту тата дідуньо провів свого внука, а мого старшого
брата Гуца Олексія Трохимовича з 1928 року народження в УПА.
Вже у 1991 році брат розповів мені, що був він зв'язковим під
псевдом «Терновий», що перед тим брата та його ровесників виш-
колювали в Кунині наші сільські хлопці, тільки трохи старші за
них, Гребенюк Семен Мусійович та Коломис Микола Микитович
(обох розстріляли німці), а старшим був Марчук Семен Титович,
який служив у польській армії і знав військову справу та дис-
ципліну. Більшовики засудили брата на 15 років. Він працював
на золотих рудниках, потрапив у аварію, залишився без ноги.
Зараз проживає у селі Залісці Жидачівського району Львівської
області. Брат держав зв'язок із Оверком Онопрієм із Клопота.
Був учасником бою під Гурбами. Коли вже стало зрозуміло, що
повстанці оточені, командири наказали всім шістнадцятирічним
рятуватися. Брата врятував тоді його хрещений батько Демчи-
шин Андрій і довгий час переховував у своїх знайомих далеко
від Мізоча.

В січні 1945 року заставили дідуня молотити для держави наше
збіжжя нашою молотаркою і в нашій уже не нашій клуні. Йшов

шдусеві 75-ий рік. Дідуньо не справився з цією роботою: на валок накрутило полу кожуха, рука потрапила в триби, побило голову. Дідуньо тяжко захворів.

А напровесні того ж року почалися вивози. Прийшли й за нами. Нас не було вдома, то пішли шукати по сусідах. Побачивши, що ведуть маму, я з братом підбігли до неї. Та конвоїр несподівано шепнув: «Тікайте, діти!» Ми втекли. А маму посадили в льох якогось будинку, де вже було багато таких, як вона. Через три тижні мамі вдалося втекти. Вона ховалася на хуторах, ночувала в хлівах, скирдах соломи. Дідуньо дуже переживав за маму і це його докосило — на початку травня він помер. Мама не могла навіть провести його в останню дорогу — коли тіло дідуня виносили з хати, мама спостерігала через шілінку на горищі.

Згодом нам стало ще тяжче. У бабуніну хату підселили сім'ю фельдшера Білова, надавши їй право господарів. Мама вже не мала змоги підійти до хати навіть вночі. Про долю тата ми довгий час нічого не знали. Згодом одержали листа з Іркутська, по дочерку зрозуміли, що його написав тато, а ще зрозуміли, що його засудили на двадцять років. Зворотньої адреси не було. А літом маму все ж таки зловили (пробачте, написала слово «зловили» і гострий біль пронизав серце, знову пережила ті часи, ніби й не минуло відтоді півстоліття: справді, за нами полювали, як за дикими звірами, влаштовуючи облави, вибираючи нічну темряву). Заставили її прати білизну в якійсь військовій частині. Звичайно, ніхто нічого їй не платив. Колись добре оброблена бабуніна частина поля шуміла бур'янами, бо обробляти було нічим і нікому. Ми голодували. А весною 1946 року арештували брата Ілька 1930 року народження за те, що, «організував банду с целью мшнения за отца». На суді прокурор просив десять років, але присудили тільки чотири. Братові тоді ще не виповнилося шістнадцяти. Не знаю, чи була «банда», але засудили тоді двох.

У бабуні залишилася тільки я. Вдень ходила до школи, а ночувала теж у хлівах та скирдах, іноді просто в якомусь бур'яні, іноді в когось із однокласників. Дуже допомагала тоді мені вчителька української мови Анастасія Федорівна Шумовська. Не один раз я в неї ночувала, не раз вечеряла, часом знаходила в парті сніданок, який вона мені непомітно підкладала. Вона добре знала нашу сім'ю, вчила колись мого тата і дуже близько до серця сприйняла нашу біду.

А ще мені запам'яталася одна подія тих днів. Одна з дівчаток дала мені прочитати книжку. Це була віршована казка Ірини Наріжної «Як зла цариця предоброю стала». Казка мене дуже схвилювала, я персчитала її декілька разів. І мені дуже захотілося мати цю книжку. Я запропонувала Наді, так звали ту дівчинку, мінятися. Вона погодилася. Тут я згадала, що, крім кусочка коржа, у мене нічого немає. Я з готовністю простягнула його Наді. Вона взяла. А мені раптом дуже захотілося їсти, хоч у той день я снідала. Напевно, дуже вже промовистим було моє обличчя, бо так дивно розширилися очі у Наді. У цю хвилину задзвонили на урок. Я не чула вчителя, весь урок боролася з двома почуттями: хотілося мати книжку і хотілося їсти. А як тільки задзвонили на перерву, до мене підійшла Надя, простягнула мій кусник коржа і сказала: «Іж, а книжку тобі я за так віддаю». Я вивчила ту книжку напам'ять. Та в наступному моєму житті сталися події ще більш трагічні. І загубилася моя книжка. Загубилося і прізвище Наді...

У школі і скрізь стверджували, що Червона Армія визволила світ, що вона принесла волю народам, що Радянський Союз — сама справедливість, що українські націоналісти — зрадники свого народу, а бандерівці — страшні злочинці. Розпитати про все — не було в кого, сама розібратися я також не могла. Десь роздобула «Конституцію» і почала старанно вивчати її. Я повірила в Закон і в те, про що говорили в школі. Для себе з'ясувала, що діти не відповідають за вчинки батьків. Тож коли настала осінь з холодними дощами і темними ночами, я відмовилася ходити ночувати в хліви та стійки. Бабусині вмовляння та перестороги не допомогли. А перед ранком 21 жовтня 1947 року загрюкали в двері...

Поклала бабуня в мішок подушчину, рядно та окрасць хліба. Ні теплої одежі, ні копійки грошей не було. Голосили сусіди, хтось благав: «Куди ж ви берете ту дитиночку?!» Знепритомніла бабуня, а в мене стислося серце і від страху по тілі котився холодний піт.

Привезли мене в Мізочі на станцію, запхали в порожній товарний вагон. У вагоні прорізани «вікна» забиті дошками, а через щілини трохи проникає денне світло. В обох кінцях вагона — залізні печі. А ще триповерхові нари та вузьенькі проходи між ними. Ближче до полудня вагон забили людьми з довколишніх сіл. Це були переважно жінки з малими дітьми та люди похилого віку. Вагони охоронялись. Станцію заповнили люди, отож ми виглядали в щілини, змінюючи один одного, сподіваючись побачити когось із своїх.

Вночі нас повезли. Подорож на Урал зайняла місяць. Туалетів у вагонах не було, оправлятися також не випускали, людям довелося використовувати посуд, який у кого знайшовся. Не важко уявити, що було в тому вагоні і яке було повітря. Воду також заносили рідко. Кілька разів давали якусь баланду та тухлу рибу. Люди почали хворіти, особливо діти. Як жінка померла, то днів зо три її не забирали з вагона. Та жінка була із села Будераж. Далі поїхала її 14-літня донька Бобрик Марія. З якогось вагона двом хлопцям вдалося втекти. Але втікачів швидко впіймали. Зупинили поїзд у тайзі, вивели тих двох хлопців і били ногами та палицями — сніг почервонів од крові. Ми спостерігали за цим побоїщем крізь щілини у вагоні. Кажали, що мати одного з тих хлопців, дивлячись на цю розправу, ібожеволіла.

За місяць цієї подорожі, сидячи в холодному, темному і смердючому вагоні, наповненому плачем дітей і їх матерів, стогонами старих і хворих, відчаєм і прокльонами голодних людей, я запитувала себе: «В чому моя вина? В чому вина усіх цих людей, що зі мною у вагоні? Чому з нами поводяться гірше, як із тваринами?..» І не знаходила відповіді.

Привезли нас на шахти в Молотовську область, Губахінський район, станція Гасская. Приходили військові, відбирали молодших жінок із трохи старшими дітьми. А нас, чоловік із п'ятдесят, зовсім старих, дітей та жінок із дітьми-дрібнятами, ще зо два тижні ніхто нікуди не брав. Так і возили нас у вагоні від однієї шахти до іншої, поки, нарешті, вивантажили на шахті N 68. Поселили нас у барак (ця будівля колись служила для обігріву шахти), в різних кінцях барака збудували дві плити, під стінами впритул поставили залізні ліжка. Під підлогою бігали та пищали шурі і миші. А в щілинах стін було безліч тарганів та блошиць.

Зразу ж нас погнали на роботу, «забувши» видати спецодяг. Ми вантажили лопатами мокре вугілля на платформи. Нас повідомили, що ми не маємо права виїжджати за межі цього селища, що кожного понеділка повинні ходити відмічатися до комендатури, що за втечу будуть судити.

Все ще шукаючи відповіді на запитання «За віщо?», я задала його працівникам комендатури. Вони старанно доводили справедливість і гуманність держави. За їх словами виходило, що вивезли нас для того, щоб зберегти нам життя. Адже саме до нас мали йти за допомогою найстрашніші вороги українського народу —

націоналісти. Якби ми відмовили їм у допомозі, вони нас убили б. Якщо ж ми допомагатимемо їм, то нас буде судити влада як «сообщників бандитов». А що важко зараз? То важко всім, бо ж нещодавно була війна...

Важко було розібратися мені, сільській дівчинці, яка не знала ще багатьох навіть найпростіших речей. А поруч не було нікого, хто б міг порадити, навчити, захистити.

Написала я тоді десятки листів — і на Верховну Раду Союзу, і особисто Сталіну, і багатьом високим посадовим особам із проханням розібратися і звільнити мене. Та ніхто мені не відповів. Уже тільки згодом, аж згодом я зрозуміла, яка жорстока і несправедлива ця держава.

Страшним було те життя, особливо в першій дуже голодний рік. Вжити мені особисто допомогли чужі люди (бо ми, українці, всі були однаково голі й голодні). По цей день я вдячна їм. Але українкою для них я не була ніколи, лише «хохлушкою». Я ображалася і казала у відповідь: «А ти — кацап». Вони, в свою чергу, дорікали мені невдячністю... Багато дечого можна розповісти про те життя — від спогадів ще й зараз холоне в душі. Чого вартий, наприклад, тільки один зачитаний нам указ про те, що привезли нас на вічне поселення!

Згодом голод відступив. Але залишилися приниження, різні звинувачення, які викликали почуття неповноцінності, другорядності і страху. Мене це мучило більше, ніж матеріальні нестатки. Я пішла вчитись у вечірню школу. Вчитись було дуже важко: працювала я по вісім годин, ніхто не звільняв від вечірньої зміни, тому я сама шукала бажаних помінятись змінами. Найчастіше змушена була погоджуватися на нічну зміну, а працювати вночі було надзвичайно трудно. А ще треба додати, що я сама повинна була забезпечувати себе всім необхідним, що ходити до школи було далеко — і це в морози, вітри та снігові заноси. Навчалися п'ять днів на тиждень по чотири уроки, і я ледь встигала на нічну зміну. Готуватися до уроків теж було важко, бо так ми і жили в тому ж бараці, де не було місця, де постійний шум і гам, суперечки жінок біля плити, плач і крик дітей. До того ж російську мову я знала дуже недосконало.

Працювала я телефоністкою, і то, як уже зазначала, переважно в нічні зміни. Якось вночі викликав мене до свого кабінету начальник шахти — низький, товстий мужчина з маленькими колючими очима. Спочатку він розпитував про батька, про родину,

доводив нашу злочинність і зраду а свою гуманність, навіть обіцяв допомогти мені повернутися додому. Проте я широко сказала, що в ніяку допомогу не вірю. Через кілька ночей — знову виклик. Після погроз і залякувань, що він, директор, зі мною зробить усе, що захоче, що розправиться, якщо я комусь скажу хоч слово, що ніхто ніколи нічого не довідається і взагалі ніхто мене шукати не буде, короткий наказ: «Ходи в ліс!» Я бігом бігла назад, закривалася в робочій кімнаті і тремтіла до ранку. Такі виклики повторювалися ще і ще. Що мені робити, у кого просити поради, де шукати захисту? Найчастіше мені хотілося разом покінчити з усім. Але рішучість, яка сповнювала мене відома, враз зникла із наближенням до шахтного ствола. Напевно, тому, що в 17 років так хочеться жити, вірити, сподіватися...

Я і досі не знаю, хто тоді врятував мене. Якимось чином усе стало відомо комендантам. Згоряючи від сорому і тремтіння від страху, я від усього відмовилася. Але коли через кілька днів з'явився наказ про моє звільнення з роботи у зв'язку з нездійсненими провинами, я змушена була про все розповісти в комендатурі. Не знаю, чи був це справді захист мене з боку комендатури, але тоді я широко повірила, що це саме так. Проте невдовзі трапилася інша подія, яка змусила мене вельми сумніватися, що в комендатурі мене захистили і доброго серця.

У комендатурі мені часто давали якісь дрібні доручення. Зі мною там завжди лагідно розмовляли, тема завжди була одна: про злочини українських буржуазних націоналістів, про волю українського народу, що її принесла Радянська Армія, про справедливість та гуманність. Мені давали почитати різні брошури, газети з відповідними статтями. Згодом мені запропонували співпрацю, і я погодилась. Нічого не насторожило мене ні тоді, коли пояснили, що робити це треба потайки, ні тоді, коли дала розписку, що за розголошення таємниці буду суворо покарана. Мені сказали, що я повинна прислухатися до розмов наших людей, щоб, якщо хтось несвідомо хитається, була можливість вчасно провести з ним роз'яснюючу роботу, попередити злочин, а тим самим і врятувати людину від покарання. І я «рятувала». На щастя, ніхто з наших людей не постраждав: напевно, все те, що говорила малограмотна, доведена до відчаю жінка, не мало для влади якоїсь цінності, а коли хтось щось і знав, то ці люди були досвідченіші за мене і вміли «тримати язик за зубами». Але все

це заставило мене задуматися, придивитися, порівняти. В душу закрався сумнів. Я зважилася і розповіла все єдиному мізочанину-землякові Марчуку Титу Висильовичу. Вислухавши мене, він сказав просто: «Ти не рятуйш людей, а зраджуєш. Сама заплуталася, сама повинна і виплутуватися — тобі ніхто не допоможе. А розповідати про це, дійсно, нікому не треба». І знову охопили мене страх і відчай. Я вже працювала тоді машиністкою вентилятора. Якраз горіла південна збойка шахти після вибуху метану. Ствол засипали глиною, камінням, заливали водою. У тій веремії один небережний крок — і все закінчиться дуже легко і просто. Я не береглася. Бо розуміла, що зробити останній крок свідомо у мене не вистачить сили і сміливості. Я більше нікуди не йшла, хоч мене весь час викликали. Але під час чергової відмітки в комендатурі мене направили в міськвідділ. Супроводжував мене військовий, то ж я була впевнена, що більше не буду на волі. Але страх десь зник, охопила байдужість. А закінчилося все зовсім несподівано. Після того, як високий начальник у черговий раз доводив злочини українців-націоналістів проти власного народу, про високу довіру влади, яку я можу виправдати чесною співпрацею, я раптом сказала: «Ходити підслуховувати я більше не буду! Але коли мені буде щось відоме, то, як кожна чесна радянська людина, я прийду і скажу». Де взялися в мене ці слова — я не знаю. Напевне, вони були несподіванкою і для мого співрозмовника. Хвилину помовчавши, він відпустив мене. І більше мене ніхто нікуди не викликав. А я тоді подумала, що таки ж є вища сила, яка дає розум, вказує дорогу, вберігає від непоправимого, і що та сила — то і є Бог. А ще я думала, скільки ж то таких дітей, як я, без близьких і рідних, розкиданих по чужинах, затягнуто в болото обманом, залякуванням або облесливими словами! Скільки їх стане негідниками, спочатку навіть не підозрюючи цього! Скільком так і не вдасться виправити своїх колишніх помилок, а декому — навіть і зрозуміти їх...

Моя тодішня слабкодухість і помилка лежить на душі все життя. Другою людиною, якій я розповіла про все — був батько. Я розумію, як було йому боляче. Адже він так хотів, щоб за вчинки його дітей не довелося червоніти! Швидше, саме це, а не підписка-зобов'язання нічого не розповідати, призвело до того, що я мало що знаю про роки, проведені ним у тюрмі, і зовсім нічого не знаю про його діяльність в УПА.

Після закінчення семи класів хотіла поступити в технікум. З великими труднощами домоглася дозволу на поїздку в м. Молотов для складання іспитів. Виявилось, що мені до них не допускають, бо я не маю права проживати в цьому місті. Вимагали довідку, в якій було б зазначено, що мені пропишуть після зарахування на навчання, а довідку таку обіцяли дати тільки після... зарахування. Інші готувалися до скзаменів, а я, обливаючись сльозами, блукала по незнайомому місті в пошуках комендатур та різних відділів МВД. Довідку таки дали і екзамени я склала добре, тільки виклик на навчання мені так і не надійшов.

Після заміжжя (до речі, ми не мали права взяти прізвище чоловіка) народилося хворобливе дитя. Жінки наші зітхали, бо росло воно нехрещене, тому таке неспокійне. До церкви треба було їхати за кілька десятків кілометрів до міста Чусової. Четверо нас зважилося на таку поїздку. Однак на першій же зупинці нас зустрів працівник комендатури, а на другій — нас зняли з поїзда. Під вартою привели у відділ міліції, там ми провели ніч, а наступного дня нас відправили назад, ще й штраф виписали за порушення режиму. Сплачуючи тих 50 карбованців, я заплакала. А комендант зайшовся реготом: «Неужели так жалко 50 рублей?!» Він так і не зрозумів, що це були сльози болю і відчаю від зневаги і приниження людської гідності. Ми ж нікому нічого не зробили — то чи були ми для них людьми?

Звільнили мене аж у 1956 році. Але я не мала права повертатися в рідні місця і вимагати відібране майно. Спроби оселитися в рідному краї не увінчалися успіхом.

У сорок сьомому за нашими людьми полювали, як за дикими звірами. Зловили десь у полі маму, так і повезли без кусочка хліба в кишені. По дорозі мама знову втекла. Щоб не заблудитися в тайзі, вона весь час йшла залізничною колією. На роз'їздах, у залізничних будках їй давали щось з'їсти, дозволяли відпочити, просушити одіж і онучі. Іноді допомагали забратися в якийсь товарний вагон або вчепитись за поручні. Так вона добралася з тайги до рідного краю. Потім були роки блукань по навколишніх селах. І тільки коли старшого брата направили на роботу в чуже село (у нього вже була своя сім'я), він забрав маму, але ще довго нікому не признавався, ким вона йому доводиться. У 1956 році достроково звільнили і тата. Повернувся інвалідом другої групи (на волі, до речі, інвалідність йому чомусь зняли). У батька були майже втрачені слух і зір, мав гіпертонію, хронічну астму.

В кінці серпня зустрілася наша родина. Поїхали ми в Мізоч провідати нашу милу бабусю. Зустрічати нас вона вийшла аж на берег. Я підбігла до неї, а вона все запитувала: «А де ж Маруся? Чого ж її немає?..»

Ми йшли біля своєї хати, не маючи права зайти до неї. Щепи, посаджені руками батьків, вже давно стали деревами, на них висіли яблука, яких ми теж не мали права зрвати. Ось криниця, а поруч — липа. Колись її посадив мій тато на честь мого десятиріччя. Як старанно поливали деревце мої дитячі руки, і скільки разів я, уже стара жінка, поллю це могутнє дерево гіркими сльозами. Ми безмірно раділи зустрічі, розповідали, розпитували, старалися посміхатися, а в кожного котилися сльози. Ми дивилися на нашу стареньку бабуню, на прогнилі стіни її хати, розуміли, що не маємо права залишати її одинокою, хоч не знали, що робити, бо і самі всі були безпритульними. І не підозрювали, що через тиждень її не стане.

Помирала бабуся в лікарні, яка знаходилася в нашій хаті. Я сиділа біля неї в нашій колишній дитячій кімнаті і біль краєв душу. Чомусь пригадувалася зима 1942—1943 року. Тоді в цій кімнаті переховувалася маленька єврейська дівчина Мингля. Вона вдень тихенько сиділа під ліжком, а вночі так тужила, що й словами не передати. В ту зиму мама при щільно завішених вікнах ночами пекла хліб та картоплю, гріла воду для свреїв, які переховувалися неподалік. З наближенням весни вони перейшли в надійніше місце, з ними пішла і Мингля. Не знаю, як склалися їх долі. Можливо, хтось і вижив, можливо, навіть і нас розшукували, але ж про нас ніхто в Мізочі нічого не знав. У 1958 році трос свреїв відвідали тата в Грушвиці, але прізвищ їх мама не запам'ятала. А ще в 1993 році Пачебула Йосип Модестович, який проживав в Мізочі по вулиці Богуна, 35, розповів мені, як під час німецького погрому батько (він тоді деякий час працював старостою) привів до них кількох євреїв для переховування. А на другу ніч батько допоміг тим євреям переправитися в безпечніше місце...

Подальша доля моєї родини складалася тяжко. Більш-менш нормальне життя склалося в старшого брата. Він вечірньо закінчив педінститут, працював вчителем математики, працював добре. Про його минуле, певно, не довідалися, а про батька дорікали. Все життя працював вчителем у селі Любиковичі Сарненського району.

Двадцятирічним юнаком повернувся після чотирирічного ув'язнення молодший брат. Поступив у Львівський гірничий

технікум, успішно провчився 2 роки. Жив без прописки, бо через судимість не мав права проживати у Львові. Найняти квартиру не мав змоги, тому то ночував у гуртожитку в двоюрідних братів, які також навчалися у Львові, то в когось із однокурсників, то просто на залізничному вокзалі. Під час однієї з перевірок паспортів усе з'ясувалося і брат протягом 24 годин змушений був залишити технікум і Львів. Потім призвали в армію, а після служби не тільки не вдалося поновитися на навчання, а навіть влаштуватися на роботу на Рівненщині. Довелося їхати в Златоуст, де служив. Там завів сім'ю, все життя працював на годинниковому заводі, там і помер, не доживши до пенсії. Завжди казав, що все життя прожив на чужині, а померати обов'язково приїде в Україну. Не судилося.

Я після звільнення поїхала шукати долю аж в Киргизію, де тітка моєї свекрухи пообіцяла дати притулок моїй сім'ї. Неодноразові спроби влаштуватися ближче до рідних місць успіху не мали, бо саме в Україні нас вважали найбільшими злочинцями. Так і блукала, мов перекотиполе, по Союзу, поки пощастило влаштуватися в Луганській області, де, до речі, теж не почуєш української мови. Я тільки думала рідною мовою. А ще мені кожну ніч снилися рідне село і наше поле, батьківська хата, садок, криниця і моя липа біля нсі. Я часто думаю: неспе для того, щоб знати ціну волі, рідній мові і рідній землі треба всього цього позбутися?

А батьки мої в тому ж 56-му поселилися в старій, давно покинутій хатині сватів. Прийшли в порожню хату і з порожніми руками. Тяжко трудилися, тяжко жили, тяжко й помирали. Батько помирав при мені. Пригадую, останню добу він був без свідомості, аж то вранці свідомість повернулася. Після кількох незначних запитань він раптом сказав: «Не забудь, дочко, що ти — українка». Через хвилину його не стало.

Більшовики прекрасно досягли своєї мети: не просто викинули нас з рідного краю, а викорчували з корінням. Якщо наші діти ще хоч трохи володіють українською мовою, то внуки вже її не знають, а правнуки запишуться росіянами...

Я написала так, як змогла викласти на папері частину пережитого мною: це мої вчинки, добрі і погані, спогади, мрії, надії, розпач та біль.

ГУЦ Марія Трохимівна.

Росія, 634062, Томськ, Іркутський тракт, 124, кв. 34.

БОГ БАЧИВ КРИВДИ

Народився я 1915 року в селі Вербі у великій селянській сім'ї. За Польщі закінчив чотири класи, але потяг до знань, інтерес до історії Волинського краю пробудили в серці й почуття гордості за мужній наш народ, який стільки століть нидіє в чужинському ярмі, проте ніяк не бажає примиритися з поганьбленим становищем, бореться, змагає в кривавих змаганнях, падає і знову підводиться до борні.

Тому й вступив в Організацію українських націоналістів, поширював у нас львівські видання, що правдиво розповідали про долю українців у Польщі, роздмухували в нас жаринки непокори.

А працював робітником на лісозаводі в німця — розпилював деревину, виготовляв паркет.

Тридцять дев'ятий рік пам'ятається приходом червоноармійців. Багато хто їх вітав квітами, сподіваннями повнілися наші душі — заново Україна зливалася воедино, звіддавна це вимріяно було... Та ба, небавом почали з Верби зникати люди — того повезли казна-куди, інший, передчуваючи арешт, подався в окуповану німцями Польщу. Я і далі працював на лісозаводі, який зроблено державним, активності не засвідчував.

Після приходу німців ще деякий час усе йшло так, буцімто нічого й не змінилося. Були податки — так їх же й «совети» не з меншим заповзяттям стягували. Та як почалася ловля молоді для робіт у Німеччині, а ще як свреїв зігнали й повезли на розстріл до села Гранівки (тепер Радивилівського району), стало ясно: треба не вичікувати, а боротися... Ось і жінчину сестру з сім'єю запроторили на каторжні роботи. Я зголосився в загін самооборони — такі потім оформилися в підрозділи УПА.

І це ж мені було поставлено за провину, коли заарештували в 1949 році. Звичайно, додалося й «посібництво» в повоєнні роки. Ні на що не зважали сталіністи: ані на те, що був на фронті і маю бойові нагороди, ані на сімейне становище — після арешту народилася в мене дочка. Але ж, власне, хіба чекали ми пощади, коли ставали проти жорстокого совіцького режиму? Хіба не знали, на що йдемо? Знали, але йшли — бо вірили, що рано чи пізно Україна визволиться, здобуде самостійність.

Був засуджений до 10 років концтаборів. При тому, як мовиться, врахували мою професію лісопереробника, отож опинився в тайзі, де морози поза сорок градусів. Валили, обчищали ліс, вивозили вагонами. Зі мною по справі йшли Яків Устимович Андрощук, Омелян Васильович Нечипорук і Кирило Мартинович Мазурок, так-от з Нечипоруком і сходили вздовж та впоперек неісходиму глушину російську. При вбогому харчовому пайку та куцій одежині ще й, скажу вам, дивно, що вижили, не закоцюбнули в сніговіях, зберегли сили до життя. А дехто ж не витримував...

Горе й біди були і нашим рідним — за нас їх нещадно переслідували. У Мазурка, знаю, конфіскували хату. Моя дружина лишилася без куска хліба, ледве животіла, в тих злигоднях померла маленька дочка. Як таке забути і простити катам нашим?

Бог бачив кривди. І злодіяння не прощав. Я знаю, хто на мене доніс чекістам, знаю й те, що один із вислужників згодом повісився, а другий кинувся під поїзд. Неспроста, ні, неспроста це все.

МОМОТЮК Мирон Степанович.
с. Верба Дубенського району.

ПРИРЕЧЕНА ВИДАВАТИ СЕБЕ ЗА ІНШУ

Батько мій, Михайловський Павло Семенович, був священиком, але коли не стало моєї мами (а мені тоді не було ще й року), зняв із себе сан священика і женився другий раз. Довелося йому вчителювати, і ще посилали його на парафії керувати церковним хором. Жили ми не багато, бо при Польщі українцям взагалі жилося не дуже добре, тому я не змогла здобути вищої освіти, закінчила тільки чотири класи сільської школи, де все викладалося польською мовою.

Батько був українським патріотом і просвітителем, де б ми не жили, він завжди організував гуртки художньої самодіяльності. Я і мачуха брали участь у виставах, де батько був режисером і суфлером. Ставили ми «Мартина Борулю», «Безталанну», «Ясні зорі». Вистави наші мали успіх у глядачів, ми навіть виїжджали з ними в сусідні села.

Батько ненавидів більшовиків. І мав для цього підстави. Адже вся його родина жила в СРСР і на власній шкурі знала, що таке

більшовицький рай. Пригадую, в 1933 році тато якимось чином одержав листа від дідуся, який також був священиком. Дідусь писав: «Сину, вмираємо з голоду. Пришли нам хоч те, чим годуєш свою свиню чи собаку — будемо тобі вельми вдячні». Я пам'ятаю, як батько плакав, читаючи того листа. І батько слав посилки, але дідусь одержав тільки одну з них, решта повернулася назад. У 1939 році, коли червоні захопили Західну Україну, дідусь приїхав до нас. Він розповідав і про голодомор, і про знущання більшовиків над священиками і церквами.

У 1940 році я вийшла заміж за Грабара Григорія Дмитровича із села Щекичин (нині Корецького району). Мій чоловік був із селянської сім'ї. Свекруха з гордістю розказала мені, що їхній рід ведеться від запорізьких козаків і що один із їхніх предків загинув у Берестецькій битві. Це перекладається батьком — синові, дідом — внукові аж до цих часів. У чоловіка був чудовий голос, він вивчився на регента церковного хору. Був Григорій на парафії у Щекичині, Липках, Застав'ї біля Великих Межиріч.

На початку 1943 року спершу батько, а згодом чоловік вступили до лав УПА. Я перебралася до свекрухи і зовиці, котрі жили на хуторі Сухий Ріг за селом Щекичин під лісом. У батька було псевдо «Батько», вони з мачухою жили в селі Топча в хаті колишнього німецького колоніста. Коли я питала свого чоловіка, яке в нього псевдо, він сміявся і казав, що його псевдо «Непитай». Я сердилася і казала, що він дражниться зі мною, але пізніше зрозуміла, що він таки правду каже. Батька я бачила дуже рідко. Та й чоловік теж навідувався не часто. Хлопці з УПА приходили до нас тільки тоді, коли треба було кудись віднести повідомлення або переховати пораненого. Якщо йти було недалеко, то йшла я з маленькою донечкою на руках, а якщо далеко — йшла зовиця Антоніна — у неї діти були дещо старші.

Одного разу привезли до нас пораненого в ногу повстанця. Залишили ліки, періодично навідувалася медсестра. Звали того повстанця Андрієм, псевдо, здається, «Ясен», родом він був із села Пашуки. Для більшої безпеки ми із зовицею вирішили зробити в хаті криївку. Велику піч перегородили навіпіл, а задню частину вибрали так глибоко, що там, стоячи, два чоловіки могли заховатися. Зверху змайстрували ляду, яку накривали рядниною. Коли Андрій підлікувався, то попросив, щоб ми передали його батькам

звістку про нього. Ми з Антоніною ходили в Пашуки. Батьки Андрія дуже зраділи і приїжджали побачитися з сином, а потім забрали його додому.

Німці, хоч і лютували по селах, нашу хату якось обминали. Може, тому, що була невеличка, непоказна, під солом'яною стріхою. Побачили ми німців у себе у дворі лише тоді, коли вони відступали. У садку і в дворі вони встановили гармати, націливши їх на шлях і на село. Добре, що в нас тоді якраз не було нікого з повстанців, бо фашистів найшла повна хата. Принесли мішок курей і заставили, щоб ми їх скубли і варили для них. Ми дуже налякалися, коли вони стали допитуватися, де наші чоловіки. Все показували на ліс і казали: «Паф! Паф!» Але Бог дав, що вони нас не зачепили. А під ранок один вбіг у хату і щось зашварготав до них. І вони вмить вибралися з хати і з двора, вкинувши на підводу двос наших чималих уже поросят, усіх курей і муку з комори. Та й подалися шляхом на Сонове. А вдень цим шляхом уже проходили частини червоної армії.

Найщасливішими днями для нас із свекрухою були ті, коли приходив додому мій чоловік, коли він міг побути з нами хоча годину-дві. Він дуже любив наших діток — синочка Славка та донечку Лесю. Не відпускав їх із рук, цілував, пестив. А потім, коли він із хлопцями повертався до лісу, ми стояли на подвір'ї і слухали їхні даленіючі пісні, плачучи. Я відрізняла голос свого чоловіка від інших голосів, а серце стишлося від болю — мабуть, відчувало неминучу страшну біду, та сказати не могло.

І вона не забарилася та біда, від якої я посивіла у свої 24 роки. Тієї вересневої ночі 1944 року їх прийшло до нас четверо: мій чоловік, його командир «Юрко», ще один повстанець, псевдо якого я не знаю, та медсестра «Леся». Чоловік сказав, що вони перебувають у нас день, а увечері підуть у свою дорогу. Після полудня «Юрко» попросив віднести повідомлення в одну із хат за лісом. Це було не дуже далеко, отож я, взявши на руки донечку і заховавши їй у панчішку грипса, пішла попід лісом до вказаної хати. Коли переходила ліс, то чула далекі постріли, але трудно було визначити з якого боку вони лунають. І я поспішила далі, прагнувши якнайшвидше виконати завдання і повернутися додому. Віддавши повідомлення, я одразу ж хотіла повертатися назад, але господиня попросила мене затриматися на якийсь час. «Ось молоко, хліб, — сказала вона, — погодуй дитину і сама поїж,

відпочинь, а я зараз повернуся». Проте повернулася вона не дуже скоро. І почала вмовляти мене, щоб я залишилася ночувати в неї. Я, звичайно, відмовилася, і хоч як вона мене затримувала, я таки зібралася йти. Аж тоді вона сказала мені, що наша хата горить і що вбито мого чоловіка. Не знаю, звідки вона про це довідалася. Після почутого, мене вже ніяка сила не могла б зупинити. І я, плачучи, вже не йшла, а бігла. А в душі ще жевріла надія, що це не так, що це неправда, що застану вдома все так, як покинула. Осінній день короткий, і я добігла до хати вже майже смерком. Хата догоряла, але коло неї не було нікого. Я обійшла довкруги згарища і знову майнула думка: «може, неправда, що вбитий». Я стояла, роздивлялася. Раптом полум'я спалахнуло яскравіше, і трохи віддалік від хати в бік лісу я побачила тіло мого чоловіка. Я впала на коліна коло мертвого. Він лежав горілиць із раною в грудях. Але видно було, що з пораненого ще знущались, бо багнетом чи ножем була порізана борода і проколена рука наскрізь біля пальців.

Не було сили зрушити з місця — сиділа, мов кам'яна. Думки в голові плуталися, лише одна раз у раз повертається: чого пішла? Чому в таку страшну хвилину не була поруч? Відгорнула з чола його хвилясте чорне волосся, спитала: «А як же ми тепер? Як бути нашим дітям? Ти ж їх так любив, а тепер покинув...» Говорила з ним, як із живим. Плакала, впавши на прострелені груди. Аж потім-потім спохопилася: де син Славко? Що з ним? Заточуючись, побрела до недалеких сусідів. Там я застала свекруху із синочком і Антоніну з її дітьми. З плачем я припала до свекрухи і так, обнявшись, ми ридали удвох. Співчуваючи нашому горю, плакали всі, хто був у хаті. Адже згоріло в нас усе: зерно, одежа, всі заготовлені на зиму запаси. Але мені те все було байдуже — мені всь час стояв перед очима вбитий чоловік...

Тоді я ще не знала, що той страшний біль у грудях ще побільшає і вже ніколи не залишить мене. А зовиця крізь плач розповідала мені, що сталося і як сталося.

Коли я пішла з грипсом, свекруха вийшла в садок, бо як у нас перебували повстанці, то із хатніх хтось постійно вартував у дворі. І от свекруха побачила, що на шляху їде дві підводи енкаведистів ще й один верхівець. І вони якраз завертають до нашої хати. До лісу хлопці вже добігти не змогли б, тому «Юрко» з другом заховалися в кривці, медсестра лягла на печі, вдаючи з себе хвору, а мій чоловік виліз на гори-

ще — там було складене сіно і він міг там заховатися. Свєкруха, забравши дітей, знову вийшла на двір. У хаті залишилася Антоніна.

Непрохані гості, зайшовши в хату, почали нишпорити в усіх кутках, спитали Антоніну, хто це лежить на печі. Антоніна відповіла, що це хвора родичка. Енкаведисти наказали медсестрі злізти з печі. Вона не послухалася. Тоді один з них вхопив її за руку і поволік з печі. Медсестра закричала. І тут котрийсь із повстанців, відкинувши ляду криївки, вистрілив із пістоля.

Енкаведистів із хати як вітром вимело. Зате, опинившись на вулиці, вони оточили нашу хату і почали стріляти по вікнах. Вибігла з хати і Антоніна. А повстанці почали відстрілюватися.

Тоді енкаведисти, погрожуючи постріляти жінок і дітей, змусили Антоніну піти в хату і сказати хлопцям, щоб вони здавалися. А якщо ті відмовляться, то Антоніна має підпалити хату. Даючи їй сірники, попередили: «Спробуй не послухатися — спочатку розстріляємо твоїх дітей, потім — матір, а потім і тебе!»

Пішла Антоніна, бо ж як не підеш? Хлопці, звичайно, відмовилися здаватися. Краще вже загинути у вогні, ніж у їхні руки віддатися, сказали. А мій чоловік обняв Антоніну: «Сестричко, як загину, не залиши без допомоги моїх дітей».

Запалила Антоніна хату. Задиміла сира стріха і сіно на горіщі. Густий дим повалив у бік лісу, бо якраз туди вітер дув. І хлопці спробували в тому диму проскочити до лісу. Але карателі побачили їх і почали стріляти. Недалеко відбігши від хати, упав мій чоловік. Упала й медсестра, поранена в ногу. Інші двоє таки встигли добігти до лісу. Правда, пізніше ми довідалися, що «Юрко» тоді теж був поранений у ногу. А червоні йти в ліс побоялися. Вони забрали поранену медсестру на підводу і поїхали у Великі Межирічі...

Добрі люди дали нам притулок на ніч. А вночі до тієї хати приїхали із Топчі двоє повстанців і розповіли, що кілька днів тому в селі Клецька червоні оточили і побили багатьох наших повстанців. І що там загинув мій батько.

Такє горе звалилося на мене за один день, що я вже й не знала, за ким я плачу. Всю ніч просиділа біля дітей, не сплющуючи очей. А на ранок зійшлися люди, зробили не-тесаного дубового хреста, труну. Хтось дав чисту полотня-

ну сорочку, щоб пересодягти мого чоловіка, бо його одяга була вся в крові. І поховали мого Григорія на могилках у Щекичині.

Із могилок забрала мене до себе одна із чоловікових сестер (їх у нього було шестеро) у село Дивень. Відтоді я з дітьми й переховувалася то в чоловікових сестер, то в мачухи в Топчі, то просто в добрих людей. Наші повстанці, спасибі їм, не забували про мене, допомагали як могли, навіть привели корову, щоб дітям було молоко. Вони порадили мені змінити прізвище. І я змінила і прізвище, і ім'я, видавала себе за біженку із села Озірці, яке спалили німці. Я була приречена все життя видавати себе за іншу, щоб уникнути тюрми чи вивезення в Сибір. Я дуже боялася за своїх дітей і той страх жив у мені постійно. Тому в 1949 році, як була вербовка в Херсонську область, я теж завербувалася. Бо не сумнівалася, що рано чи пізно КДБ все одно докопасться хто я така. То краще вже поїхати у вербовку самій, ніж тебе мають везти на заслання. А тих людей, хто вербувався, тоді не вельми й перевіряли.

Умови роботи на Херсонщині були дуже тяжкі. Але я все ж була на волі. А через чотири роки мені пощастило переїхати в село Витязівку Бобринецького району Кіровоградської області, де жити було вже набагато краще. Тільки в 1969 році повернулася я на Рівненщину. Два роки жила у Великих Межирічах у мачухи, а потім переїхала в Рівне і шістнадцять років працювала в школі-інтернаті № 1. Мачуха також була вивезена — відбула десять років у Хабаровському краї (померла у Великих Межирічах у 1977 році). Старший чоловіків брат Грабар Адам Дмитрович, який колись служив у війську Петлюри, був убитий поляками у селі Дивень у 1943 році. Чоловікова старша сестра Павлина померла з туги за сином, якого вбили енкаведисти в Щекичині (його псевдо було «Хитрий»), а її чоловіка Михайла Гомона і його сестру Віру вивезено в Хабаровський край. Ще одну чоловікову сестру — Андрощук Ганну Дмитрівну було вивезено в Норільськ за дочок Марію і Ольгу, котрі були ув'язнені за те, що були зв'язковими в УПА.

Важке у мене було життя, гіркі спомини. Але я щаслива тим, що діти мої виросли і виховалися чесними і добрими — люблять і дбають про мене, мають повагу серед людей. І люблять свою Україну не менше, ніж їхній батько і дід.

САВЧУК Варвара Павлівна (ГРАБАР Лариса Павлівна).
м. Рівне, вул. Князя Володимира, 36, кв. 110.

АРЕШТОВУВАЛИ ФАШИСТИ, ВИВОЗИЛИ БІЛЬШОВИКИ

У війну я — тоді ще мала прізвище Остапчук — жила на хуторі Степки біля села Верби, в діда й баби. Бо маму забрали в Німеччину. А батько подався в світи ще в 1926-му, коли я мала два роки, в 1939-му його заарештували совсти, заслали в табори.

Восени 1943 року місцеві хлопці-повстанці викрали ляндрвірта. Гестапівці накиннулися нишпорити по хуторах. Багатьох заарештували. Приїхали й до нас. Тітка, яка мала зв'язки з УПА, встигла втікти. Фашисти викинули з хати дядька з персбитою ногою, забрали діда, мого 17-річного брата й мене. Відомо нам було, що за вбитого німця можуть і розстріляти будь-кого, і ми дуже переживали за себе.

Відвезли в Дубно, в тюрму. Днів десять тримали, погрожували, допитувалися, що знаємо про викрадення, про партизанку українського підпілля. Зрозуміло, краще було вдавати, що нічого нічого не відаєш. Затим персвели в табір за колючим дротом, пробути мусили місяців зо три. Натерпілися страху — нема страшніше, як невідомість: а що станеться з тобою завтра, чи виживеш? Аж перед Різдом випустили — просила за нас родичка, яка мала знайомих на службі в німців. Тільки-от сліди ще однісі тітки пропали — забрали її окремо від інших і, неспвно, розстріляли.

У 1944 р. я вийшла заміж. Незабаром чоловіка, Євгена Суравського, призвали в Червону армію. І, як нерідко тоді траплялося, потрапив він не на фронт, а прямісінько в тюремну зону: за зв'язки з УПА отримав 7 років таборів.

Однак совіцькій владі здалося замало понівечити долю одного з родини. Страх, як і в війну, мусив витати над кожним. Восени 1947 року надумали не люди вивезти всю нашу сім'ю: його батьків, мене з дочкою. Буцімто вже навіть дочка могла чимось завинити... А кругом же тільки й урочистої мови: справедливість, влада трудящих, світле майбутнє, батько Сталін, мудра більшовицька партія Леніна. А насправді — влада бездушних тиранів. Перед найвищими правителями вони — блазні, перед простим народом — гірше фашиста.

Я зі свекрухою і дочкою зуміла втікти, два роки ми переховувалися в селі Середньому Козинського району, в сестри свекрухи. Село було під впливом УПА, а повстанські сім'ї, звісно, більшовикам видавати нас не збиралися.

Свекра ж мого, Федосія Івановича Суравського, 1882 року народження, вивезли на Урал. Йому тоді вже було 65 літ, і оце таких літніх людей боявся сталінський режим, люто боровся з ними. Хата, корова, кінь, господарство були конфісковані, тобто віддані державі. Таким ось способом теж збільшували «могутність» СРСР.

Я провела в м. Інті Комі АРСР 18 років — але то вже окрема історія, пов'язана з другим заміжжям (чоловік був політв'язнем). Найбільше мене дивувало, що в таборах і на засланні не обізнювалися люди в ставленні один до одного, підтримували, як могли, ближнього свого. Очевидно, це тому, що були там люди високого духу і великої душі. Та кращого місця, ніж за Полярним колом, у сибірських лісах, на підземних рудниках, для них, на жаль, не знаходилося.

ЧЕРЕМУХІНА Ольга Олексіївна.
с. Софіївка Перша Дубенського району.

ДОРОГОЮ ЦІНОЮ

Наша сім'я жила на хуторі за п'ять кілометрів від села Теслулів. У сім'ї нас було п'ятеро: батько — Коритнюк Василь Іванович, 1902 року народження; мама — Коритнюк Олександра Вікторівна, 1904 року народження; сестра Параня — 1928 року народження; я — 1933 року народження та сестра Ліда — 1937 року народження. Ми працювали коло землі, доглядали худобу. Землі мали 7 гектарів, тож працювати було біля чого. А коли почалася війна, то наша хата завжди була повна людей. Бо всі родичі із села втікали з сім'ями до нас, рятуючись від німців. Плита і піч не мали спокою — потрібно було весь час варити їсти і пекти хліб. Але ніколи сварок не було, жили в злагоді. Мама були дуже терплячі, подільчиві, старалися нікого не зобидити.

Якось німці убили дружину татового брата. Вони жили неподалік дороги з Козина на Берестечко, і якраз навпроти їхньої хати повстанці напали на німецький обоз, щоб відбити худобу, яку німці позабирали в людей. У перестрілці було вбито три чи чотири німці. От гітлерівці і наскочили потім, забили тітку, забили ще одного чоловіка, що жив неподалік, а хату й хлів запалили. Залишилося двоє дітей-сиріт. То ті діти жили в нас і мати опікувалася ними, як рідними.

А згодом і в нашу хату прийшло горе. Коли німці відступали, то забрали тата в обоз — відвезти якесь там їхнє добро до Радивилова чи й далі. В обозі було близько 50 підвід, багато худоби. Але біля села Гоноратки на обоз напали українські повстанці, зав'язалася перестрілка, але відібрати награбоване добро не вдалося — сили були надто нерівні. Тоді тата було поранено, а його коня вбито. Тата відвезли в Радивилів у лікарню, де й відрізали їм праву руку. Тата трохи підлікували в лікарні, а потім удома робили йому персв'язки дівчата з УПА.

Коли прийшли другі совети, то 6 квітня 1945 року заарештували сестру Параню. Членом УПА вона не була, лише співчувала. Просиділа вона в козинському капезе шість неділь. Над нею страшно знущалися: били залізними прутами, топтали її ногами по грудях. А що сестрі тоді було всього сімнадцять років — на те не зважали. Так нічого й не вивідавши від неї, відпустили ледь живою.

Відтоді снкаведисти не давали нам спокою, все шукали в нас Юрія Дзецька (псевдо «Гроза»), бо той був нашим родичем. Ото прийдуть, усе кругом перевернуть, перенишпорять, вимагають їсти, а як мати нагодує, то ще й лають: «Хозяйка, тебе надо повесить за то, что ти не говориш, где бандеровци».

Багато разів і тата забирали в Козин на допити. Теж мордували, як їм хотілося. Усе випитували за повстанців. Але батько їм нічого не говорив.

А одного разу прийшли до нас кати-персвертні, які ходили під личиною бандерівців. Вони забрали сестру Параню. І вона була не єдина — тоді забрали і Вєрмей Віру, Фаст (Загребу) Василю, Вашук (Кутю) Галину, Юрка Дзецька матір і тата з підводою. Забили кабана, забрали кожуха. Сестру мордували, підвішували до дерева і били. Після цього сестра змушена була не ночувати вдома.

У 1948 році тата у черговий раз забрали в Козин, але вже більше не відпустили. Дали татові 25 років за те, що «годував бандитів і не заявляв про них». А годували ж ми не тільки повстанців, а й советів, бо хто приходив до хати, то треба було годувати, бо ж люди при збрїї. Відбував покарання тато у Воркуті.

А 22 грудня 1948 року нас прийшли вивозити о дванадцятій годині ночі. Ми думали, що то чергова облава. Якраз був рощениий хліб, то начальник Захаров сам став маму підганяти, щоб вона скоріше той хліб спекла. А тоді нам повідомили, що прийшли нас вивозити і що дають дві години на збір. Пригадую, один ска-

зав: «Повеземо вас до білих ведмедів». А моя сестра Параня відповіла: «Ми і там побудуємо Україну».

Тоді з нашого села вивезли п'ять сімей: Борисюка Гната, Гончарук Варвару з дворічною дитиною. Гаврилук Ганну з трьома дітьми, Вашука Тихона з сім'єю. Три сім'ї з Добриводи: Ковальчука Андрія, Войтюка Саву, Кунзерука Тимофія. І дві сім'ї з Козина: Павлюка Григорія та Пачковського Федора. Завезли до Костополя, а там для нас уже приготований будинок — із нарами, обгороджений високим парканом, а поверх паркану ще й колючий дріт. Почали туди звозити людей з усіх районів Рівненщини. Декого з них я запам'ятала: із Демидівського — сім'ї Тітецьких та Шаманських; із Дераженського — сім'я Панчелюгів, Гомоль — дві сестри, сім'я Кушнірів — мати з сином; із Рівненського — Нос Володимир з дружиною і дочкою Ольгою, яка тоді ще була поранена в ногу (причини не знаю), Антонюк Роман з дружиною (с. Милостів); із Костопільського — із с. Борщівка сім'я Мельників, Цимбалюків, Дем'янчуків із с. Великий Стидин, сім'я Левчиків. А скільки ще було таких, що я забула звідки вони, хоч прізвища декого пам'ятаю: Шарапа, Шагай, Чупринські, Ягничі, Гарулі, Гавруки, Станюки... Та хіба всіх перерахуєш!

Протримали нас у Костополі десять неділь. Що мали з харчів — поїли, а вже їхати в далекий Сибір ні з чим. У лютому повантажили нас у товарні вагони і повезли у Хабаровський край. По дорозі до наших вагонів підчепили ще вагони із людьми з Волинської області.

У вагонах були двоповерхові нари. Для туалету була дірка в дверях. Стіни обмерзли, заінієні. Один раз на добу давали обід. По дві дівчини з кожного вагону під конвоєм ходили той обід отримувати. У нашому вагоні їхали сім'ї Левчиків, Дем'янчуків, а ще Кондратюки, Шарапи та інші, яких я вже й не пам'ятаю. Везли нас п'ять неділь. Вивантажили на станції Ситта і стали розподіляти. У кого сім'я слабша — призначали в підсобне господарство, в кого сильніша — повезли в ліс.

Потрапили й ми в ліс. Там стояло два старих бараки, теж з нарами, і нас туди поселили. І одразу ж на роботу. Сестру послали на розкрязовку дерсва, а мене з Вашук Уляною та її дітьми, та Павлюком Федором із Козина послали спалювати гілля. Морози стояли до сорока градусів, взуття було погане, то доводилося обмотувати ноги онучами.

А сильніших мужчин послали за десять кілометрів у тайгу бу-

дувати нове селище. Роботу виконували тільки вручну. Не було ні коня, ні трактора. Насамперед збудували два бараки: стіни з корою, пази позакладали мохом, підлога з жердин. Поробили нари і так усі й спали сім'я коло сім'ї. Умови життя були вкрай погані. Бруднота, голод, холод. Вдень заїдає мошка, вночі — блошиці.

Як щойно приїхали, я дві неділі походила на роботу і захворіла на запалення легенів. Відправили мене в лікарню за двадцять кілометрів. Пролежала місяць, а після виписки добиралася назад цілий день глухою тайгою. Потім прохворіла мало не все літо. Бо ще й був голод. Своїх продуктів уже не було, а купити не мали за віщо. Працювала ж фактично тільки одна старша сестра, та й їй мізерний заробіток давали тільки раз на три місяці. Тому ми самі збирали в лісі гриби, варили їх та так без нічого й їли. Мене підтримували трохи чужі люди, щоб я не померла з голоду — приносили хто тарілку супу, хто кусень хліба, хто вівсяного млинця. За п'ятнадцять кілометрів було селище, і мама носила туди вовняне рядно, подушки і міняла на картоплю, молоко. Мене тричі вертали від смерті до життя.

Пригадую, 14 січня 1950 року, якраз на Новий рік, стала мати до плити, поставила воду в каструлі, а всипати у воду нема нічого ісінько. То одна жінка дала склянку сочевиці, друга — жменю ячних круп. І так ми відсвяткували той Новий рік.

Цього ж року мою меншу сестру Ліду восени в лісі прибило дерево. Було їй тринадцять років. Пішла на роботу, щоб заробити на хліб. І всього три дні пропрацювала. До лікарні несли її на носилках. У лікарні сестра померла, там її й похоронили. Хоронили її мама, сестра і ще дві жінки, що жили з нами. А я на похоронах не була, бо лежала хвора.

Нас змушували підписувати документ на вічне життя в тайзі. Але все колись закінчується. Спочатку ходили в комендатуру відмічатися по два рази на місяць. Потім це відмінили. Бо куди ти втечеш у тайзі, коли у рідні місця треба добиратися за тисячі кілометрів?!

Було з нами багато людей із Тернопільської, Львівської, Дрогобицької областей. Їх везли літом, то дехто повмирав у вагонах від задухи.

За десять років ми розбудували у тайзі величезне село на шість вулиць.

Через якийсь час по смерті Сталіна почали людей наших по-

троху звільняти з тюрем. Звільнили й тата. То наш тато у 1956 році прямо з в'язниці приїхали до нас у тайгу. А в 1958 році нам видали документи, що можна їхати на батьківщину.

І 6 квітня 1959 року ми повернулися у своє рідне село. Прийняла нас до своєї хати татова сестра. А ми тим часом почали будувати своє гніздо. І так помаленьку розжилися. Я жила з батьками. У 1983 році тато померли. Ми залишилися вдвох із мамою. Від пережитих біди та нужди мама стали темними на обидва ока. А коли Україна стала незалежною, то вони дуже раділи, що їхні страждання не були марними.

Та особливою була у нас із мамою радість, коли почали вшановувати українських повстанців, висипати могили над полеглими героями. У нашому селі теж висипали таку могилу. І ми з мамою добре знаємо, хто на тому місці поліг.

Це було 1 грудня 1944 року. Тоді був дуже густий туман. Я якраз перебувала в школі. Ми вийшли на перерву і побачили, що з боку Берестечка йде маса військових. А згодом побачили, що під лісом горить будинок Параски Загреби. Виявилось, що в Параски Загреби відпочивали повстанці, а снакведисти, вистеживши їх, у тумані підкралися до хати. Першим вискочив із хати Антон Миколіук, але його тут же скосила ворожа куля. Інші хлопці метнулися до лісу, але врятуватися пощастило мало кому. Тоді загинуло 28 повстанців — той бій був дуже жорстоким. Енкаведисти ще й після бою збиткувалися над тілами повстанців: виколювали очі, відрізували вуха. А одного хлопця привезли ще живого на хутір і на очах у місцевих жителів забили йому в груди дерев'яного кілка. Потім повантажили всіх убитих на підводи і привезли до Мирончука в хлів, а хліва підпалили. Коли 4 грудня, на Введеніє, мама йшли до церкви тудою, то на власні очі бачили обгорілі тіла повстанців. А Параску Загребу тоді замордували і вкинули у вогонь, осиротивши двох малих дітей (чоловік Параски Загреби загинув на фронті).

У 1994 році біля могили відбулася панахида з нагоди 50-річчя від дня загибелі повстанців. Вшанувати полеглих зібралося багато людей із нашого та сусідніх сіл, із Радивилова. І в нас із мамою були сльози радості на очах — ми добре знали ціну такій події.

А 14 квітня 1995 року мами не стало.

КОРИТНЮК Свєгенія Василівна.

Село Теслугів

Радивилівського району.

ІІ ПСЕВДО — «ЗІРКА»

Моя сестра Самсонюк Віра Федорівна народилася 9 квітня 1924 року в селі Новожукові (яке згодом совети чогось перейменували на Іскру — ніби на честь ленінської газети, хоч до тієї газети село ніякого стосунку не мало) Рівненського району Рівненської області. Наші батьки — селяни, батько працював ветеринаром, мати господарювала вдома. Віра росла дуже розвиненою дитиною, звіжди говорила про Україну, про її долю.

До школи сестра ходила в Новожукові, а після її закінчення навчалася в середній школі в Рівному. Навчалася добре. Після закінчення десятирічки поступила в Дубенське педагогічне училище. Там і налагодила зв'язки з Українською Повстанчою Армією, виконувала різні доручення повстанців.

Із училища її направили вчителювати в село Голишів нинішнього Рівненського району. Але вона там не працювала — поступила в Рівненське медичне училище і влаштувалася на роботу медсестрою в Тютковичах. Згодом і зовсім пішла в повстанський загін, щоб лікувати поранених вояків УПА.

Додому Віра приходила дуже рідко. Завжди, пригадую, носила при собі пістолет. Іноді приїжджала на коні зі своїми побратимами — вояками УПА. У розмовах із батьком і матір'ю завжди говорила, що треба бути вірною своєму обов'язку до кінця.

Тоді в Клеванському замку стояли енкаведисти. Одного разу вони втрошилися до нас до хати разом зі своїм начальником, прізвище якого було Ганін. Вони грубо заштовхали нашого батька Самсонюка Федора Мойсейовича в кімнату і все допитували, щоб він сказав, де Віра. Потім батька викликали на допит у Клеванський замок. Але батько нічого їм не сказав.

Глибокої осені 1945 року пішла чутка, що в селі Грушвиця Рівненського району була облава на українських повстанців. Три дівчини сховалися на горище якоїсь хати. Карателі почали добиратися на горище, щоб їх схопити. Але дівчата, добре знаючи, як енкаведисти катують полонених повстанців, живими не далися до рук ворогів. Пізніше нас повідомили, що однією з тих дівчат була наша Віра.

Псевдо у Віри було «Зірка».

Минули роки і роки. Але і досі ми не знаємо, де похована Віра. Хотілося б хоч поклонитися її могилі.

Можливо, хтось був свідком загибелі моєї сестри, можливо, хтось був знайомий з нею особисто і знає про її діяльність в Українській Повстанській Армії — сповістіть.

ЗАРЕМБА Олександра Федорівна.
Рівненський район, село Іскра.

У БОРОТЬБІ ЗА ВОЛЮ

Я народився у великій бідній сім'ї, де було аж шістнадцятеро дітей, але більшість повмирали і лишилось п'ятеро — двос хлопців і три сестри. Брата звали Лук'ян, сестер Наталія, Євдокія та Варвара. Лук'ян часто читав мені книги про козаччину. І я також, коли навчився читати, захоплювався тими книжками, що, мабуть, і зміцнило в душі любов до рідного краю, до свого роду й народу. Уже п'ятнадцятилітнім став я до боротьби за незалежність України. Ось як це починалось.

Я співав у церковному хорі, так було і на Великдень 1930 року. Під час перерви між службою і утрєнєю підійшов до мене хлопець із Звїздівки Григорій Рибак. Він запропонував розклеїти по сусідніх селах відозви Організації Українських Націоналістів до народу. У них було написано, щоб люди не слухались польської влади, не платили податки і т. ін. Я порозвішував ці відозви на школах і церквах у селах Ставок, Злазне, Постійне.

Потім Григорій Миколайович Рибак дав мені завдання, щоб я підтримував зв'язок між округом, що знаходився на Бечальських хуторах і повітом у Підлужному. Округом керували Василь Юхимович Шабаровський — родом з Бечальських хуторів та Григорій Тарасович Дейнер із Звїздівки. Зв'язок здійснювався через Аврама Фінчука із Ставка та одного іще чоловіка з Підлужного. Пізніше отой, з Підлужного, продав нас полякам.

У селах я проводив роботу згідно з програмою ОУН: роз'яснював між людей завдання організації, поширював різну літературу, яку привозив нелегально з Галичини Олександр Цикун. Він загинув у 1940 році в рівненській тюрмі.

1933 року на Різдво Христове хор ходив колядувати і заробив 80 злотих. За 25 злотих із цих грошей купили «Історію України» М. С. Грушевського, а решту віддали на церкву. Ми пропагували між молоді християнську мораль, щоб не пили, не курили, були чемними. За Звїздівкою в ровах, порослих чагарником і лісом, вночі проводили навчання з військової справи. Робилось це таємно, і ми були в масках. Інструкторами ж були Петро Іванович Шидловський та Іван Микитович Кублій із Звїздівки.

Активну просвітницьку роботу в Ставку проводила сім'я священика Арсентія Татури, його сини Євген та Анатолій і дочки Оля й Зіна, котрі закінчили Рівненську гімназію. Отець Арсентій організував у селі духовий оркестр, гарний хор. Ми навіть театральні вистави влаштовували, ставили їх у Постійному, Злазно-

му, Підлужному, Ставку. В цій справі особливо відзначався колишній сотник армії Симона Петлюри Олександр Видихан. Він був справдешнім художником і майстром театральних справ.

До речі, на пропозицію парафіян отець Татура вів службу Божу в церкві українською мовою. Це не подобалось полякам, і 1935 року його вбили. А звинуватили аж шістьох хлопців із села: Аврама Фінчука, Данила Шевчика, Петра Цикуна, Пилипа Потасюка, Макара Фінчука й мене. Нас посадили в рівненську тюрму. Але за відсутністю доказів причетності до бивства (їх і не могло бути) через дев'ять місяців звільнили. Що ж до синів Татури, то за німецької окупації вони були активними учасниками УПА.

У тому ж 1935 році я був заарештований польськими властями за діяльність в ОУН і засуджений на п'ять років. Почались поневіряння. Щоправда, у Рівному в тюрмі, в камері N 44, познайомився з членами ОУН студентами Рівненської гімназії Володимиром Робітницьким та Олександром Буслом з Клеваян. Робітницький у в'язниці вчив людей граматиці, історії України, арифметиці, і навіть стенографії. Невдовзі мене перевели в Польщу, в м. Тарнув. Там у камері зустрівся з в'язнями із Галичини у справі вбивства міністра внутрішніх справ Перацького.

З початком німецько-польської війни у вересні 1939-го після складних перипетій з поляками й німцями через Холмщину я прийшов у Сарни, а звідти додому.

А в нас уже повністю господарювали радянські «визволителі!». У 1939 році я влаштувався на роботу в Підлужненське лісництво, у 1940-му перейшов у Яновий (Іванодолинський) кар'єр, де вже у травні включився в роботу ОУН. У червні одружився, а через три місяці в кабінеті директора мене арештовують і привозять у Костопіль. Там в ізоляторі зустрівся з Марією Олексієнко. Після тижня тяжких допитів, нічого не добившись, мене відправили знову в рівненську тюрму.

12 березня 1941 року розпочався суд над одинадцятьма учасниками ОУН, в тому числі й наді мною. Сім чоловік засудили до смерті, а чотирьох — до десяти років таборів з позбавленням прав і конфіскацією майна. З тих десяти я знав лише Василя Юхимовича Шабаровського з Бечальських хуторів та Григорія Тарасовича Дейнера із Звіздівки. Їх розстріляли в Грабнику у Рівному. Розповідають, що там лежать тисячі патріотів, бо всю зиму 1941-го вночі їх «чорним вороном» возили із тюрми.

28 травня мене перевели до дубенської в'язниці, а пізніше — до харківської (перед самим початком війни). З наближенням

німців до Харкова нас дві з половиною тисячі чоловік надвечір вигнали на двір, оточили собаками й кулеметами та й погнали на схід. Хто не міг іти, кололи багнетами. Пригнавши до станції Куп'янськ, як худобу загнали у вагони, частину у відкриті вугільні, й повезли за Урал. Істи дорогою не давали, лише на третій день їзди видали гнилої хамси, від якої багато в'язнів захворіло. І лише коли чимало невільників померло, почали давати хліб та воду. На сімнадцятий день нас привезли в Свердловську область, Уфимський район. А там уже був мороз до 20 градусів, лежав сніг.

Нас вивантажили на одній із станцій і погнали в тайгу, десь кілометрів з тридцять ішли. Там був один барак. Дали сокири й пили — ми повинні були на зиму збудувати табір. Працювали тяжко, колоди носили на плечах. Харчували погано: 200-300 грамів хліба і тюлька чи гнила солоня риба. А тут ще одна біда — цинга, яка схопила й мене. Попухли ноги, ватних штанів зняти не міг, бо відкривались вавки-рани. Два місяці провалявся в лазареті, а потім потрапив у похоронну бригаду. Трупі закопували за три кілометри від табору. Як зайдеш до моргу, то страшно дивитись. Трупі понакидано так, що переплутуються руками й ногами, задубіють і роби що хочеш. Яму ніяк викопати. На ніч клали вогонь, а рано розгрібали попіл, довбали землю, там і ховали. І так за зиму до травня закопали 1500 чоловік, лишилося ж усього півтисячі.

Зате табір був зроблений. Нас почали гонити на роботу за чотири кілометри, де мав бути Красноуфимський алюмінієвий завод.

Усіх «доходяг» відправили на фанерний завод у районі міста Тавда. Я на той час важив 40 кілограмів, із слабосилої команди не виходив. Так три роки був між життям і смертю. Дякувати Богу й тому, що організм був міцний — ніколи не курив і не пив горілки — я вижив.

У нашому таборі було чимало знаменитих артистів, таких, як Василенко та Белла Руденко з Кисва, Комаров та баяніст Мокринцев з Москви.

Коли я трохи зміцнів, призначили на роботу на завод. Там було веселіше, ціла громада депортованих без слідства й суду галичан, що жили поза зоною. Дуже часто співали українських пісень. Вони підтримували мене і матеріально.

Так пройшло п'ять років. Комісія дала мені другу групу інвалідності і потрапив на лісоповал у інший табір.

Після того, як дали другу групу, відправили в Нижній Тагіл у пересильний табір. Там несподівано зустрівся з Марією Олексієнко, з якою сидів в ізоляторі в Костополі. У Нижньому Тагілі пробув два місяці і потрапив на лісопавал за 80 кілометрів. Часто промерзаючи, простудився і попав у лазарет.

У 1947 році комісія призначила мене на стап до Свердловська. Там місяць пробув у тюрмі, поки не зібрали групу близько тисячі чоловік. Вночі нас повантажили у вагони і повезли на схід. Куди — ніхто з нас не знав. У дорозі їсти давали тільки раз на день. І лише на сімнадцяту добу привезли до бухти Совгавань на Далекому Сході. Вночі, щоб не бачили люди, нас погнали у зону. Там зустрів земляків з Рівненщини, зокрема Ничипора Вітошка з Постійного. Від них довідався, що в Україні триває національно-визвольна боротьба. Подумалося: наша свята справа живе, тож недарма страждаю за волю України.

Через якийсь час прийшов пароплав «Уелен», на якому ми, близько 5000 чоловік, через Японське і Охотське моря на п'ятий день припливли до Магадана. Там розсипали нас по всій Колимі. Я з партією 200 чоловік потрапив у Північне управління на золотодобувну фабрику імені Берії. Там у грудні 1949-го і скінчився мій строк засудження. Але продовжував жити на поселенні і щомісяця відмічався в комендатурі.

Отже, в тюрмах і таборах я пробув 9 років, 9 місяців, 23 дні. Сім років провів на поселенні. 1956 року з Колими повернувся в рідне село. Але й тут на мене чекало не мало випробувань. На роботі в кам'яному кар'єрі 1964 року камінь вибив око. В 1980-му на шахті на Луганщині загинув син Анатолій. У 1984 році вмирає дружина...

Мене одне тримає на світі. Це моя Україна, за яку віддав шістнадцять літ молодого життя. І хоч моїми школами були тюрми й табори від Дубно на заході і до Японського моря на сході, я не шкодую. Я хочу, щоб Україна стала демократичною, багатою державою якщо вже не для нас, то для дітей та внуків наших.

Наші страждання і боротьба не були марними. Бог почув наші молитви і вручив нам волю. Тепер з Божою допомогою та при взаємодії всього свідомого люду треба закріпити державність. І тільки віра в Бога й Україну, єдність всього народу і праця приведуть нас до мети.

ТОКАР Іван Філімопович.
265312, Рівненська обл.,
Костопільський район,
с. Корчин.

(Народився 1915 р. в с. Ставок нинішнього Костопільського району).

ДОЛЯ МОЯ НЕЛАСКАВА..

Дійсно, дуже часто доля була мовби недоброю мачухою для мене й моєї родини. Перші слабкі дитячі враження: сім'єю мусили ми втікати з Верби, яка опинилася в смузі війни, першої світової. Батько воював з австрійцями. В дорозі від злигоднів помер мій брат.

Життя привчило з малих літ до праці. Наймався до євреїв, поляків, чехів, перевозив партії закупленого зерна, інших сільськогосподарських продуктів.

Трохи призбирав грошей, одружився, скупив дещицю землі в тих, хто в безнадії кидали дідизну й вирушали світ за очі, до Аргентини.

У вересні 1939-го на Вербу німецькі літаки скинули кілька бомб, постраждав і наш куток села, згоріло моє обійстя. Прийшла Червона армія, багато хто з сільчан уже знав про сталінські репресії, про голод на Східній Україні, тому появу більшовиків сприйняв із прихованою тривоگوю. Однак все-таки втішало, що відбулося об'єднання українських земель, тому навіть місцеві члени ОУН, до яких з часів Польщі належав і я, свою діяльність, по суті, припинили, чекали, як воно піде далі. А пішло так, як, власне, і мало бути: об'явилися перші «вороги народу», яких повезли обживати російський Сибір.

Почуття неспокою весь час гніздилося і в моїй душі — як-не-як, мав 3,5 гектара поля, а вже з дня на день збиралися активісти організувати колгосп. Їхні плани не збулися: фашисти напали на СРСР. Але червоноармійці, мабуть, уже встигли накинути оком на мій двір, бо перед відступом запалили хату. Іншої причини для такого бузுவірства авжеж не було.

У Вербі з'явилася німецька адміністрація, яка займалася спочатку в основному податками. Людина до будь-яких обставин звикає, я взявся навіть заготовляти матеріали на хату, їздив із ляндвіртом за дозволом у Рівне. Згодом, коли гітлерівці заповзялися вбивати євреїв і виловлювати українську молодь для робіт у Німеччині, наші оунівці збагнули: перемир'я з окупантами скінчилося. Чимало наших сільчан влилося в УПА, щоб боротися силою зброї.

Мені випало брати участь у бою з німецькими штабістами в Смізі. Загарбникам слід було нагадати, що свавілля не прощене їм і за злочини жде покара. Однієї червненої ночі 1943 року відділи повстанців числом до 170 чоловік під командою «Явора»

(родом з Галичини) увірвалися на територію штабу, де було з 70 офіцерів та їхніх охоронців. Перерізали лінії зв'язку, знищили всіх фашистів, хто тільки потрапив під руку, захопили зброю, військове спорядження. Серед наших не обійшлося без втрат: склали голову сім вояків, одного я добре знав — Андрій Дмитрович Ішук був моїм сусідом.

Незабаром до Смиги наїхало гестапо, прочісували ліси. Але спробуй знайди бойовика, якщо вночі він з рушницею, а вдень — у буденних селянських турботах: порасе худобу, сіє гречку... Полеглих хоронили під покровом темряви, щоб не накликати лиха на ціле село.

На початку 1944-го спостерігалось велике переміщення німецьких військ на захід — фронт наближався. Через Вербу йшли і власовці, ні з того ні з сього кинулися палити хати. Надїхала підвода до нашого двору, теща саме в церкві, а ми з жінкою клопочемося по господарству. Кажуть мені, що хочуть помінати коней і фурманів. «А багато вам підвід треба?» — цікавлюся. «Двадцять!» — «То ви йдіть у село, кажіть людям, а я тим часом зберуся».

Щойно вони відїхали, сідаю на коней, беру з собою синів — і хутчіш із села, на хутір до знайомих. Залишив коней і дітей, а сам біжу за жінкою. Та її вже дуже побили. Швиденько вигнав худобу — і геть із села, якомога далі від погромників-росіян. Прийняв нашу сім'ю знайомий чех, на прізвище Зайчик, у нього я колись служив. А на другий день старший син Степан пішов і привів тещу, каже, що в нашому дворі німці підковують коней.

А невдовзі знову прийшли червоноармійці. Я саме їхав кіньми, вертався з чеської колонії, як називали їхнє поселення. Назустріч — піхота. Обступили чоловік сорок: «С лесу от бандитов едешь?» І ствол рушниці — мені в рот. Що тут вдієш? Коней випрягли. По двоє скочили верхи — і ну своїх наганяти. А інші раніше пішли. Така, бачите, була моя перша зустріч з «визволителями». Чех звіддала бачите те пограбування. Тож запропонував своїх коней — не на плечах же мені нести майно до хати (а віз же я і свиней, і курей).

Без своїх коней — наче без рук, треба було думати про купівлю інших. Але й тих забрали — представники влади, через три роки, коли вивозили нашу сім'ю на спецпоселення.

Але спочатку про призов в армію. Забрали мене в Борисоглебськ. Різали ми ліс, будували ангари для літаків. Харчували препогано, дуже швидко від мосі нормальної статури залишилося

47 кілограмів, одні кості та шкіра. Почало в голові паморочитися, якось ненароком заточився на ногу офіцерові. Лише тоді, здається, він звернув увагу на мій жалюгідний вигляд і персевів працювати на кухню.

Зрозуміло, що самопочуття моє пішло на поправку, вже намагався докинути більшу порцію і землякам. А серед них був Роман — знав його, що добре вмів прилаштуватися і за поляків, і при перших совстах, і при німцях. Він писав мені листи додому. Як дізналися інші земляки, що я його теж підгодовую, кажуть: помиляєшся в людині — він своїх продає чекістам. Стали наводити факти. Еге, бачу, ж скидається на правду.

Помітивши, що моє ставлення до нього змінилося, Роман не забарився віддячити. Якось ми з другом пішли в штаб проситися на фронт. Але там поглянули в список і сказали, що такі люди і на будівництві потрібні. Для чого насправді був потрібний, довідався в скорому часі. То дійсно було будівництво, тільки вже підневільне, табірне.

Одного дня при формуванні робочих бригад мені наказали залишитися прибрати територію. Інші розійшлися по об'єктах — і от викликають. Офіцер пропонує закурити, розпитус про життя на Україні, допитується, кого знав у «бандформированиях». Я, певна річ, роблю вигляд, що нічого про це не відаю — мовляв, сім'я, домашні клопоти, діти, не до політики...

І все ж 10 листопада 1944 р. мене заарештували. Зібрали нас групу з семи чоловік і повели за ріку Новахацьор — нібито на нове будівництво. А насправді доправили до будинку НКВС, за високим дощаним парканом, із вічком у хвіртці, щоб обачно поглядати на прибулих. Почалися довити, очні ставки, нацькування в'язнів один на одного, але навряд чи чогось добилися. Про участь в УПА — свою і своїх знайомих — я і словом не обмовився. Слідчі на чолі із старшим лейтенантом Бабайцевим присікувалися, ображали, але, як зрозумів, достатніх доказів проти мене не мали, тому й брали на залякування. Врешті я впевнився, що краще взагалі мовчати, щоб, бува, не наговорити згачу чогось зайвого.

З мене зняли зірку з пілотки, забрали пояса. Погрозили, що заморять голодом. П'ять діб діймали допитами, викликали, коли заманеться. Ні їсти не дають, ні по нужді піти... Глумилися, аж я скипів: «Хочете зі світу звести — стріляйте, якщо це вам потрібно». На шостий день — через вікно бачу — ведуть на очну ставку Романа. Думаю, тільки-но ввійде, кинуся й перегризу гор-

ло за проданцеві, нехай уже що буде. Але він, видно, злякався зустрічі, тому почав говорити, що дав неправдиві свідчення, говорив про мене лише хороше, згадав мого брата. Але слідчий зауважив, що про брата подробиці не потрібні, він уже свій строк заробив.

Виявляється, Василеві дали 12 літ, відбув у таборах Воркути десять. І за що? Коли в 44-му сельчан збирали копати протитанкові рови (на випадок німецької контратаки) Василь занедужав і три дні не ходив. А коли за ним прийшли, щоб побити, втік до жінчиної рідні в Карпилівку (Радивилівського району). Там нову людину помітили, прийшли з УПА з'ясувати, чому заявився, а відтак забрали з собою. А спіймали енкаведисти його біля Гоші, з ним був ще один вербівський — Антон Грицишин, але застрілювався в схроні, не бажаючи давати себе в руки ворогам.

За Василя в 1947 р. вивезли його сім'ю — на будівництво заполярних шахт.

Мій слідчий і так підступас, і сяк, а дати строк нібито й нема за що. Хіба за братову провину. Зібралася вся слідча група. Головний допитується: «Так скільки ж тебе дати?» — «Ваше право, — кажу. — Але за що?» Залишився зі мною наодинці, почав говорити про полеглих на фронті, про розруху, необхідність відбудовувати. Запевнив, що коли підпишу протокол, із камєри переведуть у будівельну бригаду армійського типу, де пробуду лише два роки. А впертістю, мовляв, лише зашкоджу собі. Бачу: вибору нема, в них — план, і не виконати його вони попросту не можуть. Підписав — точніше, поставив хрестик, бо грамоти не вчився.

Після того зразу ж погодували. Завели в табірну зону, але не на 2 роки — на 5, таку ухвалу прийняло «особос совещание». У Рибінську рік працював ковалем, після хвороби перевели в Углич, де споруджувались надскретні підземні сховища, з виробничими майстернями, їдальнями, кімнатами. Я штукатуривав стіни, зірвався з риштувань з висоти 8 метрів і просто дивом не вбився, впавши на бетонну долівку. Тільки скалічив ногу. Мене відправили в лікарню. І, можливо, з часом забули, де працював, бо ходили чутки, що з тих підземних робіт ніхто з політ'язнів на волю не виходив. А я ось, бачите, жив.

А поки я мучився в неволі, прийшло лихо й до моєї сім'ї: пізньої осені 1947-го її визначили на спецпоселення в Кизильський район Пермської області. В ті ж дні вивезли й сім'ї Данила Пецалюка, Івана Стаха та інших. Уже неспало зібрали на станції в вагони,

але зайшли і до моєї дружини Марії Захарівни. Поцікавилися, чи виконані поставки продукції, чи сплачено податок. Погортавши квитанції, один із прийшлих здивувався: «А в списках сільради ви визначені на виселення». Голова сільради Борис Дубовський, єврей, залицявся до моєї жінки, але дістав одкоша, через те, ймовірно, й надумав помститися, тим паче, що привід не довелося шукати: я в тюрмі.

Тільки й устигла моя дружина взяти з собою півбуханця хліба та ще мала 3 карбованці. І це на два тижні дороги на трьох чоловік: вивозили й мого 8-літнього сина Ананія та тещу, Нечипорук Тетяну Максимівну. А старший син утік, перебивався по знайомих, але ті надавали притулок із страхом — боялись репресій, яким не було міри і, здавалося, не буде кінця.

Моя родина потрапила в шахтарське селище, дружина трудилася на будівництві житла — здебільшого для тих, хто після примусових робіт у Німеччині опинявся прямо на спецпоселенні в російській глибинці. У 1949 році, після відбуття строку, я поїхав до сім'ї, почав працювати ковалем на шахті, два з половиною роки був і на підземних роботах. Жили важко, голодували. Стара теща теж мусила заробляти хліб тим, що няньчила дітей начальству. Як я приїхав, ще частими були випадки, що поселенці з голоду помирали.

Коли через десять літ, у 1959-му, ми повернулися в рідні краї, довідалися, що все наше майно, в тому числі недобудована хата, коні, худоба, конфісковані. Ледве добився дозволу купити свою ж хату-времянку за 1200 карбованців.

МОМОТЮК Петро Власович. с. Верба (вул. Церковна)
Дубенського району. (Записав Володимир ЯЩУК).

ПІСНЯ ЗА ГРАТАМИ

Народився я в селі Білашів Здолбунівського району. Арештований у 1948 році Мізоцьким КДБ за звинуваченням у підпільній і збройній боротьбі проти Радянського Союзу за самостійну Україну. Хоч доказів на те не було ніяких. Слідство проходив у Мізочі та в Рівному.

Щоб зламати опір українського народу, більшовицькі каральні органи застосовували різні методи: масово вивозили цілі сім'ї, знищували їх господарки, арештовували за нізачо як молодих,

так і старих. Слідчі камери були переповнені, траплялося, що люди непритомніли від нестачі повітря. Повсюдно нелюдське ставлення наглядців і окремих слідчих. Пригадую, у слідчій камері в Рівному розміром 2,5 X 3,5 метра нас весь час перебувало від 30 до 42 чоловік. КДБ старалося морально і фізично знищити в нас національний дух і порив до боротьби. Але ми трималися мужньо, жили надією на краще майбутнє.

Я був засуджений Особливою нарадою на 10 років позбавлення волі. Відбував покарання у Воркутинських таборах. Там нас використовували на непосильних роботах, знущанню не було меж. Багато моїх співвітчизників залишилося навечно у північній мерзлоті.

Сумуючи за рідним краєм, ми жили спогадами про нашу боротьбу, жили сподіваннями, складали вірші, пісні, співали, ставили вистави і концерти, поширювали свою культуру серед інших народів — в'язнів сталінських концтаборів. І все це допомагало нам вижити, вистояти. Особливо — пісня. Ми знали тих пісень сотні. І щодня з'являлися нові й нові. Для прикладу наведу слова двох із них.

Брудні тюремні мури
Змивають цвіт з лиця,
І день за днем понуро
Минає нам життя.

Нам тут не світить сонце,
Повітря не для нас —
Для нас мале віконце
І ґрати для прикрас.

Ось мати йде старенька
З сестрою під тюрму
І тисне до серденька
Персдачу в мішку.

В мішку — хліб, грудка сиру,
Жмут сухарів твердих —
Солодші меду-цукру
Від мами сліз гірких.

Прилетіла пташина,
Цвірінька до вікна —
В нас серце защеміло,
Бо чується біда.

Приношу звістку люту:
В'їжджа авто у двір,
Поїдете в Воркуту,
На Донбас чи Сибір.

Плач, мамо, не pomoже.
Сестричко, не журись.
Як Бог нам допоможе —
Ми вернемось колись.

Віють вітри, летять пташки
Ранньою весною
Попід небом, небом синім
Вільною путью.

Летять гуси, гуси білі,
Журавлі крилаті
У той край, де народились,
Летять помирати.

А я сиджу на чужині
Та й на них дивлюся.
Як згадаю село рідне —
Сльозами заллюся.

Ой летить, летить високо,
Там, де сонце гріє,
Де степи лягли широкі,
Де ліс зеленіє.

Передайте, гуси білі,
Рідним на Україну,
Хай не журяться за мною,
Як я тут загину.

Передайте для дівчини,
Гуси мої білі:
Не вернеться її милий,
Котрого любила.

Поле чисте, небо синє.
Козак подивився —
Полетіли білі гуси...
Козак зажурився.

Пісні допомагали нам бути собою. І ми чинили опір табірній адміністрації, боролися за своє існування.

Пригадую, в 1953 році по північних таборах прокотилася хвиля страйків. Не минув страйк і наш табір, зокрема, нашу горезвісну шахту N 29. До нас приїжджала урядова комісія на чолі з генеральним прокурором Руденком, якому були вручені письмово наші вимоги. Страйк почався 26 липня і тривав по 3 серпня. Табір наш був оточений військами МВС. А 3 серпня вранці був даний наказ вийти всім в'язням до воріт на переговори. Це ми виконали. Але на роботу вийти відмовилися. Тоді за наказом начальника воркутинських таборів Дерсв'янка пролунали постріли. Було вбито 84 і поранено 264 чоловіка. Так чекісти розправилися з непокірними — це був їхній звичний метод.

Звільнили мене з табору у 1956 році за рішенням виїзної комісії Верховного суду СРСР. І досі не знаю, в чому полягала моя вина.

ОХРИМЧУК Сергій Іванович.
м. Рівне, вул. Гагаріна, 47, кв. 47.

«РОЗКУРКУЛИЛИ», ВИГНАЛИ З ХАТИ

Наш рід з діда-прадіда з хутора Вітики, що розкинувся на пагорбах біля села Підзамчого. І так уже велося в сім'ї: як тільки з'являлася можливість, старалися прикупити землі. Мої батьки мали дев'ять гектарів, тому працювати мусили тяжко. Рано і я став до роботи, закінчив тільки 6 класів польської школи.

Пам'ятаю 39-й рік, зміну влади. Почали вивозити польських осадників. До 30 сімей забрали з тутешніх сіл. Були в них і колишні польські офіцери — може, десь у Катині й обірвалася їхня життєва дорога.

Зайшлося про колгоспи. Селяни — люди помірковані, в політику, як правило, не вникали. Але й перед владою не заривалися. Тим більше, що бачили: гордих і незговірливих скручують у баранячий ріг. Деякі сім'ї вже тоді були вивезені в Сибір. Ми вступили в колгосп.

А в скорому часі була війна. Люди землю та реманент із сільгоспартілі розібрали. Настали тривожні, ще більш непевні часи.

Навесні 1944 року я був призваний на фронт. Воював із фашистами в Білорусі, Прибалтиці. 717 полк 46-ї стрілецької дивізії. Мав легке поранення.

І до війни знав про репресії, але не думав, що пройдуться вони й по нашій сім'ї. Після війни почали обкладати людей непосильними податками. За несплату його звинуватили мого батька, Максима Тимофійовича, 1880 року народження, в саботажництві — й засадили у в'язницю. Дали п'ять літ — з конфіскацією майна.

Але навіть серед суддів та тюремної адміністрації були люди різні. Зглянулися над старим, через півтора року випустили.

Випустили, та не оправдали. Тому не встиг батько прийти додому, як узялися місцеві активісти приводити в дію інші положення вироку — про конфіскацію майна. Прийшли голова сільради Арсеній Горобаха, дільничний міліціонер Володимир Градовий, фінагент Микола Железняк. Розумію: не свою волю чинили. Але ж тоді вже багато хто прозрів і не йшов на керівну службу до сталінського режиму.

Борці з «ворогами народу» викидали з хати наші пожитки, виштовхували старих батька й матір, не беручи до уваги просьб і бідкань. Ніхто не став рахуватися і з тим, що був на фронті я, що старший брат Федір, 1919 року народження, не повернувся з війни.

Тоді не тільки в нас забирали майно. Грабунки котилися по селах. Так, грабунки, бо багато з того, що нібито конфісковувалося, попросту забирали представники влади.

Із конфіскованим поводитися по-варварськи. У нас була пасіка із 38 бджолосімей. Я цікавився, що з нею сталося. Бджіл занедбали, вони загинули.

Тепер визнано, що переслідували нас тоді безпідставно, сім'я реабілітована. Але чи легше від того, якщо все життя тобі зіпсували? Чого коштувало немічним батькам нікати по сусідах і знайомих, щоб знайти бодай тимчасовий притулок. Лише згодом, попрацювавши на коксохімічному заводі в Запоріжжі, я взявся зводити хату.

Кажуть, справедливість повернулася. Але чи можна вважати справедливістю ті чисто символічні гроші, які виплачують за колись конфісковане майно? І чому ціну злочинів конкретних осіб, які ще є в живих, повинна оплачувати наша мода держава?

Григорій Максимович ПРОКАЗЮК.

Хутір Вітики Підзамчівської сільської Ради
Радивилівського району.

А ЯК ЖИВЕТЬСЯ З НЕЧИСТОЮ СОВІСТЮ?

Часто згадую пережитє. Доля не була до мене прихильною. У 1943 році німці спалили наше обійстя, а жила я тоді в селі Янівка (нині Іванівка Радивилівського району). З допомогою сусідів, добрих людей, на яких не бідний мій рідний край, заготовили лісу на хату й стодолу.

Але через трохи часу, після вигнання фашистів, почали наводити свої порядки енкаведисти. За найменшою підозрою кидали сєльчан до в'язниць, вивозили в Сибір. У лютому 1945 року заарештували й мене, за політичною статтею кримінального кодексу засудили до 10 років таборів. Конфіскували все, що потрапило на очі. Забрали й три великі подушки, повели коня. А, між іншим, раніше ми мали ще одного коня, але його, проходячи рєйдом, забрали ковпаківці.

Коли говорять про долю несправедливо репресованих, якось забувають, що хтось же цих нещасливих видавав владі як «ворогів», хтось мордував при допитах, а ті «хтось» нерідко живуть посеред нас, ремствують на демократів, нудьгують за «сильною рукою». Ось живе, скажімо, дєсь така жінка на прізвище Н. Хасцька, яка оббрїхала не одну невинну людину, запроторила на картогу не одну сім'ю.

Вона водилася з енкаведистами, з готовністю свідчила: мовляв, знає підозрюваного як бандерівця, хоч іноді бачила людину вперше. Згодом виїхала з Іванівки, мабуть, злякавшись людського презирства. Для неї було задоволенням ходити дивитися, як катують людей у райвідділі НКВС, зухвало раділа у вічі нещасним, глузувала й наді мною, коли п'ятеро катів знущалися, як уміли, — пекли залізом, розбили голову, пальці в двері защемляли, стусанами жбурляли мною, наче псом. А вона сиділа, їдкі слова говорила — і жодного прояву відрази до нєлюдської жорстокості. Як тепер їй і таким, як вона, жити з нечистою совістю? Мабуть, це гірше, ніж довголітнє тавро засудженого. А його з мене зняли, повністю реабілітувавши, лише 17 січня 1990 року.

Ганна Максимівна ГЛОВАЦЬКА (РОМАНЮК).
м. Кіровоград, вул. Мічуріна. 39

З ВІРОЮ В НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

Ще за Польщі, підлітком, я включився у просвітянську діяльність. Передплачував газету «Народна справа», діставали зі Львова українську патріотичну літературу.

З приходом німців у 1941 році я вступив в ОУН, став секретарем сільського осередку товариства «Січ» (головою була Віра Бігус). А жив тоді в с. Хорупані. Проте під кінець року фашисти заборонили діяльність товариства. І все ж наростання національної самосвідомості українців зупинити не були здатні.

Вже на початку 1942-го року по наших селах почали створюватися відділи самооборони, адже грабіжницькі наїзди німців ставали щораз зухваліші. Та й червоні партизани не дуже-то церемонилися: забирали в селян коней, свиней, одяг... Доводилося давати відсіч непроханим гостям. А гітлерівці відповідали терором. Наприклад, біля с. Головчиць розстріляли більше десятка мирних жителів.

У 1943 році опір окупантам набув більш організованих форм, відділи самооборони перетворилися на підрозділи УПА. У боротьбу включилося немало моїх краян.

24 лютого 1944 року німці і власовці, готуючись стримувати наступ частин Червоної армії, почали в нас формувати допоміжну групу з чоловіків віком від 13 до 60 років — нібито для риття окопів. За прояви невдоволення били, палили хати. Зібрали в основному людей із Млинова, Хорупані, Головчиць, Сморгви, Берегів.

Погнали спочатку на Радивилів, потім — далі — на Краків, Лігніц (Легницю). Виконували ми різні важкі роботи, гасили пожежі.

Визволення дочекалися в сорок п'ятому. Пройшли через допити «Смершу», не бракувало принижень. Затим був розподілений у запасний полк.

Додому повернувся в 1946-му. А тут — неспокій, звірства снакведистів, самозречена боротьба повстанців...

У 1944 році, відразу після приходу в наш край сталінських посіпак, був засуджений на 25 років каторги мій брат Нестор, 1911 року народження.

А другий, Володимир, на вісім років молодший, продовжував боротися до 1947 року, був провідником районної боївки УПА. Через це й до мене дуже чіплялися снакведисти, вистежували,

чи не стрічаюся з братом, пересказували йому, щоб виходив з повинною.

7 лютого 1947 року він з Миколою Томашевським та Миколою Власюком потрапили в оточення в селі Аршичині. Щоб не здаватися на поталу ворогові, вчинили самогубство — пострілялися. Їхні тіла було перевезено в Млинів, поскручувано колючим дротом і скинуто в центрі, там, де потім поставили пам'ятник «вождеві». Облиті водою тіла закрижаніли й пролежали так три тижні, на пострах тим, хто не склав зброю. А потім десь поділися. Лише в 1992 році вдалося встановити, що тіла було засипано у воронці від вибуху бомби в лісовому урочищі Хороша. У травні наступного року відбулося урочисте перешпоховання останків — за участю в церемонії священників, солдатів Збройних Сил України.

Після загибелі брата я з дружиною вирішив утікати в Дубно. Переховувалися. Ночували в її родича, інваліда війни. Щоб виробити документи і прописатися в місті, мусили продати корову. Згодом я став працювати бухгалтером. Думалося, що про мене чекісти забули.

Але ні, не забули. Якось у Берегах мені випало лагодити друкарську машинку для повстанської кріівки. Це й послужило головним звинуваченням мені в причетності до націоналістичного підпілля. «Особое совещаніє» дало 10 літ таборів. Мав потрапити на мідний рудник, але допомогла довідка про туберкульоз. Однак будь-де в таборах ніякої пощади до українських політ'язнів не було. Комуністичний режим, треба сказати, вмів боротися проти своїх противників, заодно переслідуючи й велике число ні в чому не винних людей. Але й це йому не допомогло.

Якщо сьогодні хто й нудьгус за «світлим» минулим, то хіба кати України та партійні прихвосні. Але їм здобуту в тяжких боріннях і муках державну незалежність ми нізашо не віддамо.

МАРТИНЮК Микола Іванович.

Рівненська область, смт. Млинів, вул. Горького, 37.

ТЯГАР НЕСПРАВЕДЛИВОСТІ

Здавалося, після визволення краю від фашистів усе страшно залишиться позаду. Але не так сталося, як бажалося. Багатьом укоротило віку напівголодне повоснне животіння. Адже нова влада

вимагала від селян непосильної здачі хліба, м'яса, молока...

Особливо великі встановлювалися податки і обсяги поставок продукції для тих, у кого було більше землі і хто господарські будівлі мав кращі. А як воно, це все, наживалося, ніхто не вважав за потрібне поцікавитися. Отож доля справжніх хліборобів-господарів вирішувалася безжально.

Хто не міг виконати непосильного оброку, потрапляв на лаву підсудних.

Читаю замітку прокурора Червоноармійського району Крюкова в районній газеті «Більшовицька зброя» за 21 вересня 1947 року: «Цими днями народний суд Червоноармійського району розглянув справу на куркулів села Гаї-Ситенські: Перетятка Андрія Васильовича, Макотринського Дмитра Євдокимовича і підкуркульника Пагубу Семна Івановича, які не виконали обов'язкових поставок. Куркуль Перетятко, маючи в своєму користуванні 14 га землі, злісно ухилявся від виконання в зазначені строки обов'язкових поставок сільськогосподарських продуктів державі. Із належних до здачі державі 84,24 цент. зернових культур Перетятко не здав 34 цент. зерна, 435 літрів молока і сіна 964 кг. Макотринський має 12 га землі, також із нарахованих до здачі державі 74,58 цент. зернових не здав 50,41 цент. зерна, 39 кг м'яса і 754 кг сіна. Підкуркульник Пагуба, маючи в користуванні 7 га землі, з якої було визначено до здачі державі 29,87 цент. зернових, також не здав в зазначений строк 360 кг зерна, 10 кг м'яса і 354 кг сіна. За невиконання в строки обов'язкових поставок сільськогосподарських продуктів державі саботажники одержали по заслугах: Перетятка засуджено до 10 років позбавлення волі з конфіскацією майна, Пагубу на 3 роки позбавлення волі і до штрафу 7 тисяч, Макотринського на 8 років позбавлення волі з конфіскацією майна».

Ось так за допомогою безцеремонних поборів, логіки абсурду (із стількох-то центнерів зерна не здав стільки-то кілограмів... м'яса і сіна) залишали людей без даху над головою, без засобів до існування і навіть без права на саме існування.

Тим більш цинічно виглядали елейні рапорти, опубліковані в тому ж номері газети. Молоде покоління вже не знає, що вони собою являли, а тому подаю текст одного повністю: «Москва, Кремль. Великому вождю і вчителю то-

варишеві Сталіну Йосифу Віссаріоновичу. Зрадістю доповідаємо Вам, що колгоспники і колгоспниці, працівники МТС і радгоспів, селяни-одноосібники і спеціалісти сільського господарства Ровенської області Української РСР, виконуючи зобов'язання, дані Вам, 5 вересня цього року достроково виконали державний план хлібозаготівель на 100,1 проц. і продовжують здачу хліба державі понад план.

Цих успіхів у виконанні плану хлібозаготівель ми добилися завдяки несоцієній допомозі нашого рідного радянського народу, славної більшовицької партії і особисто Вашій, дорогий товаришу Сталін, в справі відбудови і розвитку сільського господарства нашої області в післявоєнний період, що дало нам можливість виростити високий урожай хлібів у 1947 році.

Запевняємо Вас, наш рідний батьку Йосифе Віссаріоновичу, що колгоспники, колгоспниці, селяни і селянки, робітники МТС і радгоспів, спеціалісти сільського господарства Ровенської області віддадуть свої сили і знання на виконання поставлених Вами завдань в галузі дальшого піднесення сільського господарства, на славу нашої любимої матері-Вітчизни — СРСР. Хай живе славна Всесоюзна Комуністична партія (більшовиків) — натхненник і організатор наших перемог! Слава великому і мудрому вождю, нашому рідному батьку і вчителю товаришу Сталіну! Секретар Ровенського обкому КП(б)У Бегма. В. о. голови облвиконкому Вознюк. В. о. уповноваженого облуповмінзагу Шаповалов".

З тими ж підписами було надіслано рапорт на ім'я секретаря ЦК КП(б)У Л. М. Кагановича і голови Ради міністрів УРСР М. С. Хрущова.

Як мовиться, із пісні слова не викинеш. Чим підкріплювалися обіцянки, дані «рідному батьку», знаємо тепер надто добре.

Підтвердження тому — й доля Андрія Васильовича Перетятка та його сім'ї. Ще за фашистської окупації, знеможена тяжкою працею, захворіла й померла його дружина Олена. Залишилося п'ятеро дітей. Батько старався поставити їх на ноги сам, не одружуючись удруге. У 1944 році, незважаючи на такі обставини, його призвали в армію. Дітьми опікувалася бабуся, Андрієва мати. Звільнили його в запас лише в 1947 році. Прийшов додому в травні, коли всі вже обсіялися. А мати, звісно, не могла дати ради землі. Так виникла «справа про саботажницт-

во». Після суду, точніше — після більшовицької розправи малі діти знову залишилися з бабуссю, тільки цього разу — в чужій хаті, бо свою одібрали... Можна тільки здогадуватися, з яким відчаєм дивилися вони на тепер уже не їхнє господарство. Багато хто співчував Перетяткам, але допомогти міг хіба харчами.

Андрій Васильович знав толк у будь-якій роботі. Садиба його була обнесена добротним дубовим парканом. Біля красивого будинку з одного боку ріс березовий гай, з другого сосновий лісок. Був і великий сад із пасікою на 100 пнів. Але згодом, після вилучення, за будинком перестали як слід доглядати. Гай було знищено, сад за-недбано. Діти вирости, викинуті з гнізда, роз'їхалися, із глибокою раною в душі. В селі над ними тяжіло принизливе слово «куркуль».

Лише тепер вони почувають себе інакше, адже несправедливо репресованих реабілітовано. Однак Андрій Васильович так і помер із сталінським тавром саботажника, помер у чужій, не своїй хаті.

Сім'я Макотринських після виселення в районі не залишилася. Пагуба після відбуття ув'язнення повернувся в Гайки-Ситенські, тут і помер.

Це добре, що в 1991 році був прийнятий закон про реабілітацію жертв репресій, який спростив процедуру повернення людям чесного імені. Адже дещо раніше на мій запит у прокуратуру області начальник відділу по нагляду за розглядом кримінальних справ у судах відповів: «За даними архівів кримінальна справа щодо Перетятка А. В. не збереглася. Тому вирішити питання про опротестування вироку неможливо». Про те, що «вирішити питання про законність засудження нема можливості», поінформували й онука Андрія Васильовича, який живе в м. Радивиліві. Очевидно, хтось був зацікавлений покvapливо знищувати архіви сталінських часів.

І тільки стара газета, яка збереглася, нагадала й обставини вироку, й міру «злочину», і прізвище того, хто на догоду «рідному батьку» вчинив цинічну розправу.

Марія Андріївна СТЕПОВА,
вчителька-пенсіонерка
с. Ситне Радивилівського району.

БОРИС ТЕН. ДАЛЬЛАГ ОДПУ. 30-і РОКИ

Більшовицький терор не обминув і уродженця Дерманя Здолбунівського району Миколи Хомичевського (Бориса Тена) — відомого українського письменника-перекладача, поета, композитора, мистецтвознавця. Він став жертвою сталінського режиму,⁶ був одним з тих перших, кого заарештували енкаведисти. Це сталося ще 7 серпня 1929 року.

Згадаймо, що це був час, коли в Україні комуністична партія під керівництвом ставленика Сталіна — генерального секретаря ЦК КП(б)У повела широкий наступ на інтелігенцію. Письменицькі кадри були майже повністю сплюндровані за прямою вказівкою Кагановича. Для досягнення своєї зловісної мети він не гребував будь-якими засобами. Але найпрохіднішим було звинувачення в так званому націоналізмові.

Йшли довгі місяці допитів, принижень, катувань аж поки трибунал при колегії ДПУ УРСР 4 лютого 1930 року засудив Хомичевського до ув'язнення у виправно-трудоному таборі на 10 років.

І почалися нелегкі табірні будні. Приниження, муки. Зрозуміло, нам, людям 90-х років, важко з усією повнотою уявити той шлях, який пройшов наш земляк у Гулазі.

І поки-що ці роки життя Миколи Хомичевського (Бориса Тена) дослідники його творчості або промовчують, або, у кращому випадку, згадують загальними словами типу «був безпідставно заарештований, засуджений до 10 років виправно-трудоного табору» і що «покарання відбував на Далекому Сході».

Але як він там жив, чим займався — про те не було відомо. А це був важкий час для письменника. Щоб полегшити його життя у Владивостоці, його дружина Нара Леонтіївна переїхала на постійне місце проживання до засудженого чоловіка. Тут 11 квітня 1933 року народився його єдиний син Василько, який так рано пішов з життя.

Хомичевський, виконуючи основні табірні вимоги, знаходив час і для того, щоб співробітничати з редакціями місцевих газет. Особливо тісний контакт у нього встановився з редакцією газети «Путевка в жизнь» — органу КВО управління Дальлагу НКВС (Хабаровськ).

І цю маловідому сторінку у біографії нашого славного земляка дозволяють відновити документи, які передала Рівненському краєзнавчому музею його племінниця Галина Павлюк, нині жителька смт. Ківерці Волинської області.

Відразу скажемо: не всі читачі однозначно сприймуть ці документи. Але ми намагалися бути об'єктивними. Минув той час, коли під компартійним тиском преса намагалася «лакувати» події, фальшувати їх, зокрема вибирати із життя тієї чи іншої видатної людини лише ті моменти, які «підходять». Інші не бралися до уваги, вилучалися.

І автор цих рядків з болем у серці знайомить з ними читачів: треба щоб і цю страшну сторінку життя нашого славного земляка знав широкий загал. Інакше біографія Миколи Хомичевського буде неповною: адже це тривалий період в його житті — майже сім років.

Отже, слово документам.

Ось карточка персонального обліку членів секції ІТР Дальлагу ОДПУ. У ній Хомичевський дає конкретні відповіді на 17 запитань: «8. Якщо володієте іноземними мовами — вказати якими» — відповідь «французькою, латинською, грецькою, польською», «13. — місце роботи і посада, яку займаєте» — «економіст ЛТГ», «15. — час прийому в ІТР» — «11.03.1931, протокол N 1», «Якою культ-громадською роботою більше всього цікавиться» — «організацією трудового змагання, редактор», «18. — в якій культ-громадській роботі бере участь, яку роботу виконав» — «ударник з ІХ. 1930, член редколегії, редактор, викладач профкурсів, член бюро ІТР і т. д. За хорошу роботу неодноразово преміювався промтоварами, грошовими преміями, подяками».

Ще один документ — «Запрошення — тов. Хомичевський, Центральний штаб ударництва і змагання запрошує Вас прибути на свято знатних людей — краших ударників 2-ої річки 7-го листопада в клуб відділення до 7 год. вечора». Зверху запрошення вислів «Праця в СРСР стала справою слави і честі, справою доблесті і героїства», унизу — «Ударник — центральна фігура виробництва і почесна особа у суспільстві». І не здається, що цей документ народився в умовах системи Гулагу. Так як і ось цей, на якому «мудрий» висновок Сталіна: «Стахановський рух виражає нове піднесення соціалістичного змагання на новий, вищий, етап соціалістичного змагання». І далі зміст самого документу — «Мандат N 429. Виданий Хомичевському Миколі Васильовичу в тому, що він є делегатом 3-ої конференції ударників-стахановців Дальлагу з правом вирішального голосу. Го-

лова центрального штабу трудового змагання і ударництва Дальлагу УНКВС Кузнецов». На звороті мандату повідомлення «3-я конференція ударників-стахановців Дальлагу відкривається 22 грудня 1935 року в клубі 1-го червонопрапорного відділення». Далі — порядок денний конференції. Серед інших — доповідь «Підсумки трудової імені товариша Дерибас і завдання розгортання стахановського руху в Дальлазі», співповіді — «3 тракту — на рейки», «Ініціатори трудового руху — 1-ої фаланги 5-го відділення» та ін.

А ось ще один документ: «Мандат № 173. Виданий делегату 1-го зльоту ударників і трудактивістів Дальлагу ОДПУ Хомичевському, який зобов'язаний бути:

1. ініціатором і організатором виконання ударної праці і трудового змагання не лише на своєму відрізку роботи, але і у всьому таборі.

2. активним учасником і прямим помічником працівників К.В.Ч. в крашій постановці культурно-виховного і господарсько-побутового обслуговування табірників і в першу чергу ударників.

3. прикладом дотримання зразкової табірної дисципліни.

4. прикладом того, як треба надалі боротися за реалізацію рішень і звернення першого зльоту ударників.

Делегату надається право безпосереднього зв'язку шляхом листування (і живий там, де можливо) зі штабом «Ц» і «О» по питаннях виконання рішень зльоту"...

Ще один документ — «Крашій ударник по апарату РПЧ — Хомичевський М. В. протягом всієї роботи в ПГЧ і РПЧ виявив себе зразковим ударником як у розумінні виконання основної роботи, так і по лінії громадської і культурно-виховної... комірка РПЧ».

Як говорилося вище, Микола Хомичевський навіть у таборі не поривав зв'язків з пресою. Свідчення цього — радіограма з Хабаровська: «Васильсву. Для передачі Хомичевському. Просимо написати і терміново вислати для жовтневого номера журналу нарис на тему »Рибалки Примор'я в боротьбі за план путини стахановського року". Зберіть, відобразіть всі героїчні моменти роботи рибаків, побільше фактів, живих прикладів наказу стахановців. Чекаю 1 листопада. Ельгард № 634"».

І Хомичевському треба було ознайомитися на місцях, щоб відобразити всі «героїчні моменти роботи рибалок». Для цього

його командували на місця роботи рибалок. Про це свідчить документ, виданий помічником начальника 1-го відділення Дальлагу ОДПУ Пейсаховим: «Начальникам південних промислів 1-го відділення Дальлагу ОДПУ. З метою всестороннього опису виробничого, культурно-громадського і побутового життя рибних промислів — командується на Південні промисли Аскольд, Листі, Тазгоу і Самбовай співробітник 1-го відділення Дальлагу М. В. Хомичевський.

Начальникам командировок пропонується надавати М. В. Хомичевському повне сприяння у справі близького ознайомлення з процесами лову та обробки, виявлення ведучих бригад і окремих ударників, загальних культурних і побутових умов життя ув'язнених-промисловиків, а також індивідуальних проявів перелому в їх громадсько-політичній свідомості в результаті виправно-трудової політики таборів».

- Особливий інтерес викликає написаний звичайним олівцем на тонкому, вже пожовклому від часу, невеликому клаптику паперу текст: «В кінці листопада виповнилося три роки з дня організації в 1-му відділенні виробничого штабу ударництва. З першого складу штабу в ньому залишився лише один член, який протягом всього цього періоду беззмінно був секретарем штабу, виконуючи непомірну роботу штабного зв'язківця, низового організатора табірної громадськості, стінної преси і т. д. (найближчий приклад — відновлення комірки ударників, яка розпалася). Вся ця робота, очевидно, врахована, як одна з позитивних ланок загальної роботи по забезпеченню успіху путини, що і було відзначено ще у минулому році представленням вказаного працівника до скорочення строку».

Почерк Миколи Хомичевського, характерний лише для нього. І, більше всього, що автор, вживаючи словосполучення «лише один член», мав на увазі себе. Бо і строк покарання був йому скорочений, Хомичевський був звільнений із табору 1 вересня 1936 року, а мав бути — 4 лютого 1940. Отже, раніше більш ніж на 3 роки.

Великий працелюб на волі, він і в неволі залишався великим працелюбом! Ось ще один документ, виданий 1 вересня 1936 року за № 2-30294, у якому сказано, що М. Хомичевський «... направляється до місця вибраного проживання в м. Лубни Чернігівської області.

На проїзд видано вимогу по ф. № 5 за № 33503 від ст. Владивосток УСС (Уссурійської — Г. Б.) залізниці до ст. Лубни

Південно-Західної залізниці.

Посвідкою на проживання служити не може.

При втраті не відновлюється.

Підстава: розпорядження 2 відділу управління Дальлагу НКВС від 22. 8. 36 р. за N 2-34-769.

Зам. начальника 1 відділення Кукушкін,
нач. обл-розпод. частини Павлов».

І, нарешті, ще один документ: «Довідка видана г-ну Хомичевському Миколі Васильовичу у тім, що він після відбуття МСЗ тимчасово працював по вільному найму в 1-му відділенні Дальлагу НКВС з 1 вересня до 1 листопада 1936 р.

Після звільнення направляється до вибраного ним місця проживання до ст. Лубни Південної залізниці.

Зам. начальника 1-го відділення Дальлаг НКВС Мошков.

Начальник ОАЧ 1-го відділення Бурнатовк».

І ось Микола Хомичевський назавжди покинув Владивосток, щоб повернутися в рідну Україну.

І з січня 1937 року він почав працювати у третьому державному робітничо-колгоспному театрі на посаді завліта, одночасно був і актором театру. Багато довелося в цей час йому разом з трупою театру гастролювати. Проте скоро він вимушений був залишити Україну і переїхати на місце проживання у Калінінську область. Ця обставина, мабуть, і врятувала Хомичевського. Адже, відомо, що саме в 1937 році спалахнула нова хвиля арештів в Україні. І організатором їх знову була комуністична партія, той же кат Каганович.

... Отже, документи. Вони доповнюють сторінки життя нашого славного земляка.

Висновки нехай зробить сам читач.

Гурій БУХАЛО,

провідний спеціаліст Рівненського краєзнавчого музею,
кандидат історичних наук.

БУДИНОК НА ПЛОЩІ

У центрі м. Радивилова, при майдані Незалежності стоїть дво-поверховий будинок райспоживспілки. Мало хто знає про те, як він потрапив у власність споживчої кооперації.

Уже після вересня 1939 року люди в нашому краї відчули, що

означає на ділі більшовицький лозунг революційної доцільності: «експропріація експропріаторів» вилувалась у пограбування державою всього, що належало «експлуататорським класам».

Ну, а щодо того, кого слід було вважати експлуататорами, існував великий простір для різномудчесь.

У протоколі Червоноармійського райвиконкому, № 21 від 5 серпня 1940 року, за підписами голови райвиконкому Завадського і секретаря Тимофєєва, зафіксовано розгляд такого питання: «8. Лист облвиконкому № 2338 про націоналізацію будинків». У своїй доповіді секретар райвиконкому, зокрема, зазначив «Градець Володимир Іванович — власник ковбасної фабрики, мав найманих 3 робітників, власник 2-поверхового будинку, не викінченого, вартістю 25000 крб., адміністративно висланий».

Ви собі можете уявити фабрику, на якій працюють троє робітників? Як не напружуйся, фабрика в уяві не постає. То міг бути, ймовірно, невеличкий ковбасний цех, адже техніка ще не дозволяла забезпечити високий рівень механізації виробництва. До того ж воно, судячи з усього, виникло не як виклик більшовицькій владі, котра заперечувала право на приватну власність, а існувало з часу Польщі. І все одно — експлуататор...

Справжня причина тут не в цьому: надто вже сподобався піклувальникам про всенародне щастя майже вивершений двоповерховий дім. А для того, щоб надати націоналізації вагоміших мотивів, можна було приписати Градецю будь-що, власне, з цього й починалося — сім'ю виселяли за постановою Ради народних комісарів СРСР від 5 грудня 1939 року як «сім'ю співробітника польської поліції». Співробітничав Градець з нею чи ні — хтозна, адже будь-яких фактів документи не подають. А між тим карали не тільки його: на Урал без жодних засобів до існування були вивезені дружина, щойно народжена дочка Валентина, 4-річний син та похилого віку батьки. Вони в чому завинили?

У документах записували то «Градець» (без знака м'якшення), то «Градїць», то «Градець» — поспіх розправи не залишав змоги уточнювати прізвище. На такі дрібниці не зважали.

Головне було — відібрати й поділити майно. Ось іще витяг з протоколу засідання райвиконкому (від 15.06.40 р.): «Слухали: 27. Заяву райспоживспілки про закріплення новозбудованого будинку кол. Градеца, великого власника. Постановили: 1. Закріпити новозбудований будинок кол. Градеца за райспо-

живспілкою. 2. Запропонувати райспоживспілці до кінця року закінчити будівництво. 3. Просити облвиконком за-твердити. Голова райвиконкому Завадський. За секретаря Васильєва». Що означає оте «кол.», точно не знаю. Ма-буть, «колишнього», але так можна було говорити про бу-динок — «колишній будинок Градеця», а не про людину. Чи, може, Градеця свідомо хотіли віднести вже до «ко-лишніх» на цьому світі? Як-не-як, названо його «великим власником», а утверджувана класова ідеологія вбачала в таких людях тільки ворогів трудового народу. Між тим залишений опис майна аж ніяк не вражас: хата під бля-хою (очевидно ота недобудована), два дерев'яних хліви і корова. «Фабрики» не згадано.

І за це з немовлям на руках — у товарний вагон, три тижні напівголодного животіння в дорозі. А потім скніти в землянці, домерзати в холоди, хворіти від простуд та не-доїдання. Володимира Градеця ще до виселення було розлу-чено з сім'єю — його відправили на шахти Караганди. Дру-жина все намагалася з'ясувати долю чоловіка, але довідалася про нього лише в 1942 році. І поїхала з дітьми в це казахське місто, до 1946 року ділила арештантську долю. Злигодні позначилися на здоров'ї малолітнього сина Всево-лода — його розбив параліч, на все життя він став інвалідом. Заслання передчасно звели в могилу батьків Во-лодимира — Катерина померла після повернення в Радив-илів, Іван скінчив життя несподівано після переїзду в Чехію (сім'я виїхала в 1947 році).

Після прийняття закону «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» в Радивилівську районну комісію з відновлення прав колишніх репресованих звернула-ся дочка В. Градеця, яка живе в Чехії, і двоюрідна сестра, котра мешкає в Радивиліві. У поверненні націоналізованого будинку їм відмовлено, натомість у лютому 1994 року було визначено грошову компенсацію в розмірі 1 млн. 620 тис. крб. Ось така історія.

Двоповерховий будинок у центрі Радивилова нагадує лише про одну сторінку із чорної книги сталінсько-більшовицьких кривд.

Володимир ЯЩУК,
член Спілки журналістів України.

НА ЧУЖИНУ ГНАЛИ...

*Не одні хани у полон мене брали,
Били, вбивали, на чужину гнали...*

3 пісні.

Про невольників турецького і татарського полону знаємо з пісень, історичної та художньої літератури, але дуже мало знаємо про невольників більшовицької доби, про людей, яких не завойовники, а «визволителі» гнали на чужину, там гноїли в таборах, морили голодом на спецпоселеннях. Жертвою цього більшовицького беззаконня стали мільйони жителів Західної України, в числі яких була я і моя сім'я. Я розповім про те, що пережила я, але подібні поневіряння, можливо в ще більших масштабах, пережив кожний з тих мільйонів репресованих.

Народилась я в селянській сім'ї. Крім батька, матері, було нас четверо дітей, батькова мати і довгий час жив у нас мамин брат. Отже, на п'яти десятинах землі такої сім'ї було не дуже легко. Легше стало, коли, підрастаючи, ми стали помічниками батьків. І ось у цей час до нас прийшли «визволителі» зі Сходу. З того часу минуло більше півстоліття, однак багато подій закарбувалися в моїй пам'яті на все життя. Такою подією було і 17 вересня 1939 р.

Жили ми в прикордонному приміському селі Новий Корець Корецького району Рівненської області, тому вторгнення більшовиків на нашу землю відчували першими. Було це на світанку, коли ми почули поодинокі постріли і якийсь шум у напрямку цукрового заводу. Йшла війна Польщі з Німеччиною і на польсько-радянському кордоні фактично не було охорони, не рахуючи поодиноких прикордонників. Коли розвиднілося, ми, дітлахи, побігли в місто. Там побачили, як нескінченним потоком йшли та їхали на захід солдати у незвичному для нашого зору одязі, на ногах обмотки і черевики, на головах кумедні шапки. Ми щось їм кричали, махали руками, сміялись. Нам було дуже цікаво і весело. Не могли ми тоді осмислити, що на нашу землю прийшла трагедія... Не стало більше кордону, і з радянської сторони потягнулись до нас люди за хлібом. Навіть частівки з'явились, як оця:

Стоїть Сталін над рікою
Та помахує рукою:
Гей, радянські вільні люди,
Йдіть у Польщу за мукою!

Несли вони додому у торбинах трохи заробленого чи купленого у наших селян зерна або муки. А було це на 22 році існування радянської влади!

Згодом і ми відчули всі «блага» цієї влади. З'явилися різні уповноважені, ходили по хатах, вимагаючи здавати зерно, м'ясо, молоко. Почалися перші арешти. З нашого села забрали тоді кількох молодих хлопців, про долю яких невідомо й до цього часу. Збиралися організувати колгосп, але почалася війна 1941 р. Багато горя зазнали люди під час німецької окупації, але це інша тема.

З січня 1944 р. ми знову в складі Радянського Союзу. Почали відкривати школи, що їх німці позакривали. Я дуже зраділа, адже мені так хотілося вчитись. Однак радість моя була передчасною, бо у сьомий клас не набралось достатньо бажаних учнів (стали переростками) і його не відкрили. Через якийсь час до мене завітала колишня моя однокласниця Редька Ірина і запропонувала мені податись у Гощу. Їй стало відомо, що там функціонує сьомий клас. Ми пішки зайшли з Корця в Гощу (більше 30 км) — так було у нас бажання вчитись. Бідна Іриночка! Не довелось їй здійснити свою мрію — стала вона жертвою комуністичного терору: провчилася місяців 3-4 і її прямо з уроку забрали енкаведисти. Військовим трибуналом засудили на 10 років ув'язнення, відправили в магаданські табори, де вона скоро загинула. Все життя переді мною стоїть питання: «За що?» Жили ми з нею на квартирі вчителя математики Бізюка. Разом ішли в школу, сиділи за однією партою, разом учили уроки, нікуди не ходили. І так дівча стало «небезпечним злочинцем», якого безжально знищили. Чи було щось подібне в світі?

Це потрясіння для мене згодом доповнилось іншим: 29 березня 1945 р. арештували мою сестру Оксану, старшу від мене на два роки. Свої 10 років відбула вона «від дзвінка до дзвінка». За шматок хліба і миску баланди працювала в Братську Іркутської області, лісах Красноярського краю, навіть у «братній» Монголії на будівництві залізниці.

Арешти, розстріли, шибениці були супутниками більшовицьких «визволителів». Шибениці влаштовували на людних місцях. У Гощі вона була поблизу школи, де я тоді вчилася. Зима 1944-1945 рр. видалася морозна, і задубілі трупи висіли там кілька днів. На грудях у них були таблиці «Изменник Родины». Кому вони зрадили? Наша територія була почергово

окупована трьома різними державами: Польщею 20 років, СРСР і Німеччиною приблизно по 2 роки. Кожна з цих держав більшою чи меншою мірою гнобила наш народ; отже, не була для нас Батьківщиною. А Батьківщина у нас одна — Україна. За неї при всіх режимах боролися кращі її сини. У Корці в цей час був повішений Гнесьюк Михайло. То була розумна, освічена людина. Але ж більшовизм не терпів розумних людей, мислення яких не співпадало з їх ідеологією.

Так трапилось, що коли я закінчила в Гоші 8-й клас, у Корці відкрили 9-й, куди я перейшла. Закінчити навчальний рік мені не довелось: 6 квітня 1946 р. нашу сім'ю було репресовано. Без слідства, без суду за одну годину нас було позбавлено майна, нажитого важкою працею, зроблено жебраками. Коли за нами прийшли, вдома були батьки і я, а найстаршої і найменшої сестер на той час не було в хаті. І залишились вони в тому, в чому були вдягнені, без даху над головою, без будь-яких засобів для існування.

До Рівного везли нас підводами. На залізничній станції чекав приготовлений товарний ешелон, який у Рівному, потім у Сарнах був повністю завантажений людьми. Люди були різного віку. Ось деякі з них: дід Краля Сидір з дружиною — обом років за 60, інвалід Міськевич Юхим з дружиною — трохи молодші, Ткачук Євгенія з малою дитиною, Кононюк Устина з сином-підлітком і малою донькою, бабця Мулько з невісткою Вірою, у якої було двоє діток: Тарас — років 5-6 і Леся — років 3-4 та багато інших. Мабуть, цей поїзд здійснював подібні рейси не перший раз, бо в підлогу була вмонтована залізна пічка, невеличкий отвір-віконце був заплутаний колючим дротом, у кутку стояла параша. Іжєю нас ніхто не забезпечував, їли те, що хто взяв із собою з дому. На зупинках варили картоплю, але коли поїзд раптово рушав, то часто горщик з недовареною картоплею летів на підлогу. Раз на добу в безлюдних місцях поїзд зупинявся, людей випускали з вагонів, щоб тут же перед вагоном виконати необхідні процедури.

Наприкінці квітня прибули на станцію Всельськ Архангельської області. Там на нас чекали «купці» — коменданти і техноруки з довколишніх лісопунктів. Я десь читала про торгівлю рабами в давні часи. На тих торгах купці ходили між рабами, заглядали їм у рот, обмацували м'язи і вибирали собі до вподоби раба. Нам у рот не заглядали, але передача нас із одних рук в інші була принизливою. Технорук, глянувши на сім'ю Дубичів,

поплескав одного з них по плечах і зрадів: «Здоровий народ!» Справді, батько, мати і син Андрій були міцної статури, стрункі, високі. Не пам'ятаю, чи прожили вони хоч рік на лісопункті. Не витримали голоду, померли всі: батько, мати і син.

Людей розвезли на різні лісопункти. Нас привезли на Важський. Це маленьке поселення над річкою Вагою, оточене лісом. Там було кілька бараків, у яких уже жили спецпоселенці із Станіславської області. Барак, де нас тимчасово поселили, був довгий, по обидва боки проходу стояли прості залізні ліжка, утворюючи суцільні нари. Вночі нестерпно допікали блошиці. Наглядачем над нами був комендант, роботами керував технорук і кілька майстрів. Основна робота — заготовка, вивезення та сплав деревини. Одна бригада займалась будівництвом бараків. Коли довколишній ліс вирубували, на новому місці в глибині лісу будували бараки і людей переселяли туди.

Весну і літо я працювала на підсобних роботах, однак мене не покидала думка про навчання. Я звернулася до коменданта й одержала дозвіл на навчання у Вельській середній школі. Треба сказати, що першим нашим комендантом була порядна людина. Він співчував нашим людям і, мабуть, через це довго не протримався на цій роботі. Його ж наступник був цілком у більшовицькому дусі. Добрим словом хочу згадати і директора Вельської школи Блясва. Він поставився до мене з розумінням і співчуттям. Врахувавши мої відмінні оцінки за три чверті 9-го класу і провівши співбесіду з окремих предметів, мене зарахували в 10-й клас. Навчання в середній школі було тоді платне, але, врахувавши моє матеріальне становище, мене від плати за навчання звільнили.

Поселилась я у доброї, але вбогої жінки Боковикової Таїсії. Жила вона в маленькій кімнаті комунальної квартири із своєю мамою і однорічною донечкою. В кімнаті, крім двох ліжок і колуни, стояв стіл і сундук, який служив мені вдень робочим місцем, а вночі ліжком. Згідно з карточкою я могла купити 300 г хліба і більше нічого. Хліб був глевкий і важкий. Цей хліб, посолений сіллю, і склянка окропу були моїм обідом. Іноді вдавалось залишити шматочок хліба на вечерю, але частіше не вистачало сили волі це зробити. Дякуючи своїй господині, на вечерю я іноді з'їдала тарілку супу. Наглядачі і тут «турбувалися» про мене. Один раз на тиждень я з'являлась до районного коменданта і підписом у спеціальній книжці засвідчувала спосіб життя.

Дуже важкий був цей рік для всіх спецпоселенців. Перший місяць трошки підживлювались тими продуктами, що привезли з дому: картопля, сало, мука. Влітку збирали ягоди, гриби, шавель. З настанням зими змушені були задовольнятись тільки державними харчами: пайка хліба і миска супу, якщо те вариво можна назвати супом. Про нього з гіркою іронією говорили, що там «крупинка за крупинкою бігас з дубинкою». Справді, там, крім жмені якоїсь крупи та сушених не зовсім доброякісних грибів, не було нічого. Від недоїдання люди ослабли, почали хворіти, а для окремих з них ця перша зима на Півночі була й останньою в їх житті.

Рятуючись від голодної смерті, люди почали втікати на Україну. Таких утікачів з різних лісопунктів було не мало. Хтось добирався до рідних місць, хтось потрапляв у руки міліції; одних судили, інших повертали назад на лісопункт. Ось у такій обстановці я закінчила середню школу, отримала атестат зрілості. Що далі? Дорога у вищий навчальний заклад була для мене закрита — мені не дозволялось виїхати за межі району.

Не всі можуть зрозуміти, яке то гнітюче почуття — ностальгія. Особливо воно загострилось після того, коли комендант прочитав нам указ про виселення нас із України навічно. Спочатку це було наче удар обухом по голові, потім з'явилась туга за рідним краєм, яка пекла душу, серце, мозок. До всього ще додався голод. Наїстись доволі хліба і картоплі для мене здавалось найбільшим благом. Ось ці обставини підштовхнули мене до втечі. Тоді я не думала, де і як буду жити. Батьки дали мені трохи грошей і я вирушила в таку небезпечну, першу в своєму житті «подорож». Щоб не потрапити в руки міліції в Коноші (саме тут був посилений контроль), я вибрала по карті інший маршрут. Чи так треба було їхати, я не знала, а розпитати про це боялась. Я навіть не знала, що квиток можна купити до місця призначення чи хоч би до Кисва: з Вельська до Кірова, а з Кірова до Горького доїхала ще сяк-так, а далі все відбувалось наче в пригодницькому фільмі. Через недосвідченість і довірливість у Горькому позбулася своїх нехитрих речей, добре, що ті мізерні гроші були зашиті у спідниці. Був другий повоєнний рік. На зупинках, крім вареної картоплі в мундирах, яку виносили жінки, не можна було купити ніяких харчів. Вокзали великих міст були переповнені транзитними пасажирами, які не могли звідти виїхати по кілька діб, у касі вокзалу купити квиток було неможливо.

І ось я в Києві, серед людського моря, без копійки, без шматка хліба. Плуताючись у незнайомому місті, добралась-таки до Флоровського монастиря, що на Подолі. Тут мені допомогла знайома по Корцю монахиня... До Корця прийшла пішки, коли вже стемніло. Мене охопили суперечливі почуття: радість, страх і смуток. Так, я на рідній землі, але де мені тут знайти притулок, кому я потрібна... Найстарша сестра жила у наймах, найменша — у тітки, батькової сестри. Значно пізніше я усвідомила, що цю тітку можна назвати святою людиною. Доля була немилосердна до неї. Рано залишилася вдовою з маленьким сином, якого втратила, коли він був у розквіті сил і здоров'я. За Польщі мала якусь дещицю землі, з того і жила. Коли організували колгосп, землю у неї відібрали. За віком вона вже не могла працювати в колгоспі, але ні пенсії, ні будь-якої допомоги їй ніхто не платив до самої смерті. Що ж то була за влада, яка, пограбувавши людину, кидала її напризволяще, не турбувалась про соціальний захист. Ні, ніхто не цікавився, як жила моя бідна тітка. А жити їй з клаптика города було не легко. І все ж вона дала притулок моїй сестрі. А тут ще я звалилась на її голову. Осінь і зиму підпільно прожила у неї. Вона ділилася з нами, чим могла. Розуміючи, що їй важко, з настанням весни пішла від неї. Я вдячна всім, хто давав мені їжу й притулок під час мого бездомного життя. Майже рік минув після мосі втечі. Я зрозуміла, що далі жити так неможливо, що вихід з того невизначеного становища — з'явитись в органи НКВС, а там — будь-що буде. З цією думкою поїхала в Рівне.

Перед входом у той страшний будинок стояли два молоденькі солдати. Мене не пустили, показали, де я повинна виписати перепустку. Але там перепустки не дали, бо у мене не було ніяких документів. Тоді я сказала солдатам, що була вислана, приїхала звідити і хочу бачити головного начальника. Це на них вплинуло і один з них провів мене в кабінет. Начальнику я сказала, хто я і звідки приїхала. Кінцівка мосі промови була приблизно така: «Ніякої провини перед радянською владою я не маю, вірю, що вона гуманна і мені дозволять учитись, тому приїхала сюди, щоб одержати документи і дозвіл на навчання у вузі». Начальник подивився на мене так, наче перед ним з'явився динозавр. Звелів черговому принести документи. Розгорнувши папку, довго роздивлявся, а тоді сказав: «Ні, тут тобі жити не можна, відправимо тебе туди, звідки приїхала».

Так почались мої «університети». Черговий повів мене кори-

дором, відчинив двері і я опинилась у так званій КПЗ (камера предварительного заключенія). Через кілька днів мене викликали в якийсь кабінет, задали кілька формальних запитань, зробили відбитки моїх пальців, потім «чорним вороном» відправили до в'язниці, що на Новому Дворі. Помістили у камеру, де вже було з десяток таких же втікачів. Майже кожний день вкидали нових людей. Минув місяць, камера була переповнена. На нарах місця вже не було, люди спали під нарами, в проході. Було жарке літо, в камері стояла задуха, змішана з людським потом та смородом від параші. За нас наче забули. Однак розв'язка наставала несподівано. Одного дня на обід принесли дуже гарячу їжу. З великої кількості мисок піднялись клубки пари, що осідала на стінах, утворюючи брудні потоки. Люди почали задихатись, дівчинка років 14 і стара жінка знепритомніли. Люди підняли крик, котрась жінка скочила на нари і зірвала марлю, що закривала загразоване віконце. На людський лемент і грюкання у двері наглядач відкрив «кормушку». Побачивши таку жахливу картину, відчинив двері і крикнув: «Вибігай, хто ще живий!» Дівчинку і жінку обприскали водою, першу винесли, а другу вивели під руки.

З наступного дня почали викликати по кілька чоловік для відправки на місця їх поселення. Через кілька днів дійшла черга і до мене. Почалась друга моя подорож на Північ, тепер уже в спеціальному вагоні для в'язнів і тривала три місяці. Побувала я в пересильних в'язницях Києва, Ленінграда, Вологди, Архангельська. Найдовше просиділа в Архангельську, де вирішувалась подальша моя доля. Наш новий командант вимагав, щоб мене судили, але цього не сталося, було прийнято рішення відправити мене на лісопункт до батьків.

Через рік у Вельську відкрився учительський інститут і я одержала дозвіл туди вступити. Треба сказати, що я була одна з тих небагатьох спецпоселенців, які одержали хоч якусь освіту. Але якою ціною! Взимку, коли температура доходила до 35-40 градусів, ходила вдягнена в благеньке осіннє пальто і латані-перелатані чоботи. Дякувати Богові, що він наділив мене непоганими здібностями до навчання, завдяки чому я отримувала підвищену стипендію. Батьки допомогти мені не могли, тому що самі ледве животіли. До того батько, працюючи на сплаві, впав у крижану воду, застудив ноги, довго хворів, не міг ходити. Мати, працюючи на підсобних роботах, отримувала копійки.

У 1951 р. я з відзнакою закінчила фізико-математичне

відділення і в супроводі охоронця (правда, був він у цивільному одязі, але з пістолетом) поїхала на роботу в Лєнський район. Місце моєї роботи визначали не в райвно, а в комендатурі. Тому після року роботи в с. Тохта перевели в селище Литвино, де я прожила до нашого звільнення, на яке ми вже не сподівались.

В Україну я повернулась у 1959 р. Починати потрібно було з нуля, адже у нас не було ні кола, ні двора, нам нічого не повернули. Марно було сподіватись на справедливість від тієї держави. Диву даєшся, коли тепер чуєш, як високопоставлений державний діяч України з парламентської трибуни заявляє, що хто не жаліє за розваленим Союзом, той не має серця. Жаліти за державою, яка так глумилася над своїм народом, грабувала, нівечила людські долі, топтала людську гідність, відбирала священне право людини на життя? І ніхто не казав, чим завинили ці люди. Чим завинила моя шкільна подруга Ірина, що її знищили ще школяркою; чим завинила бабця Мулько, яка залишилась навечно лежати в землі холодної Півночі; чим завинили її внуки Тарас і Леся, що від них відібрали нормальне дитинство? Скільки їх було таких знедолених на просторах «необъятной родины», за якою так проливають сльози спадкосмці «ксеруючої і спрямовуючої»? Чи мала право на існування така держава?

Минуло стільки десятиліть і я вирішила про це все написати. Для чого? Кажуть, що час виліковує рани. Можливо, трохи заліковує, але вони болять: цей біль хочеться вилити на папері. А, можливо, хтось прочитає цю мою сповідь і відкриє для себе ще одну трагічну сторінку історії нашого багатостраждального народу.

МІСЬКЕВИЧ Уляна Андріївна.
м. Корець, Київська, 134.

ЗМІСТ

Григорій Дем'янчук. Присуд: на спецпоселення	3
Марія Гуц. Волошки моєї юності	44
Мирон Момотюк. Бог бачив кривди	56
Варвара Савчук. Приречена видавати себе за іншу	57
Ольга Черемухіна. Арештовували фашисти, вивозили більшовики ...	63
Євгенія Коритнюк. Дорогою ціною	64
Олександра Заремба. Її псевдо — «Зірка»	69
Іван Токар. У боротьбі за волю	70
Петро Момотюк. Доля моя неласкава	74
Сергій Охрімчук. Пісня за ґратами	78
Григорій Проказюк. «Розкуркулили», вигнали з хати	81
Ганна Гловацька. А як живеться з нечистою совістю?	83
Микола Мартинюк. З вірою в незалежність	84
Марія Степова. Тягар несправедливості	85
Гурій Бухало. Борис Тен. Дальлаг ОДПУ. 30-ті роки	89
Володимир Яшук. Будинок на площі	93
Уляна Міськевич. На чужину гнали	96

ІЗ КРИНИЦІ ПЕЧАЛІ

Збірник спогадів та документів

Серія книг

«Реабілітовані історією»

Випуск 3

Здано до набору 1.07.96. Підписано до друку 8.08.96. Формат 60X84/16. Папір газетний. Друк офсетний. Умови друк. арк. 5,81. Зам. 2684. Тираж 2000. Ціна договірна.

Видавництво «Азалія» Рівненської організації Спілки письменників України, 266000, Рівне, Симона Петлюри, 1.

ВАТ «Рівненська друкарня», 266027, Рівне, Київська, 10.